

Rudolf Rasch

Duizend brieven over muziek van, aan en rond
Constantijn Huygens

1638

Verwijzingen naar deze tekst graag op de volgende manier:
Rudolf Rasch, Duizend brieven over muziek van, aan en rond Constantijn Huygens: 1638
<https://huygens-muziekbrieven.sites.uu.nl/>
Voor opmerkingen, suggesties, aanvullingen en correcties: r.a.rasch@uu.nl
© Rudolf Rasch, Utrecht/Houten, 2018
1 augustus 2018

JOAN ALBERT BAN (HAARLEM)
AAN WILLIAM BOSWELL (DEN HAAG)
15 JANUARI 1638
1785A

Antwoord op een verloren gegane brief van Boswell.

Samenvatting: Ban heeft zijn antwoord aan Mersenne besproken met Descartes, aan wie hij ook zijn muziek heeft laten horen. Hij vraagt Boswell het meegestuurde antwoord aan Mersenne aan Huygens te overhandigen ter verdere verzending aan Mersenne. Hij heeft de orgelbouwers [vader en zoon Hagerbeer] nog niet weer in Haarlem gezien.

Bijlage: Ban aan Boswell, 15 december 1637 (1772A).

Over een antwoord door Boswell is niets bekend.

Primaire bron: Parijs, Bibl. Nat., Ms. Fr. Nouv. Acq. 6206, fol. 155v (pp. 300-301): afschrift (dubbelvel, 19x32 cm, ab | -; apografisch: Boswell?).

Vroegere uitgaven: Adam 2, p. 153: onvolledig (<Jam à tribus ... inambulare mihi videor.>)

— Waard 7, nr. 641, pp. 1-5: volledig.

Namen: René Descartes; Germer Galtuszoon van Hagerbeer; Galtus Germerszoon van Hagerbeer; Marin Mersenne.

Plaatsen: Grote Kerk (Haarlem); Haarlem.

Glossarium: chromaticus (chromatisch); concinere (samenklinken); diapason (ocktaaf); diatonicus (diatonisch); instrumentum (muziekinstrument); intervallum (interval); musica (muziek); octava (octaaf); organifex (orgelbouwer); organum (orgel); systema (toonsysteem); vox (stem); vox (stem=partij).

Transcriptie

¹Perillustris ac nobilis vir,

Jam à tribus septimanis parata fuit responsio mea, ut tuo desiderio et votis Domini de Zulichem plenius satisfacerem. Sed quia mihi optima occasio oblata est conferendi cum Domino de Cartes, viro, ut nosti, rerum naturalium et mathematicarum peritissimo et nulli secundo, hactenus protraxi moram. Ante octo siquidem dies illi legendam dedi responsionem meam, quam ante biduum mihi retulit, eamque placere dixit. Excepi eum domi meæ ad horulam musicâ 10 vocum, quam, instrumentis vocibusque solis et mixtis, minori subinde etiam numero concinentibus, variegatam exhibui. Admiratus est et laudavit; et sponte in hac palæstrâ currenti addidit animum, rogans ut chromaticam diatonicæ immixtam, novâ istâ inventionem depromptam, deinceps excolere non graveret. Hunc in finem tradidit mihi systema diapason ac divisionem octavæ, cujus ego tibi exemplar brevi transmittam. Longiori disputatione de intervallis jam bis egimus, de quorum qualitate et energiâ (hactenus passim ignotâ) eidem commentariolum brevem promisi. Avebat ille demonstrationes earum rerum, quas obiter insinuabam, plenius intelligere.

Hæc itaque remoræ causa est, nec displicet illa, quamvis longior fuerit. Nescio enim quâ aviditate animus sciendi cupidissimus sibi de virorum eruditorum applaudit colloquiis, ut in veritatis portu securius stationem inveniatur. Restat porrò censura tua, quam ex te sine fuco me auditurum nullus dubito. Et quoniam à viro amicissimo Domino de Zulichem | 155v | per manus tuas hæ quæstiones ad me venerunt, precor ut responsionem illi communicare non graveris antequam ad Patrem Mersennum mittatur: hac enim occasione intelligam an placeat ea via, quam securus inambulare mihi videor.

Organifices, nescio quâ remorâ detentos, hactenus Harlemi non vidi. Expectat eos organum in Cathedrali seu Majori Ecclesia, cui ante trimestre manum admoverant. Ubi advenerint, non deero quin votis tuis satisfaciam.

Si verò aëris inclementia ac negotiorum moles Dominationem Tuam ad nos excurrere prohibuerint, spero deinceps meliorem fore occasionem ut præsentem hic videre et coram amicissimo animo excipere ac colere

1. In de benedenmarge van fol. 155r: <Perillustri ac nobili Domino Guilielmo Boswell etc. Hagam-Comitis.>

liceat. Cogam musas et in musicâ liberalissimè jubebo esse profusas. De nostrâ operâ non est quod addam, nisi, ut frequenter dixi, de illâ ex beneplacito tuo statuas.

Vale, vir nobilissime, et hujus ineuntis anni auspicia in longam vitæ seriem feliciter continua. Harlemi, XVIII Kalendas Februarias MDCXXXVIII.

Dominationi Tuæ addictissimus
Joan. Alb. Bannius.

Perillustri ac nobilissimo viro
Domino Guilielmo Boswell, etc.,
Residenti Serenissimi Magnæ Britanniaë, etc. Regis.
Hagam-Comitis.

Vertaling

Edele heer,

Reeds drie weken geleden was mijn antwoord gereed, opdat ik aan uw verlangen en dat van de [heer Constantijn Huygens], heer van Zuilichem zo veel mogelijk tegemoet zou komen. Maar omdat mij de buitengewone gelegenheid geboden is om te overleggen met de heer [René] Descartes, een man, zoals u weet, uiterst bedreven in de natuur- en wiskundige wetenschappen, bij niemand ten achter staand, heb ik tot nog toe de verzending uitgesteld. Een week geleden heb ik hem [Descartes] mijn antwoord ter lezing gegeven, dat hij twee dagen geleden is komen terugbrengen; hij zei dat het hem beviel. Ik heb hem thuis ontvangen gedurende een uurtje, met muziek voor tien stemmen, die ik afwisselend met instrumenten en stemmen afzonderlijk en gemengd, en ook afgewisseld met uitvoerenden in kleiner aantal, heb laten horen. Hij bewonderde en prees deze; hij spoorde mij, die eigener beweging voortrent in deze renbaan, nog verder aan, door te vragen of ik er niet voor zou voelen om voortaan chromatiek gemengd bij diatoniek, ontleend aan die nieuwe vinding, regelmatig toe te passen. Tot dat doel deelde hij mij zijn octaafstelsel en de verdeling van het octaaf mee, waarvan ik u binnenkort een afschrift zal toezenden. Wij hebben reeds tweemaal een uitvoerige gedachteswisseling over intervallen gehad, over de kwaliteit en uitwerking waarvan (tot nu toe algemeen onbekend gebleven) ik hem een kort commentaar heb beloofd. Hij was zeer begerig om de proefondervindelijke gronden van de zaken, die ik slechts terloops aanduidde, beter te begrijpen.

Dit is de oorzaak van het uitstel, maar het hindert niet, al heeft het wat lang geduurd. De leergierige geest immers juicht met ik weet niet hoeveel begeerte de gesprekken met geleerde mannen toe, opdat die geest, in de haven van de waarheid, des te zekerder een ankerplaats vindt. Blijft nog uw oordeel dat u mij, daar ben ik zeker van, zonder opspraak zal laten weten. En omdat deze vragen van mijn vriend de ²heer van Zuilichem via uw handen bij mij zijn terechtgekomen, vraag ik u of u er geen bezwaar tegen hebt, om het ³antwoord aan hem over te brengen voordat het naar Pater [Marin] Mersenne wordt gezonden. Bij deze gelegenheid ervaar ik dan of het hem bevalt dat ik deze weg bewandel, die mij het zekerst voorkomt.

De ⁴orgelbouwers, die wegblijven door ik weet niet wat voor ophoud, heb ik tot nu toe in Haarlem niet gezien. Zij worden verwacht bij het orgel van de Grote of Kathedrale Kerk, waar zij drie maanden geleden aan zouden beginnen. Wanneer zij zullen zijn gekomen, zal ik niet nalaten uw wensen te vervullen.

Als echter de weersomstandigheden of drukke werkzaamheden zullen verhinderen dat u ons komt opzoeken, hoop ik dat er later nog een betere gelegenheid zal zijn dat ik u hier in eigen persoon kan zien en als vriend kan ontvangen en onthalen. Ik zal de muzen bijeenroepen en hen bevelen zich in de muziek

2. Constantijn Huygens.

3. Ban aan Boswell, 15 december 1637 (1772A).

4. Vader Galtus Germerszoon en zoon Germer Galtuszoon van Hagerbeer. Zij hadden reeds gedurende de jaren 1630-1633 een ingrijpende restauratie van het orgel van de Grote of Sint-Bavokerk in Haarlem uitgevoerd.

onmatig te gedragen. Aan mijn werk kan ik niets nieuws toevoegen, tenzij het, ik heb het al vaker gezegd, uw goedkeuring kan wegdragen.

Gegroet, edele heer, en zet het begin van dit nieuwe jaar voort in een lang en gelukkig leven. Haarlem, 15 januari 1638.

Uw toegewijde
Joan Albert Ban.

Aan de edele heer William Boswell, resident van Zijne Majesteit de koning van Groot-Brittannië, te Den Haag.

MARIN MERSENNE (PARIJS)
AAN ANDRÉ RIVET (DEN HAAG)
23 JANUARI 1638
1787A

Vervolg op Mersennes brief van 20 januari 1638 (Waard 7, nr. 645, pp. 22-31).

Samenvatting: Mersenne informeert bij Rivet over allerlei boeken en of de schrijver van de *Dissertatio epistolica*, Ban, dezelfde Haarlemmer is aan wie hij eerder via Rivet een aantal vragen over de muziek had voorgelegd.

Bijlage: Mersenne aan Hortensius, 23 januari 1638 (verloren).

Verzonden samen met Mersenne's brief van 20 januari 1638. Rivet beantwoordde op 29 april 1638 (1827A) Mersenne's brief van 20 januari 1638 en de onderhavige.

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Bibl. Publ. Lat. 275, fol. 16: brief (enkelvel, 19x31cm, a|b; autograaf).

Vroegere uitgave: Waard 7, nr. 646, pp. 32-36: volledig.

Namen: Joan Albert Ban; Jean de Beaugrand; Menasseh Ben Israël; Joan [en Willem?] Blaeu; Ismaël Boulliaud; Johannes Amos Comenius; gebroeders Elzevier; Galileo Galilei; Jacob Golius; Nicolas Claude Fabri (heer van Peiresc); Martinus Hortensius; Erasmus Orycius; Petrus Scriverius; François Viète; Gioseffo Zarlino.

Plaatsen: Amsterdam; Haarlem; Loudun.

Titels: *De resurrectione* (Ben Israël 1636); *Discorsi* (Galileo 1638); *Dissertatio epistolica* (Ban 1637); *Harmonicorum libri XII* (Mersenne 1636); *Harmonie universelle* (Mersenne 1636); *Janua linguarum* (Comenius 1631); *Opera mathematica* (Viète 1646); *Porta sapientiae* (Comenius 1637); *Philolaus* (Boulliaud 1639); handschrift (Orycius).

Glossarium: musique (muziek).

Transcriptie

À Monsieur

Monsieur Rivet, Professeur en Théologie,

à La Haye.

Monsieur,

Vous recevrez 2 de mes lettres à ce voyage, si elles vous sont rendues, parce que depuis celle que j'ay donnée, l'on m'a prié de vous escrire sur un livre d'astronomie que Blaeu, imprimeur d'Amsterdam, a entre les mains il y a plus d'un an. Celuy qui l'a composé est Monsieur Bouillaud, lequel vous avez connu à Loudun, à ce qu'il m'a dit. Or, il désire sçavoir si ledit Bleau a commencé à l'imprimer, ou quand il commencera affin qu'il ne le tienne point si longtemps en suspens.

C'est chose estrange que, depuis que vos libraires ont ce qu'ilz ont désiré en main, il n'y a plus moyen d'en sçavoir aucune nouvelle. J'avois baillé les œuvres de Viète aux Elzevirs pour les imprimer il y aussi quasi un an ou plus. Je n'ay peu seulement sçavoir quand ilz veulent commencer de l'imprimer. Vous le sçavez, s'il vous plaist, et leur ferez sçavoir que les corrections qu'ils espèrent de Monsieur Beaugrand, dont il leur a desjà baillé une bonne partie, ne leur seront point envoyées qu'ilz ne nous ayent fait voir la 1ère feuille de leur impression. Et que, s'ils ne veulent l'imprimer, qu'ils me le renvoient. Vous m'apprenez aussi, s'il vous plaist, quand le livre de Galilée *de motu* qu'ilz impriment, sera achevé, et ce qu'il vous

semble du livre *De resurrectione* de Menasseh Ben Israel, Certes la 1ère preuve qu'il prend des deux ״ qui sont dans צ״״״״ *et formavit* m'a tellement degousté qu'à peine me puis-je resoudre à lire le reste.

J'ay receu en mesme temps une dissertation de musique composée par Joannes Albertus Bann[i]us, escrite de Harlem, et adressée à Scriverius. Vous m'aviez autrefois escrit d'un homme grandement sçavant en cet art, qui estoit à Harlem, et mesme je vous avois, ce me semble, adressé un petit mot pour luy envoyer, sans que j'en aye receu aucune nouvelle du depuis. Apprenez-moy si cet auteur est celuy dont vous m'aviez parlé; ce que j'ay de la peine à croire, attendu qu'il ne dit rien en cet epistre que de fort trivial, et qui ne face parestre qu'il n'a pas leu des meilleurs livres de cet art, ne se targuant que de Zarlín. Que si c'est quelqu'autre de Harlem, je m'estonne qu'il n'a conféré avec luy. Et parce que cet auteur promet de faire un traité plus ample sur ce sujet, s'il est vostre amy, vous pouvez luy conseiller de voir un manuscrit qu'a, je crois, Monsieur Golius, car ce fut luy qui en envoya une copie à Monsieur Peiresc, laquelle j'ay leue; quoyque ce manuscrit n'ayt rien de nouveau ou peu de chose. S'il a l'esprit de voir le livre, soit François ou Latin, lequel j'ay fait de ce sujet, il apprendra plus de nouvelle théorie qu'il n'en a jamais conceu.

Je joints icy un petit mot de lettre pour Monsieur Hortense, lequel je vous prie de luy faire tenir à Amsterdam. Il pourra s'enquérir de ce que je vous ay prié pour Monsieur Bouillaud et vous l'escire.

Je prie Dieu de vous conserver en bonne santé et suis

vostre très-humble serviteur
F. M. Mersenne.

De Paris, ce 23 de l'an 1638.

J'oubliais à vous demander ce qui vous semble de *Porta sapientiae reserata* de Comenius, imprimé l'an 1637 à Oxfort, si vous l'avez vu. Je n'ay point encore veu sa *Janua linguarum* qu'il y cotte.

Vertaling

Aan de heer [André] Rivet, hoogleraar in de theologie,

te Den Haag.

Mijnheer,

U zult met deze post twee brieven van mij ontvangen, als ze tenminste aan u zijn gegeven, omdat men mij, nadat ik de ¹eerste al had afgegeven, heeft gevraagd u te schrijven in verband met een ²boek over sterrenkunde dat de Amsterdamse drukker [Joan] Blaeu al meer dan een jaar in zijn bezit heeft. De heer [Ismaël] Boulliaud heeft het geschreven, die u hebt ontmoet in Loudun, naar hij mij heeft verteld. Hij zou nu willen weten of de genoemde Blaeu al begonnen is het te drukken, of wanneer hij zal beginnen, opdat hij [Blaeu] hem [Boulliaud] niet zo lang in spanning houdt.

Het is een vreemde zaak dat het, zodra uw uitgevers in handen hebben wat ze wilden hebben, onmogelijk is er nog iets over te vernemen. Ik heb de ³werken van [François] Viète bijna een jaar of langer geleden aan de Elzeviers opgestuurd om ze te laten drukken. Ik heb nog niets eens vernomen wanneer ze willen beginnen met drukken. Wilt u het navragen, alstublieft, en hun laten weten dat de verbeteringen die ze hopen van de heer [Jean de] Beaugrand te ontvangen en waarvan hij hun al een behoorlijk deel heeft toegestuurd, hun niet

1. Mersenne aan Rivet, 20 januari 1638 (Waard 7, nr. 645, pp. 22-31).

2. Ismaël Boulliaud, *Philolai sive dissertationis de vero systemate mundi libri IV* (Amsterdam: Willem en Joan Blaeu, 1639).

3. François Viète, *Opera mathematica in unum volumen congesta ac recondita*, operâ atque studio Francisci à Schooten (Leiden: gebroeders Elzevier, 1646).

zullen worden toegezonden als ze niet ons het eerste vel van hun drukwerk hebben laten zien. En [vragen] of ze, als ze het niet willen drukken, weer aan mij terug sturen. Wilt u mij ook laten weten, alstublieft, wanneer het ⁴boek van Galileo [Galilei] ^{↳over de beweging-↳} dat ze drukken klaar zal zijn, en wat u vindt van het boek ⁵*De resurrectione* van Menasseh ben Israël. Het eerste bewijs, dat hij ontleent aan de twee ״ die in װ״״״ zijn ^{↳en dat hij heeft opgesteld,↳} heeft beslist zoveel weerzin bij mij opgewekt dat ik maar nauwelijks kan besluiten de rest te lezen.

Tezelfder tijd heb ik een ⁶verhandeling over de muziek ontvangen, opgesteld door Joan Albert Ban, geschreven te Haarlem en gericht aan [Petrus] Scriverius . U heeft mij eerder geschreven over iemand in Haarlem die zeer geleerd was op dit gebied en ik heb u, schijnt het mij, ooit eens een briefje gegeven om aan hem door te sturen, zonder dat ik tot nu toe daarover enig bericht heb ontvangen. Vertel mij of de auteur van het boek dezelfde is als over wie u mij eerder hebt gesproken, wat ik maar nauwelijks kan geloven, aangezien er in dit geschrift in briefvorm alleen maar onbeduidende dingen staan hetgeen de indruk wekt dat hij de beste boeken op dit gebied niet heeft gelezen en zich slechts baseert op [het werk van Gioseffo] Zarlino. Als het iemand anders in Haarlem zou zijn, verbaas ik mij erover dat ⁷hij niet met ⁸hem heeft overlegd. En omdat deze auteur belooft een grotere Verhandeling over dit onderwerp te schrijven, zou u hem, als het uw vriend is, kunnen aanraden om een ⁹handschrift in te zien dat, naar ik meen, in bezit is van de heer [Jacob] Golius, want die laatste was het die een kopie ervan zond aan de ¹⁰heer van Peiresc, welke kopie ik heb ¹¹gelezen; overigens bevat het handschrift weinig of niets nieuws. Als ¹²hij de moed heeft om het boek dat ik erover heb geschreven in te zien, hetzij in het ¹³Frans, hetzij in het ¹⁴Latijn, zal hij meer nieuwe theorie [van de muziek] leren dan hij zich ooit had voorgesteld.

Ik voeg nog een klein ¹⁵briefje bij voor [Martinus] Hortensius, wat ik u vraag hem in Amsterdam te doen toekomen. Hij zal kunnen nagaan wat ik u heb gevraagd uit naam van de heer Bouillaud en aan u kunnen schrijven.

Ik bid God u in goede gezondheid te bewaren en ben

uw nederige dienaar
frater Marin Mersenne.

Parijs, 23 januari 1638.

4. Galileo Galilei, *Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno a due nuove scienze attenenti alla meccanica e i movimenti locali* (Leiden: gebroeders Elzevier, 1638).

5. Menasseh ben Israël, *De resurrectione mortuorum libri III* (Amsterdam: schrijver, 1636).

6. Joan Albert Ban, *Dissertatio epistolica de musicae naturâ, origine, progressu et denique studio bene instituendo* (Leiden: Isaac Commelin, 1637).

7. De schrijver van de Verhandeling.

8. De Haarlemse muziekgeleerde.

9. Een handschrift van Erasmus Orycius over de antieke muziek, in bezit van Golius.

10. Nicolas Claude Fabri.

11. Mersenne kende het handschrift van Orycius doordat Golius op verzoek van Nicolas Claude Fabri (heer van Peiresc) te Aix een kopie had laten vervaardigen, bestemd voor Giovanni Battista Doni te Rome. Deze kopie vond via Mersenne zijn weg naar Aix en vervolgens Rome. Zie die brieven van Fabri aan Golius, 11 september 1635 (Waard 5, nr. 481, pp. 397: Fabri stuurt geld aan Golius voor het maken van kopie), Fabri aan Mersenne, 4 november 1635 (Waard 5, nr. 501, pp. 457-458: Mersenne mag de kopie inzien als deze Parijs passeert), Fabri aan Jacques Dupuy [Parijs], 5 november 1635 (Waard 5, nr. 503, pp. 460-461: Saumaise zal hem de kopie geven, die hij dan aan Mersenne moet laten zien), 11 november 1635 (Waard 5, nr. 505, pp. 465: heeft Dupuy de kopie al ontvangen?), 20 november 1635 (Waard 5, nr. 513, pp. 499: vraagt of Dupuy de kopie aan Mersenne wil geven), 26 november 1635 (Waard 5, nr. 516, p. 506: zelfde vraag) en 18 december 1635 (Waard 5, nr. 528, p. 547: Fabri heeft de kopie nu ontvangen, met een brief van Mersenne dat deze die heeft ingezien).

12. De schrijver van de *Dissertatio epistolica*.

13. Marin Mersenne, *Harmonie universelle* (Parijs: Sébastien de Cramoisy, 1636-1637).

14. Marin Mersenne, *Harmonicorum libri XII* (Parijs: Sébastien de Cramoisy, 1636).

15. Mersenne aan Hortensius, 23 januari 1638 (verloren?).

Ik vergat u te vragen wat u vindt van [het ¹⁶boek getiteld] *Porta sapientiæ reserata* van [Johann Amos] Comenius, in 1637 in Oxford uitgegeven, als u het hebt gezien. Zijn ¹⁷*Janua linguarum* dat hij erin noemt, heb ik helemaal nog niet gezien.

16. Johannes Amos Comenius, *Porta sapientiæ reserata*, (Oxford: William Turner, 1637). De uitgave werd verzorgd door Samuel Hartlib buiten medeweten van Comenius.

17. Johann Amos Comenius, *Porta linguarum trilinguis reserata et aperta* (Londen: Michael Sparkes [e.a.], 1631, 1633, 1637, 1639). Pas latere edities hebben als hoofdtitel *Janua linguarum*.

[CONSTANTIJN HUYGENS] (DEN HAAG)
AAN [NICOLAAS SOHIER (AMSTERDAM)]
6 MAART 1638
1810

Samenvatting: Huygens vraagt Sohier of deze hem namen en werken kan noemen van nu in Venetië populaire componisten, speciaal van madrigalen zonder basso continuo.

Door Sohier beantwoord op 13 maart 1638 (1813).

Primaire bron: Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLIX, dl. 1, p. 824: afschrift (apograaf).

Vroegere uitgaven: Jonckbloet 1882, nr. 7, p. 5: volledig.

— Worp 2, nr. 1810, p. 351: samenvatting.

Namen: Christiaan Huygens; Constantijn Huygens jr.; Constantijn Sohier.

Plaats: Venetië.

Glossarium: assemblée (muziekcollege); basse continue (basso continuo); compagnie (muziekcollege); chancre (zanger); composition (compositie); madrigale (madrigaal); musique (muziek).

Transcriptie

Copie.

¹A La Haye, le 6e de Mars 1638.

Monsieur,

J'ay veu que vous ramassiez quantité de musique Italienne, et ne se peut que n'en soyez pourveu largement, depuis que vous travaillez à la belle institution de vostre fils. Dieu m'en a donné quatre, dont les aisnez ne me satisfont pas seulement, mais devancent de bien loin mes plus hardies espérances, en tout ce que je demande à leur basse enfance. La musique en est; et je puis dire qu'ils l'ont dévorée en peu de moiz, jusques à mespriser les compositions ordinaires. C'est ce qui m'en fait rechercher de Venize pour saouler leur curiosité de temps en temps.

Vous cognoissez donq, Monsieur, les auteurs qui à present y ont le plus de vogue. Obligez-moy, s'il vous plaist, de m'en marquer quelques-uns aveq leurs œuvres, et nommément aussi de ceux qu'on estime en madrigales sans basse continue. La compagnie, qui à l'occasion de ces petits chantres naissants me void toutes les sepmaines, m'en presse de son costé, et vous en obligerez toute une assemblée, qui n'est pas des plus ignorantes. Je vous demande pardon de ceste importunité et m'offre sans reserve à vous tesmoigner en eschange que je suis,

Monsieur,

[etc.]

Vertaling

Den Haag, 6 maart 1638.

Mijnheer,

Ik heb gezien dat u een grote hoeveelheid Italiaanse muziek hebt verzameld, en het kan niet anders dan dat u er rijkelijk van voorzien bent, omdat u werkt aan de goede opvoeding van uw ²zoon. God heeft mij er vier

¹ Plaats/datumaanduiding autografisch

² Constantijn Sohier.

geschonken, en over de [twee] ³oudsten ervan ben ik niet alleen tevreden, maar zij overtreffen zelfs mijn stoutste verwachtingen in alles wat ik van hen vraag, al zijn ze nog jong. Daarbij hoort ook de muziek, en ik mag wel zeggen dat zij zich die in enkele maanden volledig eigen hebben gemaakt, zelfs zover dat zij zijn gaan neerkijken op gewone composities. Dat brengt mij ertoe muziek uit Venetië te zoeken om van tijd tot tijd hun nieuwsgierigheid te bevredigen.

U kent nu, mijnheer, de componisten die daar momenteel het meest in de mode zijn. Zoudt u mij er alstublieft eens enkele willen noemen, en wat ze zoal geschreven hebben, en speciaal ook van diegenen die men acht om hun madrigalen zonder basso continuo. Het gezelschap, dat bij mij vanwege deze kleine zangertjes in wording bijeenkomt, heeft daarop aangedrongen, en u zou ermee een hele schare, die zeker niet uit de meest onwetenden bestaat, zeer verplichten. Ik hoop dat u mij mijn vrijpostigheid vergeeft, en mij zonder terughoudendheid de gelegenheid zult geven u in ruil [hiervoor] te tonen dat ik ben,

mijnheer,

[enz.]

³ Constantijn Huygens jr. en Christiaan Huygens.

NICOLAAS SOHIER (AMSTERDAM)
AAN [CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)]
13 MAART 1638
1813

Antwoord op Huygens' brief van 6 maart 1638 (**1810**).

Samenvatting: Sohier stuurt Huygens een madrigaal, met de opmerking dat men bij hem thuis voor dit stuk weinig waardering kon opbrengen.

Bijlage: madrigaal (van zeer jeugdig componist = Veneri?).

Huygens' antwoord van rond 20 maart 1638 is verloren gegaan. Sohier antwoordde op 26 maart 1638 (**1817**).

Primaire bron: Londen, Brit. Libr., Ms. Add. 22953, nr. 107, fol. 231r: brief (enkelvel, 21,5x31,5cm, a | -; autograaf).

Vroegere uitgave: Worp 2, nr. 1813, p. 353: samenvatting.

Naam: Gregorio Veneri.

Glossarium: madrigal (madrigaal).

Transcriptie

Monsieur,

Je vous envoie le madrigal dont je vous ay escrit dernièrement. Nostre assemblée l'at jugé aucunement bon, mais je croy que ce jugement ne s'est fait qu'en la considération de son bas age, je dis, bas age de l'auteur. Pardonné-moy, Monsieur, que je vous importune avec ces bagatelles, inculpés en l'affection paternelle, et croyez que je ne faudray à vous obéir en ce que touche vostre plaisir ou service, comme estant de tout mon cœur,

Monsieur,

vostre très-humble serviteur
N. Sohier.

Amsterdam, 13 Mars 1638.

Vertaling

Mijnheer,

Ik zend u hierbij het ¹madrigaal waarover ik onlangs ²schreef. Ons gezelschap heeft het enigszins goedgekeurd, maar ik denk dat dit oordeel vooral is ingegeven door zijn jeugdige leeftijd, ik bedoel, de jeugdige leeftijd van de ³componist. Neemt u het mij niet kwalijk, mijnheer, dat ik u lastig val met deze niemendalletjes, in een verkeerd daglicht gesteld door de vaderlijke genegenheid, en wees ervan overtuigd dat ik niet tekort zal schieten waar het erom gaat u te gehoorzamen in wat uw genoegens of diensten betreft, aangezien ik met heel mijn hart ben,

¹ Het madrigaal waarover Sohier hier spreekt zou wel eens afkomstig kunnen zijn uit Gregorio Veneri's *Armonia di Venere: Madrigali a cinque voci* (Bracciano: Andrea Fei, 1620), een bundel vijfstemmige madrigalen, waarvan de auteur in de opdracht aangeeft slechts zeventien jaar oud te zijn: 'Io giovinetto d'anni 17 uscendo fuori in luce dell' mondo con le primitie musicali ...'

² Er lijkt hier verwezen te worden naar een brief die Sohier kort voor de briefwisseling van maart 1638 aan Huygens heeft geschreven.

³ Gregorio Veneri?

mijnheer,

uw nederige dienaar
Nicolaas Sohier.

Amsterdam, 13 maart 1638.

NICOLAAS SOHIER (AMSTERDAM)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)
26 MAART 1638
1817

Antwoord van een brief van Huygens van rond 20 maart 1638 (verloren)?

Samenvatting: Tot zijn spijt is Sohier er niet in geslaagd voor Huygens een werk van Biseghino te verkrijgen. Verder betuigt hij Huygens zijn dank voor de adviezen die hij hem heeft gegeven voor de muzikale opvoeding van zijn zoon.

Over een antwoord van Huygens is niets bekend.

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (dubbelvel, 23x32cm, a | d; autograaf).

Vroegere uitgave: Worp 2, nr. 1817, p. 354: samenvatting.

Namen: Stefano Bernardi; Giovanni Biseghino; Pomponio Nenna; Constantijn Sohier.

Titels: *Amarissime dolcezze* (Biseghino).

Glossarium: basse continue (basso continuo); musique (muziek); partie (stem=partij).

Transcriptie

A Monsieur

Monsieur Huygens, Seigneur de Zuylichem, *etcetera*,

À La Haye.

Monsieur,

J'ay fait tout mon possible pour vous pouvoir envoyer le Biseghini, mais je ne le puis trouver à vendre. Un mien amy en at un livre à 5 parties, sans basse continue, intitulé l'*Amarissime dolcezze*, mais, l'ayant fait lier avec plusieurs autres livres en un corps ensemble, il ne s'en peut defaire. C'est auteur est assez bon, mais Pomponio Nenne le passe, si comme Steffane Bernardi et plusieurs autres, selon le jugement qu'on en fait icy.

Je vous suis très-obligé de ce qu'il vous at pleu me dire touchant l'eslèvement de mon fils au faict de la musique, et ne faudray à me gouverner à l'avenant pour mettre l'enfant en bon chemin, et, vous baisant très-humblement les mains, demeureray à jamais,

Monsieur,

vostre très-humble serviteur
Nicole Sohier.

D'Amsterdam, 26 Mars 1638.

Vertaling

Aan de heer Huygens, heer van Zuilichem, enzovoorts,

te Den Haag,

Mijnheer,

Ik heb gedaan wat ik kon om u de bundel van Biseghino te kunnen toezenden, maar ik kon er nergens een kopen. Een vriend van mij heeft een boek van hem met vijfstemmige muziek, zonder basso continuo, getiteld *Amarissime dolcezze*, maar hij wil er geen afstand van doen omdat hij het samen met verscheidene andere boeken in één band heeft laten inbinden. Deze auteur is tamelijk goed, maar Pomponio Nenna is beter, zoals ook Stefano Bernardi en verscheidene anderen, volgens de hier gangbare mening.

Ik dank u zeer voor hetgeen u mij over de opvoeding van mijn ¹zoon in de muziek heeft meegedeeld, en ik zal mij dienovereenkomstig moeten gedragen om hem op het goede pad te zetten, en, u nederig de hand kussend, zal ik voor altijd blijven,

mijnheer,

uw nederige dienaar
Nicolaas Sohier.

Amsterdam, 26 maart 1638.

¹ Constantijn Sohier.

ANDRÉ RIVET (DEN HAAG)
AAN MARIN MERSENNE [PARIJS]
29 APRIL 1638
1827A

Antwoord op Mersennes brieven van 20 en 23 januari 1638 (Waard 7, nr. 645, pp. 22-31, achtereenvolgens 1787A).

Samenvatting: Rivet gaat eerst in op theologische vraagstukken rond de drie-eenheid. Hij meldt dat een antwoord van Ban al via Huygens onderweg is. Tenslotte schrijft Rivet over een aantal pas verschenen of in druk zijnde theologische werken.

Bijlage: Drukproef van deel van *De uno Deo* (Bisterfeld 1639).

Naar Mersenne gebracht door Frédéric Rivet, op 23 mei 1638 overhandigd. Mersenne antwoordde op 23 mei 1638 (1835A).

Primaire bron: Parijs, Bibl. Nat., Ms. Fr. Nouv. Acq. 6206, fols. 100-101 (pp. 188-190): brief (dubbelvel).

Vroegere uitgave: De Waard 7, nr. 667, pp. 180-188: volledig.

Namen: Apollonius van Perga; Aristarchus; Aristoteles; Augustinus; Johannes Henricus Bisterfeld; Arnold Boot; Josse Buisson; Georgius Calixtus; Jean Calvin; Gilles Camart; Johannes Crellius; Jean de Croy; René Descartes; Louis de Dieu; Abraham Elzevier; Bonaventura Elzevier; Epiphanius van Constantia; Libert Froidmont; Gilbert Genebrard; Jacobus Golius; Gregorius van Valencia; Daniël Heinsius; Constantijn Huygens; Ignatius van Antiochië; Constantin l'Empereur; Willem van Liere; Jean Morin; Paulus van Samosate; Samuel Petit; Photinus; Frédéric Rivet; Claude Saumaise; Johannes Seldenus; Francis Taylor; Valentinus de Tritheïst.

Plaatsen: Academia Juliana (Helmstedt); Franeker (Academie); Haarlem; Helmstedt (Academia Juliana); Leuven; Saumur; Vlissingen.

Titels: 'Conica' (Apollonius van Perga); *Contra LXXX hæreses* (Epiphanius van Constantia); *De conjugio* (Calixtus 1631); *De modo usurarum* (Saumaise 1639); *De sancta trinitate* (Genebrard); *De successionibus* (Seldenus 1638); *De uno Deo* (Bisterfeld 1639); *De usuris* (Saumaise 1638); *Diatribes elenticæ* (Morin 1639); *Discours de la méthode* (Descartes 1637); *Elias Thesbites* (Camart 1631); *Epistula XII ad Philippenses* (Ignatius van Antiochië); *Examen præfationis Morini* (Boot&Taylor 1636); *Exercitationes biblicæ* (Morin); *Harmonie universelle* (Mersenne 1636); *Libri V de trinitate* (Gregorius van Valencia); *Sacrarum et historicarum ... observationes* (Croy 1644); *Sermo xxxviii de tempore* (Augustinus); *Theologicæ ac scholasticæ exercitationes* (Rivet 1633); *Valentini ... impietatum ... explicatio* (Calvijn en anderen 1567); *Vindiciæ* (Boot 1653); *Vita et rerum gestarum Timuri* (Ahmad/Golius 1636).

Transcriptie

Monsieur,

Je n'ay pas respondu à la vostre du 20 Janvier, laquelle je n'ay receue qu'à la fin du Febvrier. Mon delay est venu de ce que j'attendoy tousjours le départ de l'Ambassadeur d'ici, avec lequel j'envoye mon second filz, qui vous rendra cette-ci, et aura moyen de me faire tenir les lettres de mes amis.

Je suis avec vous qu'il y a de quoy s'estonner, que l'hérésie de Photinus et Samostenus ait esté tellement renouvellee en ce temps, qu'elle trouve des defenseurs si hardis. Il est vray que, quand l'homme donne trop de lieu à sa raison, tout son travail s'employe à tirer à son sens la révélation. Ces gens ont pour maxime de contenter la raison humaine en la religion, et ostent la nature de la foy, la convertissans en opinion probable. Les Elzevirs ont commencé l'impression de l'escrit de Crellius *De uno Deo Patre* par colonnes, en l'une desquelles sera la response de Bisterfeld, comme vous verrez en l'espreuve que je vous envoye. C'est, à mon advis, le plusdangereux scrit de ces gens-là.

J'ay bien leu ce que vous me dites de Calixtus, qui a aussi fait un long traicté *De cælibatu sacerdotum*, où il monstre par l'antiquité qu'il a esté établi contre tout droit. Je le tiens pour homme docte et diligent, et

comme vous dites, beaucoup plus modeste que le commun des Luthériens. Il est professeur *in Academiâ Juliâ Helmstadii*.

Quant à la question que vous me proposez touchant la propriété que le Père a d'estre à *se*, et le filz à *Patre*, sçavoir si elle ne donne pas quelque perfection au Père par dessus le filz, et s'il peut rendre à son Père graces, pour ce qu'il reçoit de luy, vous n'ignorez pas pour le regard du premier que quelques anciens ont attribué au Père *πηγαίαν θεότητα, μίαν ρίζαν ἐν τῷ αἴτιον;* et les Latins au Concile de Florence, *μίαν γενώσηομεν τὴν πατέρα αἴτιαν καὶ ρίζαν καὶ πηγαίαν τῆς θεότητος.* À cause de cela estant arrivé à Calvin de dire que *nomen Dei Patri tribuitur κατ' ὑπεροχὴν*, vous sçavez comment plusieurs des vostres ont crié contre luy comme contre un Arrien, combien qu'il ait usé des propres termes de Ignatius, *Epistola ad Philippenses*, faisant ainsi parler le filz au Père: *ὁμολογῶ τὴν ὑπεροχὴν ἐπίσταμαι ἐμῆς γεννήσεως αἴτιαν τὸν Πατέρα.* Cela ne faict point d'inégalité, pource que l'essence est commune, qui faict le *τὸ ὁμοῦσιον*. Mais au regard du principe, on peut bien attribuer au Père quelque excellence, laquelle néantmoins je ne voudroy pas appeller *perfection*, pour n'attribuer au filz quelque imperfection, sinon que cela s'entende d'une perfection de propriété personnelle qui n'est pas au filz, comme la filiation qui est propriété personnelle du filz n'est pas au Père. Cela n'empesche que ce que dit Saint Augustin, *Sermo xxxviii de Tempore*, ne soit vray: *Quidquid est Pater quo Deus est, quo substantia est, quo aeternitas est, hoc filius et Spiritus Sanctus.* C'est en ce sens que Calvin et quelques autres escrivant contre Valentin Trithéite ont dit que le filz est *αὐτοθεος, Deus à se, nempe ratione essentiae*, dont Genebrard a forgé *haeresim Autotheanorum*. Mais Grégoire de Valence réfute cette calomnie: *Revera si attentè Calvinus legatur, tantum videbitur voluisse Filium, ut Deus quidem essentialiter est, ex se esse, et solummodo ut persona est, esse ex Patre. Id quod verum est, eo sensu videtur Epiphanius Filium appellasse* ([*Contra*] *Hæreses* 69; Valentinianus, *Liber II De unitate et trinitate*, Cap. 1).

De là aussi se prendre la response à l'autre membre de vostre question. Car puisque le Père engendre le Filz naturellement, et ne peut estre sans le Filz, on ne peut dire qu'il a receu cela en don, comme chose qu'on pouvoit donner ou ne donner point, mais par nécessité de nature, non par libre volonté, comme on définit la liberté. Partant le Filz n'est pas obligé pour cela à actions de graces; moins à aucune obligation, qui emporte subjection. Mais l'égalité n'empesche pas une subjection volontaire, ains seulement la nécessaire. C'est ce que je vous puis dire sur ce sujet autant que peut porter la briefveté d'une lettre.

Quant à l'opération de l'âme, j'estime que ceux qui modifient l'axiome d'Aristote ont raison. Car je trouve que nostre âme, mesme unie au corps, a plusieurs opérations qui ne peuvent despendre du corps, qui n'en est nullement capable, et que cela s'ensuit bien, *si non pendeat à corpore in operando, ab eo non pendere in existendo*. Et me semble que les arguments qu'on produit pour cela, peuvent suffire à un homme non contentieux.

Pour les passages que vous touchez de mes *Exercitationes in Genesim*, il est vray qu'il y a faute en la cote du livre de Samuel, ou selon la commune version des Roys. Car citant, comme j'ay fait, les mots de cette version, j'avoys escrit *I Reg. 3*, etc., et l'imprimeur a mis '2', que je n'ay pas noté en l'*Errata*, ne m'estant apperceu en relisant de ces menuetéz. Mais remettez *I Reg.* et voyez vostre Bible ès chapitres et vers cottez; vous y trouverez les mots que j'ay citez.

Nous attendrons la responce de Monsieur Morin à ce premier essay de ses adversaires d'Angleterre, tandis qu'on imprimera leur plus grand labour contre ses *Exercitations*, qui est, il y a plus d'un an, entre les mains de Monsieur l'Empereur. Luy et Monsieur de Dieu ne jugent pas de Monsieur Morin comme vous, et estiment qu'on le peut convaincre de beaucoup de fautes. Pour moy, je ne me fay pas juge de son sçavoir aux Langues et ès Rabbins, mais je sçay bien qu'il a entrepris une très-mauvaise cause, et qu'il ne persuadera ni à l'un, ni à l'autre parti; s'il traicte ses adversaires 'd'asnerie,' comme vous dites, il attirera sur luy le réciproque sans doute, et n'y gagnera pas. Il a un cousin germain, ministre à Flessinge, et il a autresfois esté nourri entre nous en l'Académie de Saumur, et filz d'un père de nostre religion, qui ne l'avoit pas nourri pour estre ce qu'il est.

Quant au livre de Monsieur de Croy, sa grosseur et le nombre des allégations Hébraïques et Grecques espouvente les imprimeurs de deça, et jusqu'ici Monsieur Saumaise ne l'a peu faire entreprendre. C'est néantmoins un très-docte labour. Je croy bien qu'en ce premier petit essay il n'a pas rencontré par tout, mais en s'exerçant on se façonne.

Sçavez-vous bien que nous attirons Samuel Petit en l'Académie de Franiker, et qu'il s'y est oblié?

Monsieur Huyghens, qui vous salue affectueusement, m'a dit qu'il vous a envoyé une longue response de Harlem à vos questions. Il m'a offert de m'envoyer vostre livre de l'*Harmonie*, que j'ay veu ici chez nos libraires. Mais je vous confesse que ce n'est pas mon talent, et vous remercie de l'offre que vous m'en faictes, qui sera mieux employé ailleurs.

Monsieur Descartes n'est pas loin d'ici, mais je ne l'ay pas veu depuis la publication de son livre, duquel l'attente a fait plus d'esclat que la publication. J'entens que Fromond de Louvain luy a envoyé ses objections, ausquelles il a respondu. Mais jusques à ce qu'il donne la clef de ses secrets, ce seront lettres closes à plusieurs.

Pour Monsieur Golius, il ne fait que son ordinaire, et ayant entrepris de bastir, je doute s'il se voudra employer à la version d'Appollonius Pergæus, puisqu'ayant fait imprimer en Arabe l'*Histoire de Temirlan*, nous n'en pouvons veoir la version Latine.

Vous aurez veu le livre *De usuris* de Monsieur Saulmaise, où il a estallé une grande érudition. Mais ce qu'il défend les Trapézites publics, fait que la plupart des Ecclésiastiques de deça sont malcontents de luy. Il promet en son second tome *De usurarum modis* de satisfaire à tout.

Seldenus nous a donné deux doctes traictez, *De successioneibus apud Ebræos*, et *De successioneibus sacerdotum*. Il cite avec louange vostre Général Ægidius Camartus en son *Elié*. C'est un livre que je n'ay pas veu.

Le grand œuvre promis par Monsieur Heinsius s'avance. Mais Monsieur de Saumaise l'attend pour luy servir d'Aristarque, Car ces deux esprits ne se peuvent apprivoiser ensemble.

C'est assez pour un coup. Je ne vous parleray point des affaires de la guerre. Nous sommes de ces *omnes, qui pacem poscimus*. Si tous estoient de cet humeur, nous la pourrions avoir bientôt. Le Dieu de Paix la veuille joindre avec la justice pour les faire accoler. Je le prie pour vostre santé et prospérité.

Devant que finir, je vous diray que j'ay esté cinq semaines gardant la chambre, sans fiebvre, mais travaillé d'un catharre sur les deux costez des temples, qui m'a rendu sourd quinze jours durant, avec appréhension de l'advenir; mais j'en suis délivré graces à Dieu. Mon filz vous pourra entretenir du surplus et me faire sçavoir de vos nouvelles et vous aseurera que je suis,

Monsieur,

vostre bien-humble et affectionné serviteur
André Rivet.

De La Haye, le 29 April 1638.

Vertaling

Mijnheer,

Ik heb uw ¹brief van 20 januari [1638], die ik pas eind februari heb ontvangen, nog niet beantwoord. Mijn traagheid is het gevolg van het feit dat ik voortdurend wachtte op het vertrek van hier van de ²ambassadeur, met wie ik mijn tweede ³zoon meestuurde, die u deze brief zal overhandigen en ervoor zal zorgen dat ik de brieven van mijn vrienden ontvang.

Ik ben het met u eens dat er iets verbazingwekkends in is dat de ketterij van Photinus en [Paulus] van Samosate zozeer in deze tijd weer de kop heeft opgestoken, [en] dat deze zo felle verdedigers vindt. Het is waar dat de mens, wanneer hij zoveel plaats geeft aan de rede, al zijn energie erop richt om de openbaring naar zijn hand te zetten. Deze mensen hebben als principe de menselijke rede in de godsdienst tevreden te stellen en nemen de ware aard weg uit het geloof, door die te veranderen in een waarschijnlijke opvatting. De

1. Mersenne aan Rivet, 20 januari 1638 (Waard 7, nr. 645, pp. 22-31).

2. Willem van Liere.

3. Frédéric Rivet.

⁴Elzeviers zijn begonnen om het ⁵geschrift van [Johannes] Crellius *De uno Deo Patre* te drukken in kolommen, waarvan er een het commentaar van [Johannes Henricus] Bisterfeld zal bevatten, zoals u kunt zien aan de hand van de proef die ik u stuur. Het is mijns inziens het gevaarlijkste geschrift van die lieden.

Ik heb zeker gelezen wat u mij zegt over [Georgius] Calixtus, die ook een lang ⁶traktaat ⁷over het celibaat van de priesters¹ heeft geschreven, waarin hij vanuit de Oudheid aantoonde dat dit is ingevoerd tegen elk recht in. Ik houd hem voor een wijs en ijverig man, en, zoals u zegt, veel bescheidener dan het gros van de lutheranen. Hij is professor ⁸aan de Juliaanse Academie te Helmstedt.¹

Wat betreft de vraag die u mij stelt met betrekking tot de eigenschap dat de Vader moet zijn ⁹door zichzelf¹ en de Zoon ¹⁰door de Vader,¹ dat wil zeggen of die eigenschap niet enige volmaaktheid geeft aan de Vader boven de Zoon, en of Hij dankbaarheid verschuldigd is aan zijn Vader voor wat Hij van hem ontvangt: u weet wat betreft de eerste wel dat enkele oude schrijvers ¹¹oorspronkelijke goddelijkheid, de enige wortel en daarbij de oorzaak¹ aan de Vader hebben toegekend, en dat de Romeinen op het Concilie van Florence ¹²de enige Vaderlijke grond en wortel en oorsprong van de goddelijkheid hebben vastgesteld.¹ U weet hoe verschillende van uw geloofsgenoten, omdat op grond daarvan [Johannes] Calvijn heeft gemeend te moeten zeggen dat ¹³aan de Vader de naam van God wordt toegekend,¹ tegen hem tekeer zijn gegaan als tegen een ariiaan, hoewel hij de eigen woorden heeft gebezigd van Ignatius [van Antiochië] die in zijn ¹⁴*Epistula ad Philippenses* de Zoon de Vader aldus laat toespreken: ¹⁵‘Ik erken het gezag; ik aanvaard de Vaderlijke oorzaak van mijn oorsprong.’¹ Dat maakt in het geheel geen ongelijkheid, omdat het wezen gemeenschappelijk is en dat maakt het ¹⁶hetzelfde zijn.¹ Maar wat betreft het beginsel kan men aan de Vader enig meer-zijn toekennen, wat ik echter niet ‘volmaaktheid’ zou willen noemen, om niet aan de Zoon enige onvolmaaktheid toe te kennen, tenzij het wordt verstaan als een volmaaktheid van een persoonlijk kenmerk dat de zoon niet heeft, zoals de vader niet de afstamming heeft die een persoonlijk kenmerk van de zoon is. Dat verhindert niet dat wat de Heilige Augustinus in zijn ¹⁷*Sermo 38 de tempore* zegt waar is, [namelijk dat] ¹⁸alles wat de Vader is, waardoor hij God is, waardoor hij wezen is, waardoor hij eeuwigheid is, [is ook] de Zoon en de Heilige Geest.¹ In deze zin is het dat Calvijn en enkele ¹⁹anderen, toen ze tegen Valentinus de Tritheïst ²⁰schreven, hebben gezegd dat de Zoon ²¹zelf goddelijk is,¹ ²²God door zichzelf, immers als gevolg van zijn wezen,¹ waaruit [Gilbert] Genebrard zijn ²³‘ketterij der autotheïsten’ heeft gebrouwen. Maar Gregorius van Valencia weerlegt deze laster: ²⁴Inderdaad, als Calvijn nauwkeurig wordt gelezen, zal slechts blijken dat hij heeft gewild dat de Zoon, zoals God zelf in wezen is, uit Zichzelf is, en slechts uit de Vader voorzover hij een persoon is. Dit, wat waar is, schijnt Epiphanius [van Constantia] de zelfgoddelijke Zoon te hebben genoemd¹ ([zie zijn boek ²⁵*Contra*] *Hæreses*, 69; Gregorius van Valencia, ²⁶*De unitate et trinitate*, boek 2, hoofdstuk 1).

Vandaaruit kan ook het antwoord op het andere deel van uw vraag worden aangepakt. Want omdat de Vader de Zoon op natuurlijke wijze voortbrengt en niet kan bestaan zonder de Zoon, kan men niet zeggen dat hij die als gift heeft ontvangen, als iets dat men zou kunnen geven of niet geven, maar door natuurlijke noodzaak, niet door vrije wil, zoals men de vrijheid omschrijft. Daardoor is de Zoon niet verplicht hiervoor

4. Bonaventura en Abraham Elzevier.

5. Johannes Henricus Bisterfeld, *De uno Deo, Patre, Filio ac Spiru Sancto mysterium pietatis contra Johannis Crelli ... De uno Deo Patre libros duos breviter defensum* (Leiden: Bonaventura en Abraham Elzevier, 1639).

6. Georgius Calixtus, *De conjugio clericorum tractatus* (Helmstedt: Henning Müller, 1631).

7. Ignatius van Antiochië, *Epistula ad Philippenses*. Deze brief ontbreekt in de recentere uitgaven van de brieven van Ignatius van Antiochië.

8. Augustinus, *Sermo 38 de Tempore*. In recentere uitgaven van de *Sermones* van Augustinus ontbreekt deze preek, omdat hij ontleend is aan Alcuinus, *De trinitate liber*.

9. Johannes Wigand en Theodorus Beza.

10. Johannes Calvijn, Johannes Wigand, Theodorus Beza, *Valentini gentilis teterrimi hæretici impietatum ac triplicis perfidiæ et perjurii gravis explicatio* (Genève: François Perrin, 1567).

11. Gilbert Genebrard, *De sancta trinitate libri III contra hujus ævi Trinitarios, Anti-Trinitarios et Autotheanos* (Parijs: J. Bien-né, 1569).

12. H. Epiphanius (bisschop van Constantia), *Contra octoginta hæreses opus ... Panarium sive Capsula mudica appellatum, Vol. 1 van Opera omnia in duos tomos distributa* (Parijs: Michael Sonnius, Claude Morel et Sébastien de Cramoisy, 1622).

13. Gregorius van Valentia (Pater Gregorio de Valencia), *Libri V de trinitate* (Ingolstadt: D. Sartorius, 1586).

dankbaarheid te bewijzen, nog minder gebonden aan enige verplichting die onderwerping met zich meebrengt. Maar de gelijkheid verhindert niet een vrijwillige onderwerping, maar alleen de gedwongen. Dat is wat ik u wil zeggen over dit onderwerp voor zover dat binnen het korte bestek van een brief mogelijk is.

Wat betreft de werking van de ziel houd ik het erop dat zij die het axioma van Aristoteles wijzigen gelijk hebben. Want ik vind dat onze ziel, zelfs verenigd met het lichaam, verschillende werkingen heeft die niet kunnen afhangen van het lichaam, dat daartoe geenszins bij machte is, en dat daaruit beslist volgt dat ¹⁴als [de ziel] niet van het lichaam afhangt in zijn werking, dat deze ook niet daarvan kan afhangen in zijn wezen.¹⁵ En het komt mij voor dat de argumenten die men daarvoor naar voren brengt voldoende zijn voor iemand die niet de controverse opzoekt.

Wat betreft de passages die u noemt uit mijn ¹⁴*Exercitationes in Genesim* is het waar dat er fouten staan in de verwijzingen naar het boek Samuel, ofwel volgens de gewone versie: Koningen. Want bij mijn verwijzingen naar deze versie zoals ik het heb gedaan, heb ik geschreven 1 Koningen 3, enz., maar de drukker heeft er '2' neergezet, wat ik niet in de *Errata* heb aangegeven, omdat ik het niet heb opgemerkt toen ik het voor dit soort kleinigheden nog eens doorlas. Maar maak er 1 Koningen van en zoek in uw Bijbel de genoemde hoofdstukken en verzen, en u zult de woorden vinden die ik heb geciteerd.

Wij zullen wachten op het ¹⁵antwoord van de heer [Jean] Morin op het eerste ¹⁶geschrift van zijn Engelse ¹⁷tegenstanders, terwijl men hier hun grote ¹⁸werk tegen zijn ¹⁹*Exercitationes* drukt, wat al meer dan een jaar in de handen van de heer [Constantin] l'Empereur is. Hij en [Louis] de Dieu oordelen niet zo over de heer Morin als u, en denken dat men hem talrijke fouten in zijn werk kan doen inzien. Wat mij betreft: ik maak mijzelf geen rechter van zijn kennis van de [oosterse] talen en van de rabbijnse geschriften, maar ik weet dat hij een verkeerde weg heeft gekozen en dat hij noch de ene noch de andere partij zal overtuigen. Als hij zijn tegenstanders van ezelachtigheid beschuldigt, dan zal hij, zoals u zegt, waarschijnlijk hetzelfde over zichzelf afroepen, en er niets bij winnen. Hij heeft een volle ²⁰neef die predikant is in Vlissingen en hij is vroeger opgeleid bij ons aan de Academie van Saumur en zoon van een vader van ons geloof, die hem niet heeft opgevoed om te zijn wat hij nu is.

Wat betreft het ²¹boek van de heer [Jean] de Croy: de omvang ervan en het aantal Hebreeuwse en Griekse passages doet de drukkers van hier terugdeinzen en tot nu toe heeft de heer [Claude] Saumaise ze nog niet ertoe kunnen brengen te beginnen. Toch is het een heel geleerd werk. Ik geloof weliswaar dat hij in deze kleine eerste poging nog niet alles heeft gevonden, maar al doende leert men.

Weet u dat men hier Samuel Petit heeft aangetrokken voor de Academie van Franeker en dat hij heeft toegezegd?

De heer [Constantijn] Huygens, die u hartelijk groet, heeft mij gezegd dat hij u een lang ²²antwoord op uw vragen uit Haarlem heeft gestuurd. Hij heeft aangeboden mij uw ²³boek over de harmonie te sturen, dat ik hier ook bij de boekhandelaren heb gezien. Maar ik moet u bekennen dat dit niet mijn sterke punt is en dank u voor het aanbod dat u mij doet, maar dat beter ergens anders kan worden aangewend.

14. André Rivet, *Theologicæ et scholasticæ exercitationes CXC in Genesim* (Leiden: Bonaventura en Abraham Elzevier, 1633).

15. Jean Morin, *Diatribæ elenctica de sinceritate Hebræi Græci textus dignoscenda adversus insanias quorundam hæreticorum calumnias* (Parijs: Antoine Vitray, 1639).

16. Arnold Boot en Francis Taylor, *Examen præfationis Morini in Biblia Græca de textus Ebraici corruptione et Græci autoritate* (Leiden: Jean Maire, 1636).

17. Arnold Boot en Francis Taylor.

18. Arnold Boot, *Vindiciæ, seu Apodixis apologetica pro Hebraicâ veritate contra duos novissimos et insensissimos ejus hostes, Johannem Morinum et Ludovicum Capellum* (Parijs: Th. Pullen, 1653).

19. Jean Morin, *Exercitationes biblicæ de Hebræi Græcique textus sinceritate germana LXXII* (Parijs: Antoine Vitray, 1633).

20. Josse Buisson.

21. Jean de Croy, *Sacrarum et historicarum in Novum Fædus observationum ... Pars I* (Genève 1644).

22. Ban aan Boswell, 15 december 1637 (1772A).

23. Marin Mersenne, *Harmonie universelle* (Parijs: Sébastien de Cramoisy, 1636).

De heer [René] Descartes is niet ver van hier, maar ik heb hem niet gezien sinds de publicatie van zijn ²⁴boek, waarvan het wachten erop meer stof deed opwaaien dan de publicatie. Ik begrijp dat [Libert] Froidmont uit Leuven hem zijn bezwaren heeft gestuurd, waarop hij heeft geantwoord. Maar totdat hij de sleutel tot zijn geheimen heeft gegeven, zal het voor velen een gesloten boek zijn.

Wat betreft de heer [Jacobus] Golius: hij gedraagt zich zoals gewoonlijk en hoewel hij begonnen is te werken, betwijfel ik het of hij zal meewerken wat betreft de ²⁵versie van Apollonius van Perga, aangezien we, nadat hij de ²⁶geschiedenis van Tamerlan in het Arabisch heeft laten drukken, de Latijnse versie ervan niet kunnen zien.

U zult het boek ²⁷*De usuris* van de heer Saumaise hebben gelezen, waarin hij een grote eruditie tentoonspreidt. Maar dat hij de openbare geldwisselaars verdedigt maakt dat het merendeel van de godgeleerden alhier zeer ontevreden over hem is. Hij belooft in het tweede deel, ²⁸*De usurarum modis*, iedereen tevreden te stellen.

[Johannes] Seldenus heeft hier twee geleerde traktaten ²⁹gepubliceerd, ^Lover de vererving bij de joden^L en ^Lover de vererving bij priesters.^L Hij citeert met instemming uw generaal Gilles Camart in diens ³⁰*Elias*. Het is een boek dat ik nog niet heb gezien.

Het grote beloofde ³¹werk van de heer [Daniël] Heinsius vordert goed; maar de heer Saumaise wacht erop om hem als een ³²Aristarchus van repliek te dienen. Want deze twee geesten kunnen maar niet aan elkaar wennen.

Genoeg voor deze keer. Ik zal het niet met u over oorlogsaangelegenheden hebben. Wij behoren tot die ^Lallen die om vrede smeken.^L Als iedereen er zo over dacht, zouden we die spoedig kunnen hebben. Moge de Vredesgod de vrede bij de rechtvaardigheid voegen om ze samen te laten zijn. Ik bid tot Hem voor uw gezondheid en welzijn.

Alvorens te besluiten wil ik u zeggen dat ik vijf weken de kamer heb gehouden, zonder koorts, maar geteisterd door een catarre aan beide zijden van de slapen, die mij gedurende twee weken doof heeft gemaakt, met vreze voor de toekomst. Maar Gode zij dank ben ik er nu van verlost. Mijn ³³zoon zal u met de rest kunnen onderhouden en mij uw nieuws laten weten en u verzekeren dat ik ben,

meneer,

uw nederige en toegewijde dienaar
André Rivet.

Den Haag, 29 april 1638.

24. René Descartes, *Discours de la méthode* (Leiden: Johannes Maire, 1637).

25. Apollonius van Perga, handschrift van de Conica, met ook de Arabische vertaling van boek 5-7 (verloren in originele versie). Zie brieven 136 en 148. In de laatste brief, 29 jan 1630, had Golius Mersenne een vertaling beloofd.

26. Ahmad Ibn 'Arabschah .. *Vitæ et rerum gestarum Timuri, qui vulgo Tamerlanes dicitur, historia* (Leiden: Bonaventura en Abraham Elzevier, 1636).

27. Claude Saumaise, *De usuris liber* (Leiden: Bonaventura en Abraham Elzevier, 1638).

28. Claude Saumaise, *De modo usurarum* (Leiden: Bonaventura en Abraham Elzevier, 1639).

29. Johannes Seldenus, *De successionibus ad leges Ebraeorum in bona defunctorum Liber singularis; in pontificatum Libri duo* (Leiden: Bonaventura en Abraham Elzevier, 1638).

30. Gilles Camart, *Elias Thesbites, sive De rebus Eliæ Prophetae ... Commentarius posthumus* (Parijs: Sébastien de Cramoisy, 1631), een editie verzorgd door François de la Noue, heruitgave van *Oratio decretalis in caput Firmiter* (Orléans: L. Hotot, 1614).

31. Daniel Heinsius, *Sacrarum exercitationum ad Novum Testamentum libri XX* (Leiden: Bonaventura en Abraham Elzevier, 1639).

32. Een Grieks grammaticus, spreekwoordelijk criticaster.

33. Frédéric Rivet.

MARIN MERSENNE (PARIJS)
AAN ANDRÉ RIVET (DEN HAAG)
23 MEI 1638
1835A

Antwoord op Rivets brief van 29 april 1638 (1827A).

Samenvatting: Mersenne gaat eerst in op een aantal vragen van Rivet vooral wat betreft nieuwe theologische boeken en verdere theologische kwesties. Hij bevestigt dat Bans brief hem via Huygens heeft bereikt en dat deze ook al is beantwoord.

Bijlage: Mersenne aan Saumaise, 23 mei 1638 (verloren/lost?).

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Hs. Bibl. Publ. Lat. 275, fols. 26-27: brief (dubbelvel, 20x31cm, abcd | d; autograaf).

Vroegere uitgave: Waard 7, nr. 672, pp. 210-221: volledig.

Namen: Alfraganus; Apollonius van Perga; Augustinus; Joan Albert Ban; Abraham Beeckman; Isaac Beeckman; Robertus Bellarminus; Johannes Henricus Bisterfeld; Arnold Boot; William Boswell; Ismaël Boulliaud; Johannes Calvijn; Johan Amos Comenius; Joannes Crellius; Jean de Croy; René Descartes; Godefroy d'Estrades; Jean Duvergier de Hauranne (abt van Saint-Cyran); Bonaventura en Abraham Elzevier; Nicolas-Claude Fabry (heer van Peiresc); Galileo Galilei; Claude Hardy; Daniël Heinsius; Martinus Hortensius; Constantijn Huygens; Pic de la Mirandoles; Willem van Liere; Olimpia Fulvia Morata; Jean Morin; Lodewijk graaf van Nemours; Samuel Petit; Claude Rivet; Frédéric Rivet; Claude Saumaise; Anna Maria van Schurman; Francis Taylor; Ferdinandus Velosillus; Jean-Louis Vivès; Gerardus Vossius.

Plaatsen: Dordrecht; Engeland; Frankrijk; Haarlem; Leiden; Saint-Cyran; Saumur; Sorbonne (Parijs); Utrecht; Venetië; Vincennes (Bois de).

Titels: *Advertentiae theologiae scholasticae* (Vellosillus 1616); 'Censura' (Bellarminus); 'Conica' (Apollonius van Perga); *De civitate Dei libri XXII* (Augustinus/Vives); *De la sainte virginité* (Seguenot 1638); *De uno Deo* (Bisterfeld 1639); *De uno Deo* (Crellius 1631); *De usuris* (Saumaise 1638); *Diatribes elenctica* (Morin 1639); *Dioptrique > Discours* (Descartes); *Discours de la méthode* (Descartes 1637); *Elementa astronomica* (Alfraganus 1669); *Examen praefationis Morini* (Boot&Taylor 1636); *Géométrie > Discours* (Descartes); *Journal* (Beeckman); Nieuwe Testament; *Opera tomis XI* (Augustinus 1635-1637); *Sacrarum ac historicarum observationum pars I* (Croy 1644); *Theologicae ac scholasticae exercitationes* (Rivet 1633).

Glossarium: musicien (musicus); musique (muziek),

Transcriptie

À Monsieur

Monsieur Rivet, Professeur en Théologie et Gouverneur du fils de Monsieur le Prince d'Orange,

à La Haye.

Monsieur,

Je n'ay pas voulu différer plus longtemps à vous escrire que le mesme jour que j'aye receu vos dernières des propres mains de vostre fils, tant pour vous tesmoigner le contentement particulier que j'ay receu de vostre bonne santé aprez une maladie si dangereuse, que pour avoir veu les caresses que se sont fait vos deux enfants en ma présence, et pour avoir appris que vous faites imprimer le traité de Monsieur Bisterfeld contre

le dangereux Crellius. Dès à présent je vous prieray de m'en faire avoir une copie de bonne heure, sitost qu'il sera imprimé, et je feray rendre icy l'argent à vostre jeune fils tout ce qu'il vous aura cousté.

Vous m'avez respondu fort solidement sur ce qui est de la Trinité; et pour Calvin il y a mille choses qu'on luy impose qui peuvent estre tolérées *bono sensu*.

Je corrigeray le cifre de vostre livre que vous me mandez.

Quant à Monsieur Morin: il est maintenant à Saumur; à son retour il fera imprimer contre les Anglois. Mais je suis marry que le labeur de Monsieur Croy ne void le jour. Les citations grecques et hebraïques ne doivent point épouvanter les imprimeurs et libraires, du moins s'il tes torne en Latin, car cela est bien recherché maintenant. Et particulièrement il luy est nécessaire de faire cela, parce qu'on l'accuse de les citer sans les entendre et hors de propos, ce qu'on prouve en partie, parce qu'il ne peu ou n'ose les traduire, dont vous le pouvez advertir s'il est vostre amy, car je ne sçay où il est, et ne le connois pas.

Vous m'estonnez que Monsieur Samuel Petit quitte la France. Je ne le connois que par ses escrits, mais ils font parestre qu'il est habile homme.

Il est vray que Monsieur Huygens m'a envoyé une grande lettre du musicien de Harlem, à laquelle j'ay fait responce il y a desjà longtemps.

Nous sommes icy dans la mesme attente que vous de la clef du livre de Monsieur de Cartes, mais, quoyque nous ne l'entendions pas partout, la sublimité de sa *Géométrie* et l'invention parfaite des lunettes de sa *Dioptrique* nous en font concevoir une haute estime, et croire qu'il ne tiendra qu'à luy s'il ne nous donne le parfait contentement qu'on en peut espérer.

Pour ce qui est de l'Apollonius Pergæus, il me semble que je vous avois autresfois escrit que, s'il vous plaisoit nous en faire l'emprunt, au cas qu'il ne se peust transcrire sur les lieux faute d'escrivain, nous ferions tous les frais du port et report et donnerions telle caution que vous jugeriez vous-mesmes et j'en avois escrit à Monsieur Huygens, qui n'a peut-estre pas encore receu ma lettre. Si vous voulez l'entreprendre, je feray consigner à homme de qualité de cette ville entre les mains de Monsieur vostre Ambassadeur ou vostre fils, toute sorte d'assurance dudit livre, lorsque vous jugerez le pouvoir envoyer. Le demandant comme pour vous, ou Monsieur Huygens comme pour luy, pour l'emprunter, je ne peux m'imaginer qu'on vous le refuse. Et néanmoins je ne désire rien du tout que ce que vous jugez pouvoir se commodier, et sans peine ou inquiétude.

Je lisois le livre *De usuris* de Monsieur Saumaise, lorsque vostre fils m'est venu voir. C'est un livre d'une grande érudition et s'il se met à faire des notes sur le Nouveau Testament, comme vous m'escrivez, tant s'en faut qu'il l'en faille destorner, que je vous prie de le luy presser, car il nous donnera des thrésors. S'il eust eu quelque pouvoir dans le Bibliothèque de Leyde, je me | b | fusse adressé a luy pour l'Apollonius, mais il gasteroi tout, n'estant pas bien avec le bibliotéquaire. Je ne lairray pas de mettre icy un mot pour luy, affin de l'encourager à nous donner les belles choses qu'il a préparées, et à luy dire la mort de l'un de ses bons amis, si par aventure il ne la sçait pas encore. Et vous prieray de luy fair tenir cette lettre.

Au reste, si vostre 2^d fils a besoin de quelque chose, qui depende de moy ou de mes amis, tandis qu'il sera icy, faites estat qu'en vostre considération je m'employeray entièrement pour son service. Il m'a parlé d'une damoiselle d'Utrecht, qui vous escrit souvent et qui a tant de perfections qu'aprez ce qu'il m'a dit, je ne sçay ce que l'on y peut ajoûter, et mesme qu'elle vous a escrit en Hebrieu, et des lettres où elle prouve que les filles sont capables des arts et des sciences. Lorsque vous envoyez quelque lettre à vostre fils, je vous prie de me faire faire une copie de cette lettre où elle prouve cela, car ce prodige d'esprit est fort rare et je seray bien ayse de sçavoir son nom, son âge et son extraction, car elle mérite d'estre entre les femmes illustres. Il faut avouer que les siècles produisent des choses bien extraordinaires, comme l'on a veu en Pic de la Mirandoles et dans une fille Italienne qui sçavoit toutes les sciences, et nous avons icy une damoiselle de Venise depuis un an qui fait merveille dans les tableaux de miniature, dans laquelle vostre fils m'a dit que vostre fille d'Utrecht est aussy excellente. Je vous prie de sçavoir le jour, l'an et l'heure qu'elle est née, si vous pouvez le sçavoir par un mot de lettre.

Je ne vous escriis rien de nos impressions de Paris, parce qu'outre ce que je vous ay escrit, je ne sçache rien de consequence. Je croiois qu'ils devoient faire merveille à la nouvelle impression de Saint-Augustin pour le rendre correct et en belle lettre, et avois dessein d'en prendre un pour le lire tout entier, mais la lettre, le papier, la vieille routine sans correction m'en ont dégousté. Ilz y ont ajouté *Advertentiæ scholasticæ*, la

Censure de Bellarmin, et ce que Vivès a fait sur *La Cité*, et tout cela, ayant esté imprimé à part et par plus belle lettre, dégouste le monde. Si vos Elzevirs poursuivent, ils surpasseront tous les autres imprimeurs.

Peut-estre que vous m'apprenez si Messieurs Vossius et les autres professeurs, tant de Leyde que de vos autres universitez, ont de prest pour faire imprimer. L'on m'avoit escrit que Hortensius viendroit par icy par commandes des Estats pour aller sçavoir de Galilée à Florence la manière qu'il a pour les longitudes et que lesdits Estats luy ont desjà envoyé 2 ou 3 mille escus. Je seray bien ayse de sçavoir ce qui en est.

Je vous escriis la présente par la voye de Monsieur de l'Estrade, de chez Monsieur de Nemours, lequel emporte aussi un paquet pour Monsieur Huyghens. Je croy que vous le connoissez: il a une compagnie en vostre pays. | c |

Nous attendons icy l'Évangile Persan et l'*Alphraganum*.

Je ne sçay si vous connoissez l'Agent d'Angleterre qu'on m'a dit estre habile homme; Monsieur Hugens m'en a asseuré, et sur ce qu'il a retenu l'autographe de Monsieur Bannius de Harlem et qu'il se plaist à la musique. Je luy ay rescrit, voyant que Monsieur Huyghens l'auroit agréable.

J'ay envoyé d'icy 2 grands traitez à Monsieur de Cartes contre son livre, ausquels il m'a promis de respondre. Et du depuis je luy en ay envoyé un 3^[me]. Je ne sçay pas s'il sera attaqué des mesme des autres royaumes; je ne le croy pas.

Quoyqu'il en soit, je prie Dieu de vous confirmer dans la santé qu'il vous a rendue, et de faire reüssir à sa gloire tous vos bons desseins, demeurant tousjours

vostre très-humble serviteur
Frère M. Mersenne, Minime.

Ce jour de la Pentecoste 1638.

J'ay esté extrêmement estonné lorsqu'en demandant des nouvelles à vostre fils de Monsieur Becman de Dort, il m'a dit qu'il y a un an qu'il est mort. C'est grand dommage car il pouvoit donner quelque chose de bon en la philosophie, s'il eust voulu. Et je ne sçay que sera devenu un gros livre en blanc, où il escrivoit tout ce qui luy venoit en la pensée. J'y ay leu de belles choses. Au cas qu'on vendist ses papiers, je voudrois que vous voulussiez faire arrester et achepter ce qui est de sa main; aussi bien en fait-on ordinairement des cornets chez les apotichaires. Et au cas que son frère les eust eu, s'il y auroit moyen d'en avoir communication, en promettant de les luy renvoyer. Vous estes sur le pays et avez des amis partout. Vous pourrez sçavoir ce qui en est.

Je vous prie de m'apprendre si nul Socinien devant ou aprez Crellius n'a escrit contre la Trinité ou la divinité du Fils et du Saint-Esprit, et si nul n'a répondu audit Crellius sur ce traité avant celui que vous faites imprimer.

J'ay décacheté la présente pour vous dire qu'il s'est imprimé icy une version du livre [de] Saint-Augustin *De virginitate*, avec des remarques à la fin, qui ont fait mettre et son auteur et un autre abbé des plus sçavans hommes de France, qui s'appelle l'Abbé Saint-Cyran, en prison, le 1^r au Chasteau de Saumur, et celui-cy aux Bois de Vincennes. Le livre est desjà supprimé et s'examine en la Sorbonne pour en faire la censure. Je vous en pourray escrire ce qui en reussira, si je l'apprends.

Vertaling

Aan de heer Rivet, hoogleraar in de theologie en gouverneur van de zoon van mijnheer de prins van Oranje,

te Den Haag.

Mijnheer,

Ik heb niet willen wachten met aan u te schrijven en doe dit nog op dezelfde dag dat ik uw laatste ¹brief ontving uit handen van uw ²zoon, zowel om u mijn bijzondere tevredenheid te betuigen over uw goede gezondheid na een zo gevaarlijke ziekte naar ik heb vernomen, als vanwege de vriendelijkheden die uw twee ³zoons in mijn aanwezigheid hebben laten zien, en omdat ik heb vernomen dat u het ⁴geschrift van de heer [Johannes Henricus] Bisterfeld tegen de gevaarlijke [Joannes] ⁵Crellius laat drukken. Met ingang van nu vraag ik u mij snel een exemplaar ervan te doen ontvangen, direct wanneer het zal zijn gedrukt, en ik zal hier aan uw jongste ⁶zoon de volledige som die het u zal kosten betalen.

U heeft mij heel degelijk geantwoord over wat de drie-eenheid aangaat; en met betrekking tot [Johannes] Calvijn zijn er duizend dingen die men hem ten laste legt die ⁴redelijkerwijs¹ kunnen worden getolereerd.

Ik zal het cijfer veranderen in het ⁷boek zoals u dat aangeeft.

Wat betreft de heer [pater Jean] Morin: hij is nu te Saumur. Bij zijn terugkeer zal hij zijn ⁸werk tegen de ⁹Engelsen laten drukken. Maar ik vind het vervelend dat het ¹⁰werk van de heer [Jean de] Croy niet het licht ziet. De Griekse en Hebreeuwse citaten hoeven de drukkers en uitgevers in het geheel niet af te schrikken, wanneer hij ze tenminste in het Latijn weergeeft, want dat is tegenwoordig een gewilde methode. En vooral voor hem is het noodzakelijk dat te doen, omdat men hem anders zal beschuldigen dat hij de citaten aanvoert zonder ze te begrijpen en zonder reden, hetgeen gedeeltelijk wordt bewezen doordat hij ze niet kan of durft te vertalen, wat u hem moet overbrengen als hij uw vriend is, want ik weet niet waar hij is en ken hem niet.

U verbaast mij met de mededeling dat de heer Samuel Petit Frankrijk gaat ¹¹verlaten. Ik ken hem uitsluitend van zijn geschriften, maar die laten zien dat hij een verstandig man is.

Het klopt dat de heer [Constantijn] Huygens mij een lange ¹²brief van de ¹³musicus uit Haarlem heeft [door]gestuurd, die ik al lang geleden heb ¹⁴beantwoord.

Wij wachten hier met evenveel spanning als u op de sleutel tot het boek van de heer [René] Descartes, maar, hoewel we het niet overal begrijpen, doen de voortreffelijkheid van zijn *Géométrie* en de volmaakte uitvinding van de lenzen in zijn *Dioptrique* ons er een hoge dunk van hebben, en geloven dat het slechts van hem zal afhangen ons de volmaakte tevredenheid ermee te geven die men kan wensen.

Wat betreft [het handschrift van] Apollonius van Perga: ik geloof dat ik u al eerder heb ¹⁵geschreven of u het ons alstublieft zou willen lenen, in het geval dat het niet kan worden gekopieerd bij gebrek aan een kopiist. Wij zullen alle kosten van zending heen en weer dragen en alle zorg eraan geven die u uzelf nodig

1. Rivet aan Mersenne, 29 april 1638 (1827A).

2. Frédéric Rivet.

3. Claude en Frédéric Rivet.

4. Johannes Henricus Bisterfeld, *De uno Deo, Patre, Filio ac Spiritu Sancto mysterium pietatis contra Johannis Crelli ... De uno Deo Patre libros duos breviter defensum* (Leiden: Bonaventura en Abraham Elzevier, 1639).

5. Johannes Crellius, *De uno Deo Patre libri II* (Rakowa Zevenburgen [= Bîrlad Roemenië]: Sebastianus Sternacius, 1631).

6. Frédéric Rivet.

7. André Rivet, *Theologicae ac scholasticae exercitationes CXC in Genesim* (Leiden: Bonaventura en Abraham Elsevier, 1633).

8. Jean Morin, *Diatribes elencticae de sinceritate Hebraei Graecique textus dignoscenda adversus insanas quorundam haereticorum calumnias* (Parijs: Antoine Vitray, 1639).

9. Arnold Boot en Francis Taylor, *Examen praefationis Morini in Biblia Graeca de textus Ebraici corruptione et Graeci autoritate* (Leiden: Jean Maire, 1636).

10. Jean de Croy, *Sacrarum et historicarum in Novum Fædus observationum pars I* (Genève 1644).

11. Petit was benaderd voor een professoraat in Franeker, maar is nimmer gegaan.

12. Ban aan Boswell, 15 december 1637 (1772A).

13. Joan Albert Ban.

14. Mersenne aan Ban, 1 mei 1638 ? (verloren, vermoedelijk meegestuurd met Mersennes brief aan Descartes van dezelfde datum); Mersenne moet ook op 15 mei 1638 aan Ban hebben geschreven. En hij schreef ook weer aan Ban vermoedelijk op 23 mei 1638, een brief die in het pakket voor Huygens zat en die de twee 'harmonische' vragen bevat. Huygens stuurde deze brief op 30 juni door aan Ban.

15. Mersenne aan Rivet, 20 januari 1638 (Waard 7, nr. 645, pp. 22-31).

zou achten. Ik heb erover ook aan de heer [Constantijn] Huygens ¹⁶geschreven, die [echter] misschien mijn brief nog niet heeft ontvangen. Als u hiervoor wilt zorgen, zal ik door middel van een betrouwbaar ¹⁷persoon in deze stad in de handen van uw ¹⁸ambassadeur of uw ¹⁹zoon elke zekerheid voor het genoemde boek in bewaring geven, wanneer u denkt het te kunnen sturen. Wanneer het boek voor u te leen werd gevraagd, of door de heer Huygens voor hem, dan kan ik mij niet indenken dat het u zou worden geweigerd. En toch vraag ik niets dan wat u denkt dat gemakkelijk tot stand kan worden gebracht, zonder moeite of onbehagen.

Ik las het ²⁰boek *De usuris* van de heer [Claude] Saumaise, toen uw ²¹zoon mij kwam opzoeken. Het is een boek dat van een grote eruditie getuigt en, als hij zich ertoe zet om opmerkingen over het Nieuwe Testament te maken, zoals u mij schrijft, vraag ik u er bij hem op aan te dringen, zodra het erop lijkt dat hij zich ervan wil afkeren, want hij zal ons schatten bezorgen. Als hij enige zeggenschap had gehad bij de bibliotheek van Leiden, dan had ik mij wel tot hem gewend voor de Apollonius, maar hij zou alles verknoeien omdat hij niet op goede voet staat met de ²²bibliothecaris. Ik zal niet nalaten een ²³briefje voor hem mee te sturen om hem aan te moedigen de mooie dingen die hij heeft voorbereid ons niet te onthouden, en om hem de dood van ²⁴één van zijn goede vrienden mee te delen, als hij dat toevallig nog niet weet; en ik vraag u hem deze brief te doen toekomen.

Als uw tweede ²⁵zoon nog iets nodig heeft wat van mij of van mijn vrienden afhangt zolang hij nog hier is, gaat u er dan vanuit dat ik mij ter wille van u volledig te zijnen dienste zal inzetten. Hij heeft mij verteld over een ²⁶mejjuffrouw uit Utrecht die vaak aan u schrijft en in zoveel opzichten volmaakt is dat ik, bij hetgeen hij mij zegt, niet weet wat men daaraan nog kan toevoegen, en zelfs dat ze u in het Hebreeuws heeft geschreven, en een brief waarin zij bewijst dat vrouwen in staat zijn de kunsten en de wetenschappen te bedrijven. Ik vraag u om, wanneer u een brief aan uw zoon stuurt, voor mij een afschrift te laten maken van die brief waarin zij dat bewijst, want zo'n geesteswonder is zeldzaam en ik zou graag haar naam, leeftijd en herkomst willen weten, want zij verdient het te worden gerekend onder de beroemde vrouwen. Men moet toegeven dat deze tijd wonderbaarlijke zaken oplevert, zoals men dat heeft gezien met betrekking tot Pic de la Mirandole en een Italiaans ²⁷meisje dat alle wetenschappen beheerste, terwijl sinds een jaar hier een ²⁸mejjuffrouw uit Venetië is die wonderen verricht op het gebied van de miniatuurschilderkunst, waarin uw dame uit Utrecht ook uitblinkt, naar uw zoon mij vertelt. Ik vraag u [mij] per brief het jaar, de dag en het uur te laten weten dat zij is geboren, als u erachter kunt komen.

Ik schrijf u niets over nieuwe uitgaven hier te Parijs omdat ik niets kan toevoegen aan wat ik al eerder heb geschreven. Ik dacht dat ze iets moois zouden maken van de nieuwe ²⁹uitgave van Augustinus door die foutloos en met een mooie letter te drukken, en ik was van plan er een te bemachtigen om helemaal te lezen, maar het drukwerk, het papier en de oude manier van drukken zonder correctie hebben mij alle lust daartoe ontnomen. Zij hebben eraan toegevoegd de ³⁰*Advertentia[e] [theologiae] scholasticae*, de ³¹*Censura* van

16. De brief die Mersenne hierover aan Huygens heeft geschreven is misschien van 10 mei, omdat Mersenne toen ook aan Descartes schreef over hetzelfde onderwerp (**Descartes correspondentie Mersenne correspondentie** De Waard p. 222ss en 240), die direct contact opnam met Huygens. Mogelijk is ook 8 mei, en dan zou de brief meegestuurd kunnen zijn met die van Godefroy d'Estrades aan Huygens (Worp 2, nr. 1832, p. 358; Waard 7, nr. 669, p. 203).

17. Claude Hardy?

18. Willem van Liere.

19. Frédéric Rivet.

20. Claude Saumaise, *De usuris* (Leiden: Bonaventura en Abraham Elzevier, 1638).

21. Claude Rivet.

22. Daniël Heinsius.

23. Mersenne aan Saumaise, 23 mei 1638 (verloren). Saumaises antwoord is eveneens verloren, maar Mersennes antwoord daarop, van 8 juli 1638 (Waard 7, nr. 684, pp. 336-338), is bewaard gebleven.

24. Nicolas Claude Fabry, heer van Peiresc, overleden 24 juni 1637?

25. Frédéric Rivet.

26. Anna Maria van Schurman.

27. Olimpia Fulvia Morata?

28. ??? <<<

29. Augustinus, *Opera tomis XI* (Parijs 1635-1637).

30. Ferdinandus Vellousillus, *Advertentia[e] theologiae scholasticae, sive Animadversiones in S. Augustini opera* (Keulen 1616).

[kardinaal] Bellarmin en ³²hetgeen [Juan Luis] Vives heeft geschreven over *De civitate Dei* en dat alles bevalt iedereen allerm minst, omdat het al eerder apart en beter is gedrukt. Als uw Elzeviers op de ingeslagen weg doorgaan, zullen ze alle andere drukkers overtreffen.

Misschien wilt u mij op de hoogte stellen wanneer de heer [Gerardus] Vossius en de andere heren professoren, zowel van Leiden als van uw andere universiteiten, wat klaar hebben om te laten drukken. Men heeft mij ³³geschreven dat [Martinus] Hortensius hier langs zal komen in opdracht van de Staten [Generaal] om van Galileo [Galilei] te weten te komen welke manier hij heeft om de [geografische] lengte te bepalen en dat de genoemde Staten hem al ³⁴2 of 3000 écus hebben gestuurd. Ik zou graag willen weten wat ervan klopt.

Ik laat u deze brief toekomen via de heer [Godefroy graaf] d'Estrades, vanuit het huis van de ³⁵heer van Nemours, die ook een pakket voor de heer [Constantijn] Huygens zal meebrengen. Ik geloof dat u hem kent: hij heeft een compagnie in [het leger van] uw land.

Wij wachten hier op het ³⁶Evangelie in het Perzisch, en [de uitgave van het werk van] ³⁷Alfraganus.

Ik weet niet of u de ³⁸agent van Engeland kent, die naar men mij zegt een verstandig man is. De heer Huygens heeft mij dat verzekerd en ook dat hij de ³⁹autograaf van de heer Ban uit Haarlem heeft behouden en dat hij van muziek houdt. Ik heb hem geschreven, aangezien mij bleek dat de heer Huygens dat op prijs zou stellen.

Ik heb [enige tijd geleden] twee grote ⁴⁰geschriften opgestuurd naar de heer [René] Descartes die zijn boek aanvielen en die hij zou beantwoorden naar hij mij heeft beloofd. En sindsdien heb ik hem nog een ⁴¹derde opgestuurd. Ik weet niet of hij op eenzelfde manier zal worden aangevallen in andere landen; ik denk van niet.

Hoe het ook zij, ik bid God om u te behouden in de gezondheid die hij u heeft gegeven en te Zijner glorie al uw goede bedoelingen te laten gelukken, altijd blijvende

uw nederige dienaar
pater Marin Mersenne, miniem.

Pinksterdag [23 mei] 1638.

Ik was heel verbaasd om, toen ik aan uw zoon nieuws over de heer [Isaac] Beeckman uit Dordrecht vroeg, te horen dat hij al een jaar geleden is ⁴²gestorven. Het is een groot verlies, want hij kon iets goeds doen in de filosofie, als hij had gewild. En ik weet niet wat er zal gebeuren met een groot ongebonden ⁴³boek, waarin hij alles opschreef wat hem in gedachte kwam. Ik heb er goede dingen gelezen. In het geval dat men zijn papieren verkocht, zou ik willen dat u zou willen onderscheppen en kopen wat van zijn hand is; anders maakt men er gewoon puntzakjes van bij de apothekers. En in het geval zijn ⁴⁴broer ze heeft gekregen, [kunt u misschien nagaan] of er een mogelijkheid bestaat ze in te zien, met de belofte ze aan hem terug te sturen. U bent ter plaatse en hebt vrienden overal; u zult te weten kunnen komen wat ervan is geworden.

31. Ik kon dit werk van Robertus Bellarminus niet identificeren.

32. Augustinus, *De civitate Dei libri XXII ... Lodovici Vivis commentariis illustrati* (Genève 1622); talrijke eerdere uitgaven vanaf 1555.

33. Descartes aan Mersenne, 31 maart 1638 (Waard ... p. 133) <<

34. 1 écu is ongeveer f 2:10, dus 2000 écus is f 5000, 3000 écus f 6000.

35. Lodewijk graaf van Nemours.

36. Evangelie van Pater Jérôme Xavier Leiden 1639; zie brief 25 maart 1637, VI 225.

37. Alfraganus, *Elementa astronomica*, operâ Jacobi Golii (Amsterdam: Johannes Janssonius van Waesberge en de weduwe van Elizeus Weyerstraet, 1669).

38. William Boswell, agent van de Engelse koning in Den Haag.

39. Ban aan Boswell, 15 december 1637 (1772A).

40. Handschriften van Samuel Petit.

41. Ook in handschrift?

42. Beeckman was op 17 mei 1637 te Dordrecht overleden.

43. Beeckmans Journaal, thans in Middelburg, Bibliotheek van het Zeeuws Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen. Uitgegeven door C. de Waard.

44. Abraham Beeckman.

Ik vraag u mij mee te delen of er geen sociniaan vóór of na Crellius tegen de drieëenheid heeft geschreven of de tegen goddelijkheid van de Zoon en de Heilige Geest, en of niemand de genoemde Crellius heeft geantwoord wat betreft zijn traktaat voorafgaande aan dat [van Bisterfeld] dat bij u wordt gedrukt.

Ik heb deze brief weer opengemaakt op u te zeggen dat er hier een versie van het boek van de Heilige Augustinus ⁴⁵*De virginitate* is gedrukt, met commentaar aan het einde, dat ervoor gezorgd heeft dat de ⁴⁶schrijver ervan en nog een abt, die een van de meest wijze mannen van Frankrijk is, namelijk de ⁴⁷abt van Saint-Cyran, in de gevangenis zijn geworpen, de eerstgenoemde in het kasteel van Saumur, en de laatstgenoemde in het Bois de Vincennes. Het boek is al verboden en wordt op de Sorbonne onderzocht om er een *Censure* over te maken. Ik zal u kunnen schrijven wat er uitkomt, als ik het te horen krijg.

45. Claude Seguenot, *De la sainte virginité, discours traduit de S. Augustin* (Parijs: Jean Camusat, 1638).

46. Claude Seguenot.

47. Jean Duvergier de Hauranne.

RENÉ DESCARTES [SANTPOORT]
AAN MARIN MERSENNE (PARIJS)
27 MEI 1638
1836A

Antwoord op Mersennes brieven van 28 april, 1 mei en 10 mei 1638 (alle verloren).

Samenvatting: Descartes schrijft over verschillende wiskundige vraagstukken en over de tegenwerpingen die tegen zijn *Discours de la méthode* zijn gemaakt. Hij heeft Mersennes brief aan Ban gegeven. Die kent reeds Mersennes *Harmonie universelle* en *Harmonicorum libri XII*.

Datering: Zie de discussie over de datering in Waard 7, p. 224.

Primaire bron: Autograaf, nu verdwenen, zie Adam 2.

— *Lettres ... Tome troisième* (Descartes/Clerselier 1667), nr. 68, pp. 384-394.

— *Epistolæ ... Pars tertia* (Descartes/ 1683), nr. 60???, pp. 240-248.

— *Brieven ... Derde deel* (Descartes/Glezemaker 1684), nr. 48, pp. 183-192.

Vroegere uitgaven: Cousin 7, pp. 140-156: volledig, naar/after Clerselier.

— Adam 2, nr. 153, pp. 134-153: volledig, naar de nu verdwenen autograaf.

— Adam & Milhaud 2, nr. 158, pp. 275-286: volledig.

— Waard 7, nr. 674, pp. 242-246: volledig.

Namen: Archimedes; Joan Albert Ban; Guillaume Bautru; Jean de Beaugrand; Isaac Beeckman; Girard Desargues; Pierre de Fermat; Guillaume Gibeuf; Jean Gillot jr.; Jean Gillot sr.; Godfried van Haestrecht; Claude Hardy; Daniël Heinsius; Constantijn Huygens; André Jumeau (abt van Sainte-Croix); Johannes Maire; Jean-Baptiste Morin; Claude Mydorge; Pierre Petit; Ptolomæus; Richelieu; Gilles de Roberval; Erasmus Witelo.

Plaatsen: Den Haag; Engeland; Frankrijk; Leiden; Parijs.

Titels: 'De maximis et minimis' (Fermat); *Dioptrique* (Descartes 1637); *Géometrie* (Descartes 1637); *Harmonicorum libri XII* (Mersenne 1636); *Harmonie universelle* (Mersenne 1636).

Transcriptie

Mon réverend Père,

J'ay receu vos deux ¹pacquets du vingt-huitième Avril et ²premier May ³au mesme voyage, et ⁴sans conter les autres lettres que vous m'envoyez, j'y trouve 26 pages de vostre escriture, ausquelle je dois réponse. Véritablement c'est une extrême obligation que je vous ay, et je ne sçauois penser à la peine que ⁵vous prenez à mon occasion, que je n'en aye un très-grand ressentiment. Mais *ad rem*.

Vous commencez par une invention de Monsieur de Roberval, touchant l'espace compris dans la ligne courbe qui décrit un point de la circonférence d'un cercle, qu'on imagine rouler sur un plan, à laquelle j'avoue que je n'ay cy-devant jamais pensé, et que la remarque en est assez belle. Mais je ne voy pas qu'il y ait de quoy faire tant de bruit d'avoir trouvé une chose qui est si facile, que quiconque | 385 | sçait tant soit peu de géométrie ne peut manquer de la trouver, pourveu du'il la cherche. Car si ADC est cette ligne courbe, et AC une droite égale à la circonférence du cercle STVX, ayant divisé cette ligne AC en 2, 4, 8, etc. parties égales par les points B, G, H, N, O, P, Q, etc., il est évident que la perpendiculaire BD est égale au diamètre du cercle, et que toute l'aire du triangle rectiligne ADC est double de ce cercle. Puis, prenant E pour le point où ce mesme cercle toucheroit la courbe AED, s'il estoit posé sur sa base au point G, et prenant aussi F pour le point où il touche cette courbe, quand il est posé sur le point H de sa base, il est évident que les deux

1. Clerselier: <lettres>.

2. Clerselier: <du premier>.

3. Clerselier: <en mesme temps>.

4. Clerselier: <oultre les lettres des autres,> in plaats van <sans conter les autres lettres que vous m'envoyez,>.

5. Clerselier: <que je vous donne>.

triangles rectilignes AED et DFC sont égaux au carré STVX inscrit dans le cercle. Et tout de mesme, prenant les points I, K, L, M pour ceux où le cercle touche la courbe, lorsqu'il touche sa base aux points N, O, P, Q, il est évident que les quatre triangles AIE, EKD, DLF et FMC sont ensemble égaux aux quatre triangles isoscèles inscrits dans le cercle, SYT, TZV, VIX, X2S, et que les huit |386| autres triangles, inscrits dans la courbe sur les costez de ces 4, seront égaux aux 8 inscrits dans le cercle, et ainsi à l'infiny. D'où il paroist que toute l'aire des deux segmens de la courbe, qui ont pour base les lignes droites AD et DC, est égale à celle du cercle; et par conséquent tout l'aire comprise entre la courbe ADC et la droite AC est triple du cercle.

⁶Ce que je n'aurois pas ici pris la peine d'écrire, s'il m'avoit dû coûter un moment de temps davantage qu'il en a falu pour l'écrire. Et si je me vantois d'avoir trouvé de telles choses, il me sembleroit faire le mesme que si, en regardant le dedans d'une pomme que je viendrois de couper par la moitié, je me vantois de voir une chose que jamais aucun autre que moy n'auroit vue.

Or je vous diray que toutes les autres inventions, tant de Monsieur de Fermat que de ses défenseurs, au moins celles dont j'ay ouy parler jusqu'à présent, ne me semblent point d'autre nature. Il faut seulement avoir envie de les trouver et prendre la peine d'en faire le calcul, pour y devenir aussi sçavant qu'eux. Et je vous diray que, lorsque je lisois le premier écrit qu'ils m'ont envoyé, où ils avoient mis un grand registre des inventions de Monsier Fermat, au lieu d'en avoir meilleure opinion de luy, ou d'eux, je pensois en moy-mesme que ⁷*pauperis est numerare pecus*, vù principalement qu'ils ne faisoient quasi que répéter les mesmes choses qu'il avoit desjà mises à la fin de son *De maximis*. On peut rencontrer une infinité de telles choses en estudiant: mais, si ce n'est qu'elles servent à quelque usage lorsque'elles me viennent, je n'en veux pas charger ma mémoire, ny mesme souvent ne prens pas la peine d'en charger mon papier.

2. Pour la question, sçavoir s'il y auroit un espace réel, ainsi que maintenant, en cas que Dieu n'eust rien crée, encore qu'elle semble surpasser les bornes de l'esprit humain, et qu'il ne soit point raisonnable d'en disputer, non plus que de l'infiny. Toutesfois je croy qu'elles ne surpasse les bornes que de nostre imagination, ainsi que font les questions de l'existence de Dieu et de l'ame humine, et que nostre entemenet en peut atteindre la vérité, laquelle est, au moins selon mon opinion, que non seulement il n'y auroit point d'espace, mais mesme que ces véritez qu'on noemme éternelles, comme que *totum est majus suâ parte*, etc., ne seroient point véritez, si Dieu ne l'avoit ainsi estably, ce que je croy vous avoir desjà autresfois écrit.

3. Pour l'autre question touchant la corde d'une arbaleste, je suis de l'opinion de Monsieur de Roberval, excepté seulement qu'au lieu de dire, sans exception, que le mouvement de la corde s'augmente tousjours en se débandant depuis D jusques ⁸à A, qui est en la ligne droite EAF, je tiens que cela n'est exactement vray que lorsqu'elle ne pousse point de flèche. Car lorsqu'elle en a une à chasser, la résistance de cette flèche est cause que sa vitesse commence à |387| diminuer tant soit peu, devant qu'elle soit arrivée au point A. Il est vray aussi que, plus un arc est grand, plus il a de force, bien qu'il ne soit pas plus tendu. Et il est vray qu'il y a certaine proportion de grandeur, tant pour les arcs que pour les canons, au delà de laquelle il seroit inutile, ou mesme nuisible, de passer. Mais ce n'est pas pour mesme cause touchant les arcs que touchans les canons. Car en ceux-cy elle dépend des proportions du feu, du fer et de la piudre, et en l'autre, de celle du bois et de l'air.

4. Je ne suis point encore certain de l'expérience, sçavoir si une arquebuse à mois de force de près que de loin, et je croy que l'effet varie selon la nature des corps contre lesquels elle agit, en sorte que ce ne sera pas les mesme, si on en fait ⁹épreuve contre une cuirace, que si on la fait contre une planche de sapin, mais que la balle ne laisse pas d'aller plus viste en sortant du canons que par après.

5. Le centre de gravité du conoïde parabolique de Monsieur de Fermat se peut trouver fort aisément, par la mesme façon dont Archimède a trouvé celuy de la parabole, sans qu'il soit aucunement besoin pour cela de se servir de sa méthode. Et ¹⁰sinon qu'il faut du temps pour en faire le calcul, et que vous m'avez taillé

6. Clerselier: <Ce que je n'aurois ... charger mon papier.> ontbreekt.

7. Ovidius, *Metmorphoses*, XIII, 824; ook Seneca, *Epistulae*, IV, 23.

8. Clerselier: <au point A>.

9. Clerselier: <l'épreuve>.

10. Clerselier: <n'estoit>.

assez d'autre besongne en vos dernières, je vous l'envoyerois; mais je le néglige comme facile, ¹¹et je vous diray seulement que je n'ay point encore veu qu'il ait donné aucun exemple de sa méthode qu'on ne puisse aisément trouver sans elle, ce qui me fait croire qu'il n'en est pas luy-mesme fort assuré. Et ¹²à ce qu'il dit, que j'ay fait tant de chemin, et que j'ay pris une voye si pénible pour trouver les tangentes en ma *Géométrie*, je vois bien qu'il ne l'a pas entendue; car elle est beaucoup plus courte que la sienne, laquelle ne conclut qu'en tant qu'elle emprunte son fondement de celui que j'ay pris, comme vous aurez pu voir par celles que je l'ay écrites il y a quinze jours; et pour en dire la vérité, je croy qu'il n'a parfaitement entendu ny l'une ny l'autre.

¹³Et pour ce qu'il dit ensuite qu'il a trouvé par ces méthodes, je n'y remarque rien dont il doive faire si grand bruit; mais il semble qu'il promet beaucoup pour donner peu, car il fait des propositions générales: 'Trouver autant de lignes courbes,' etc., ce qui contient une infinité de cas desquels ny luy ny aucun autre ne sçauroit jamais venir à bout. En quoy il fait tout de même que si, à cause qu'il peut marcher dans une chambre, il se vantoit de pouvoir aller de son pied jusques à la Chine. Car encore qu'il ne falut point, comme il luy semble, d'autre méthode pour trouver ces questions que celle qu'il sçait, il s'y peut toutefois trouver une infinité d'embrouillemens qu'il ne peut jamais développer.

6. Vous demandez si je pense qu'un globe, roulant sur | 388 | un plan, décrit une ligne égale à sa circonférence, à quoy je répons simplement qu'ouy, par l'une des maximes que j'ay écrites, ¹⁴sçavoir que toutes les choses que nous concevons clairement et distinctement, sont vrayes. Car je conçois bien aisément une mesme ligne pouvoir estré tantost droite et tantost courbée, comme une ¹⁵corde. Mais je ne sçauois concevoir ce qu'on entend par les point d'un globe, lorsqu'on les distingue de ses parties, ny comprendre cette subtilité de la philosophie.

¹⁶Je passe à vostre seconde lettre, où vous parlez de l'escrit de Monsieur de Roberval, lequel véritablement m'a fait rire. Et j'ay jugé qu'il s'amusoit à me dire des injures ainsi qu'une harangère, A cause qu'il n'avoit rien de bon à répondre. Car ne pensez pas que je demeure d'accord au fonds de rien de ce qu'il écrit. Ce sont des impertinences très-grandes, et je m'estonne extrêmement qu'il en ait pu persuader quelque chose à Monsieur Mydorge. Mais je croy que j'y feray un mot de réponse séperée, affin que vous lui fassiez voir, si bon vous semble.

Vous ¹⁷demandez si je ¹⁸tiens ce que j'ay écrit de la réfraction soit ¹⁹démonstration. Et je ²⁰croy qu'ouy, au moins autant qu'il est possible d'en donner en cette matière, sans avoir auparavant démontré les principes de la physique par la métaphysique (ce que j'espère ²¹faire quelque jour, mais qui ne l'a point esté par cy-devant), et autant qu'aucune autre question de mécanique ou d'optique ou d'astronomie, ou d'autre matière qui ne soit point purement géométrique ou arithmétique, ait jamais esté démontrée. Mais d'exiger de moy des démonstrations géométriques en une matière qui dépend de la physique, c'est vouloir que je fasse des choses impossibles. Et si on ne veut nommer démonstrations que les preuves des géomètres, il faut donc dire qu'Archimède n'a jamais rien démontré dans les mécaniques, ny Vitellion dans l'optique, ny Ptolomée ²²dans l'astronomie, etc., ce qui toutesfois ne se dit pas. Car on se contente, en telles matières, que les auteurs, ayant présupposé certaines choses qui ne sont point manifestement contraires à l'expérience, ayent au rest parlé ²³conséquemment et sans faire de paralogisme, encore mesme que leurs suppositions ne

11. Clerselier: <et> ontbreekt.

12. Clerselier: <pour>.

13. Clerselier: <Et pour ce ... peut jamais développer>.

14. Clerselier: <à sçavoir>.

15. Clerselier: <courbe>.

16. Clerselier: <Je passe ... bon vous semble.> ontbreekt.

17. Clerselier: <me demandez>.

18. Clerselier: <croy>.

19. Clerselier: <une démonstration>.

20. Clerselier: <répons>.

21. Clerselier: <de faire>.

22. Clerselier: <en>.

23. Clerselier: <en bonne forme>.

fussent pas exactement vrayes. Comme je pourrois démonstrer que mesme la déinition du centre de gravité, qui a esté ²⁴donnée par Archimède, est fausse, et qu'il n'y a point de tel centre; et les autres choses qu'il suppose ailleurs ne sont point non plus exactement vrayes. Pour Ptolomée et Vitellion, ils ont des suppositions bien moins certaines, et toutesfois on ne doit pas | 389 | pour cela rejeter les démonstrations qu'ils en ont déduites. Or ce que je prétens avoir démontré touchant la réfraction ne dépend point de la vérité de la nature de la lumière, ny de ce qu'elle se fait ou ne se fait pas en un instant, mais seulement de ce que je suppose qu'elle est une action, ou une vertu, qui suit les mesmes loix que le mouvement local, en ce qui est de la façon dont elle se transmet d'un lieu en un autre, et qui se communique par l'entremise d'une ²⁵liqueur très-subtile, qui est dans les proes des corps transparens. Et pour la difficulté que vous trouvez en ce qu'elle se communique en un instant, il y a de l'équivoque au mot d'*instant*; car il semble que vous le ²⁶considérez s'il nioit toute sorte de priorité, en sorte que la lumière du soleil pust icy estre produite, sans passer premièrement par tout l'espace qui est entre luy et nous; au lieu que le mot d'*instant* n'exclud que la priorité du temps, et n'empesche pas que chacune des parties inférieures du rayon ne soit dépendante de toute les supérieures, en mesme façon que la fin d'un mouvement successif dépend de toutes ses parties précédentes.

Et sçachez qu'il n'y a que deux voyes pour réfuter ce que j'ay écrit, dont l'une est de prouver par quelques expériences ou raisons que les choses que j'ay supposées sont fausse, et l'autre que ce que j'en déduis ne sçauroit en estre déduit. Ce que Monsieur de Fermat a fort bien entendu, car c'est ainsi qu'il a voulu réfuter ce que j'ay écrit de la réfraction, en taschant de prouver qu'il y avoit un paralogisme. Mais pour ceux qui se consentent de dire qu'ils ne croient pas ce que j'ay écrit, à cause que je le déduis de certaines suppositions que je n'ay pas prouvées, ils ne sçavent pas ce qu'ils demandent, ny ce qu'ils doivent demander.

²⁷Mon Limousin n'est pas encore icy. Mais j'apprens qu'il est en Zélande, et qu'il s'estoit enrooler [<?>] en partant de France sous un capitaine de ce país, afin de passer plus surement, avec promesse d'avoir son congé si tost qu'il seroit arrivé, et maintenant que ce capitaine refuse de luy donner, jusques à ce qu'il ait de mes nouvelkles, pour sçavoir s'il est vray qu'il soit à mon service. Ainsi je ne pourray avoir si tost ce qu'il m'apporte, car je ne sçay pas encore seulement le lieu où est ce capitaine, pour luy en faire écrire.

²⁸Quant au Sieur Petit, j'ay nullement approuvé son escrit, et ²⁹j'ay jugé qu'il a eu envie d'estre de feste, et de faire des objections sans avoir eu toutesfois aucune chose à objecter. Car il n'a fait que se jeter en quelques mauvais lieux communs, empruntez des Athées pour la pluspart, et qu'il entasse ³⁰sans | 390 | jugement, s'arrestant principalement à ce que j'ay écrit de Dieu et de l'ame, dont il ³¹n'a pas compris un seul mot. Et ce qui m'a fait vous prier de tirer de luy ses objections contre ma *Dioptrique*, c'est que je croy qu'il n'en a point, et ³²qu'il n'est pas capable d'en faire qui ayent aucune couleur, ³³ny sans ³⁴faire voir ³⁵clairement son insuffisante. Mais ce qui luy a fait promettre d'en faire, c'est qu'il a eu peur qu'on luy demandast pourquoy il ne s'est pas adressé à cette matière, où il dit avoir employé dix ou onze années, plustost qu'à ³⁶des discours de morale ou de métaphysique, qui ³⁷ne sont point du tout de ³⁸son mestier, ³⁹et dont la vérité ne pouvant estre entendue que de fort peu de personnes, bien que chacun se veuille mesler d'en

24. Clerselier: <démonstrée>.

25. Clerselier: <liqueur>.

26. Clerselier: <considériez>.

27. Clerselier: <Mon Limousin ... en faire écrire.> ontbreekt.

28. Clerselier: <Pour le Sieur>.

29. Clerselier: <je juge>.

30. Clerselier: <sans beaucoup>.

31. Clerselier: <semble n'avoir>.

32. Clerselier: <que je doute s'il est> in plaats van <qu'il n'est>.

33. Clerselier: <ny> ontbreekt.

34. Clerselier: <monstrer>.

35. Clerselier: <très-clairement>.

36. Clerselier: <une matière> in plaats van of <des discours>.

37. Clerselier: <n'est>.

38. Clerselier: <sa profession>.

39. Clerselier: <et> ontbreekt.

juger. Les plus ignorans sont capables d'en dire beaucoup de choses, qui passent pour vraysemblables parmy ceux qui ne les examinent pas de fort près. Au lieu qu'en la *Dioptrique*, il ne ⁴⁰sçauroit entrer tant soit peu en matière, qu'on ne reconnust très-évidemment sa capacité, ⁴¹comme il ne l'a desjà trop monstrée, par cela seul qu'il a voulu soutenir que les verres sphériques seroient aussi bon que les hyperboliques, sur ce qu'il s'est imaginé qu'il n'estoit besoin qu'ils eussent plus d'un pouce ou demy pouce de diamètre.

Je juge tout autrement de Monsieur Morin, auquel je croy avoir de l'obligation de ses objections, comme généralement je croyray en avoir à tous ceux qui m'en proposeront à dessein de faire que la vérité se découvre. Mesme je ne leur sçauray ⁴²nullement mauvais gré de me traiter aussi rudement qu'ils pourront, et je tascheray de leur répondre à tous, en telle sorte qu'ils n'aurent aucun sujet de s'en fascher.

⁴³Ce que je vous avois écrit de Gillot n'estoit point à dessein que vous vous missiez aucunement en peine de luy chercher condition. Car je ne luy ay pas encore seulement demandé s'il voudroit se résoudre d'en aller en France, ny ne l'ay vu il y a plus de six mois. Et en s'arrestant à Leyde ou à La Haye, il y peut aisément gauder quatre ou cinq cens écus par an. Il eut pu aussi en gagner assez en Angleterre. Mais ses parens l'en ont retiré contre son gré, lorsqu'il commençoit à y entrer en connoissance, pour ce qu'ils craignoient qu'il ne se débauchast, estant loin d'eux, comme ils craindroient sans dout estant en France qu'on ne le rendist catholique. Car ils sont fort zélés Huguenots. Mais pour luy, il est fort docile, et de sa fidélité j'en voudrois répondre comme de mon frère. En sorte que si Monsieur de Sainte-Croix ou quelque autre luy offre une condition que vous jugiez luy estre avantageuse, je ne lairray pas de l'envoyer, pourvu toutefois que Rivet n'en soit point averty. Car il a tant de pouvoir sur ses parens qu'il les empescheroit d'y consentir, sous prétexte de la religion, bien que ce ne fust en effet que pour empescher son avancement, car c'est son humeur.

Pour le géostaticien, son procédé est digne de risée, et si le libraire m'en croit, il luy enverra un sergent sans l'épargner.

Vous aurez à ce voyage ou au prochain l'escrit que je vous avois promis pour l'intelligence de ma *Géométrie*, car il est presque achevé, et c'est un gentilhomme d'icy de très-bon lieu qui le compose.

Vous pourrez assurer Messieurs de Fermat et de Roberval, et les autres, que je ne me pique nullement de ce qui s'écrit contre moy, et que si, | 391 | lorsqu'on m'attaque un peu rudement, je répons quelquefois à peu près de mesme stile, ce n'est qu'afin qu'ils ne pensent pas que ce soit la crainte qui me fasse parler plus doucement; mais ⁴⁴que comme ceux qui disputent au jeu, lorsque la partie est achevée, je ne m'en souviens plus du tout, et ne laisse par poir cela d'estre tout prest à me dire leur serviteur.

Je vous remercie de l'escrit du Père Gibieuf. Je le trouve tout pour moy, comme vous dites, et je luy en ay obligation. Mais je n'ay garde de le faire imprimer, ny aucune chose de Monsieur de ⁴⁵Fermat, ny des autres qui ne le ⁴⁶désireront pas; je suis trop éloigné de cette humeur. Et ce qui m'a fait vous écrire que je ne desirois point qu'on m'envoyast rien que je ne pusse faire imprimer, a esté seulement pour obliger ceux qui me voudroient envoyer quelque chose, à le rendre meilleur, et m'exempter autant que je pourrois de lire des sottises. Mais pour ceux qui, nonobstant cela, n'ont pas laissé de m'en envoyer, quelque permission qu'ils me donnent de les publier, ce n'est pas à dire que je le fasse. Et si je ⁴⁷fais imprimer quelques objections qu'on m'aura faites, ce seront seulement celles qui pourront estre de quelque utilité, et avoir quelque force, et qui me pourroient cy-après estre faites par d'autres; sans me soucier davantage du reste (j'entens, ⁴⁸de l'escrit dont vous avez pris la peine de transcrire une feuille pour me l'envoyer, et de ses semblables), que je ferois des injures que me diroit un perroquet pendu à une fenestre pendant que je passe par la rue. Et je vous prie de ne me point envoyer cet escrit, ny aucun de pareille estoffe. Non pour ce que j'aurois quelque fascherie en

40. Clerselier: <pourroit>.

41. Clerselier: <comme> ontbreekt.

42. Clerselier: <aucunement>.

43. Clerselier: <Ce que je ... sans l'épargner.> ontbreekt.

44. Clerselier: <qu'à l'exemple de deux> in plaats van <que comme ceux>.

45. Clerselier: <Fermat ou d'autres>.

46. Clerselier: <désirent>.

47. Clerselier: <donne à> in plaats van <fais imprimer>.

48. Clerselier: <à sçavoir de>.

les lisant, car au contraire ils me donnent de la joye et de la vanité; ⁴⁹d'autant que je sçay que telles gens ⁵⁰n'ont coutume de s'attaquer qu'aux choses qu'ils jugent les plus excellentes. Mais je les estime si peu que je ne ⁵¹veux point prendre la peine de les lire, et je ne ⁵²veux pas ⁵³non plus vous prier d'y perdre du temps. Mais si vous les avez desjà lus, et que vous y ayez rencontré quelque chose à quoy vous ⁵⁴jugiez que je doive répondre, vous m'obligerez de me l'écrire. | 392 |

La méthode de Monsieur de Fermat pour trouver deux nombre tels que les parties aliquotes de l'un soient réciproquement égales à l'autre, se rapporte à la mienne, et n'a rien de plus ny de moins. Mais celle dont il use pour en trouver dont les parties aliquotes fassent le double, ne peut servir pour en trouver aucuns autre que 120 et 672, ce qui fait juger qu'il ⁵⁵n'a pas trouvé ⁵⁶ces nombres par elle, mais plustost qu'il l'a accommodée à eux, apreSchouwburg les avoir cherchez à tâtons. Je ne m'arreste point à soudre leurs questions de géométrie; car je croyque ce que j'ay fait imprimer peut suffire pour un essay en cette science, à laquelle je fais profession de ne vouloir plus estudier. Et pour en parler franchement entre nous, comme il y en a qui refusent de se battre en duel contre ceux qui ne sont pas de leur qualité, ainsi je pense avoir quelque droit de ne me pas arrester à leur répondre.

Pour ce que dit Monsieur de Roberval, qu'il n'y a rien dans Archimède qui aide à demonstrier, touchant des lignes imaginées à l'imitation de la parabole et des spirales, des propriétez qui se rapportent à celles qu'il a demonstrees touchant ces lignes-là, il y a autant d'apparance qu'à ce qu'il dit que la tangente ne peut estre considerée comme la plus grande. Mais je ne sçauois fermer la bouche de ceux qui veulent ⁵⁷parler ⁵⁸sans raison, et moins j'employeray de temps à contester avec eux, moins j'en perdray.

Il y a règle générale pour trouver des nombres qui ayent avec leurs parties aliquotes tell proportion qu'on voudra; et si Gillot va à Paris, ⁵⁹je luy apprendray avant que de l'y envoyer. Mais je vous prie de me mander, si vous jugez que la condition de Monsieur de Sainte-Croix fust bonne pour luy; il est très-fidèle, de très-bon esprit, et d'un naturel fort aimable; il entend un peu de Latinet d'Anglois, le François et le Flamand. Il sçait très-bien l'arithmétique, et assez de ma méthode pour apprendre de soy-mesme tout ce qui luy peut manquer dans les autre parties de mathématique. Mais si on attend de luy des sujettions comme | 393 | d'un valet, il n'y est nullement propre à cause qu'il a toujours esté nourry avec des personnes qui estoient plus que luy, et avec lesquels néantmoins il a vécu comme camarades; outre qu'il ne sçait pas mieux les civilitez de Paris qu'un estranger. Et je crains que, si on le vouloit faire trop travailler dans les nombres, il ne s'en annuyast; car en effet c'est un labour fort infructueux, et qui a besoin de trop de patience pour un esprit vif comme le sien.

J'ay donné vos lettres à Monsieur Bannius, lequel est non seulement Catholique, mais avec cela Prestre ⁶⁰et qui a, je croy, quelque bénéfice dans Haerlem. Il est fort sçavant ⁶¹dans la pratique de la musique; pour la théorie, je vous en laisse ⁶²juger. Mais si vous ne luy avez encore envoyé vostre livre Latin, il n'est pas besoin que vous le fassiez, car je croy qu'il l'a desjà, aussi bien que le françois, lequel il m'avoit presté cet hyver, et j'y ay trouvé plusieurs observations que j'estime.

J'ay mandé à Leyde qu'on m'acheptast Heinsius *in Novum Testamentum*, mais je ne sçay par où vous l'envoyer, car Monsieur de Zuitlychem est à l'armée; il faudra ⁶³que j'attende quelqu'autre commodité.

49. Clerselier: <d'autant que> ontbreekt.

50. Clerselier: <ne s'attaquent jamais>.

51. Clerselier: <daigne>.

52. Clerselier: <voudrais>.

53. Clerselier: <vous prier non plus>.

54. Clerselier: <pensiez>.

55. Clerselier: <ne les a>.

56. Clerselier <ces nombres> ontbreekt.

57. Clerselier: <tousjours parler>.

58. Clerselier: <sans raison> ontbreekt.

59. Clerselier: <je la luy>.

60. Clerselier: <et qui a, ... dans Haerlem> ontbreekt.

61. Clerselier: <en>.

62. Clerselier: <juger>.

63. Clerselier: <attendre>.

Le Sieur Beeckman est mort, il y a desjà plus d'un an, et je pensois vous avoir mandé.

⁶⁴Comme j'achevois cette lettre, j'en ai receu encore une de vous du dixième May. Et pour réponse, j'ay écrit à Monsieur de Zuylichem touchant l'affaire de Monsieur Hardy, ⁶⁵auquel j'enverray la réponse si tost que la saurai.

Je vous prie derechef de ne me point envoyer ⁶⁶l'escrit dont vous m'avez fait voir une feuille; car je connois assez par ce peu que le reste ne doit rien valoir, et je nesuis pas résolu de m'arrester à tous les foux qui auront envie de me dire des injures.

Pour ce que Monsieur Des-Argues vous a dit de la part de Monsieur ⁶⁷Bautru, je n'ay rien à y répondre sinon, que je suis leur très-humble serviteur; mais que je ne crois ppoint que les pensées de Monsieur le Cardinal se doivent abbaïsser jusques à une personne de ma sorte. | 394 |

Au reste, pour en parler entre nous, il n'y a rien quifust plus contraire à mes desseins que l'air de Paris, à cause d'une infinité de divertissimens qui y sont inévitables; et pendant qu'il me sera permis de vivra à ma mode, je demeureray tousjours à la campagne, en quelque païs où je ne puisse estre importuné [que?] des visites de mes ⁶⁸voisins, comme je fais icy maintenant en un coin de la Nort-Hollande. ⁶⁹Car c'est cette seule raison qui m'a fait préférer ce païs au mien, et j'y suis maintenant si accoustumé, que je n'ay nulle envie de la changer.

Je vous envoie une partie de l'escrit que je vous avois promis pour l'intelligence de ma *Géométrie*. Le reste n'a pu estre transcrit; c'est pourquoy je le ⁷⁰garderay pour un autre voyage. Il a principalement esté fait ⁷¹pour Monsieur Des-Argues, mais je ne seray pas marry que tous les autres qui auront envie de s'en servir en ayent des copies, au moins ceux qui ne se vantent point d'avoir une méthode meilleure que la mienne. Car pour ceux-cy ils n'en ont que faire; et je me suis expressément rendu un peu obscur en quelques endroits, afin que telles gens ne se pussent vanter d'avoir sceu sans moy les mesmes choses que j'ay écrites.

Je pensois ⁷²faire réponse à Monsieur Morin à ce voyage, mais je suis trop pressé; ce sera pour une autre fois. Aussi bien ne suis-je point résolu de commencer si tost à faire imprimer aucunes objections; car j'en attens encore quelques-unes qu'on m'a fait esperer. Si vous le voyez cependant, vous luy ferez, s'il vous plaist, mes compliments. Je suis,

[etc.]

Vertaling

Eerwaarde pater,

Ik heb uw twee zendingen, van 28 april en 1 mei, met dezelfde postbezorging ontvangen, en, niet meegerekend de andere brieven die u mij zendt, heb ik 26 pagina's schrijven van u die ik nu moet beantwoorden. Dat is waarlijk een hele verplichting die ik jegens u heb, en ik kan de moeite die u voor mij neemt niet anders verklaren dan door een groot krediet dat ik bij u bezit. Maar [└]ter zake.[┘]

U begint met een uitvinding van de heer [Gilles Personne] de Roberval aangaande het oppervlak begrepen in de kromme die een punt op de omtrek van een cirkel beschrijft die men in gedachten over een vlak laat rollen, ten opzichte waarvan ik beken dat ik er nooit eerder aan heb gedacht en dat de opmerking erover

64. Clerselier: <Comme j'estois prest à fermer, j'ay encore receu vostre dernière du dixième May.>

65. Clerselier: <et si tost que j'en auray réponse, je luy manderay.>

66. Clerselier: <l'escrit contre moy>.

67. Clerselier: <N.>.

68. Clerselier: <voisins non plus que je le suis icy>.

69. Clerselier: <Et>.

70. Clerselier: <garde>.

71. Clerselier: <à l'occasion de>.

72. Clerselier: <écrire>.

tamelijk mooi is. Maar ik zie niet in wat er is om zoveel ophef over te maken, namelijk om iets te hebben gevonden wat zo gemakkelijk is dat degene die ook maar iets weet van meetkunde het niet kan missen, aangenomen dat hij ernaar zoekt. Want als ADC deze kromme is, en AC een rechte lijn gelijk aan de omtrek van de cirkel STVX, dan is het duidelijk, nadat deze lijn AC in 2, 4, 8, enz. gelijke delen is verdeeld door de punten B, G, H, N, O, P, Q, enz., dat de loodlijn BD gelijk is aan de diameter van de cirkel, en dat de gehele oppervlakte van de rechthoekige driehoek ADC het dubbele van deze cirkel is. Want, wanneer men E neemt als het punt waar deze zelfde cirkel de curve AED, als deze was geplaatst op zijn basis bij punt G, en wanneer men ook F neemt als het punt waar die deze kromme raakt, wanneer die is geplaatst op het punt H van zijn basis, is het duidelijk dat de twee rechthoekige driehoeken AED en DFC gelijk zijn aan het vierkant STVK ingeschreven in de cirkel. En op dezelfde manier, wanneer men de punten I, K, L en M neemt voor die waar de cirkel de kromme raakt, wanneer deze zijn basis raakt in N, O, P, Q, is het duidelijk dat de vier driehoeken AIE, EKD, DLF en FMC tezamen gelijk zijn aan de vier gelijkbenige driehoeken die ingeschreven zijn in de cirkel[delen] SYT, TZV, VIX en X2S, en dat de acht andere driehoeken, ingeschreven binnen de kromme op de zijden van deze vier, gelijk zullen zijn aan de acht ingeschrevene in de cirkel, en zo tot in het oneindige. Waaruit blijkt dat de gehele oppervlakte van de twee segmenten van de curve, die als basis de rechte lijnen AD en DC hebben, gelijk is aan die van de cirkel. En vervolgens dat de gehele oppervlakte tussen de curve ADC en de rechte AD het drievoudige is van de cirkel.

Ik zou hier niet de moeite hebben genomen om het op te schrijven, als het mij maar een moment meer zou kosten dan nodig is geweest om het over te schrijven. En als ik mij erop zou beroemen zulke dingen te hebben gevonden, dan zou het mij voorkomen dezelfde fout te maken als wanneer ik het bij het bekijken van een appel die ik zojuist door midden zou snijden, mij erop zou beroemen om iets anders te zien dan ieder ander dan ik heeft gezien.

Welnu, ik zal u zeggen dat alle andere vindingen, zowel van de heer Fermat als van zijn verdedigers, tenminste die waarvan ik tot nu toe heb horen spreken, mij niet van een andere aard schijnen. Men hoeft ze slechts te willen vinden en de moeite te nemen de berekeningen ervoor te maken, om er evenveel verstand van te krijgen als zij. En ik zeg u dat ik, toen ik het eerste ⁷³geschrift las dat zij mij hebben gestuurd, waarin ze een lange lijst van vindingen van de heer Fermat hebben opgenomen, in plaats van een hogere achting van hem of van hen te krijgen, in mijzelf dacht dat het ^Laan de arme is om zijn geld te tellen,^L vooral gezien het feit dat ze vrijwel slechts dezelfde dingen herhalen die hij al aan het einde van zijn ⁷⁴*De maximis* heeft opgenomen. Door ermee bezig te zijn kan men oneindig veel van zulke zaken vinden. Maar wanneer ze, als ik ze verneem, niet een of andere toepassing dienen, dan wil ik niet mijn geheugen ermee belasten, noch neem ik zelfs dikwijls de moeite om mijn papier ermee te belasten.

2. Wat betreft de vraag of er een werkelijke ruimte zou hebben bestaan in het geval dat God niets zou hebben geschapen, hoewel die de grenzen van de menselijke geest lijkt te overschrijden en het niet zinnig lijkt erover te discussiëren, minder nog dan over het oneindige, geloof ik toch dat die niet de grenzen van ons voorstellingsvermogen overschrijdt, zoals ook de vragen naar het bestaan van God en de menselijke ziel, en dat ons begrip de waarheid ervan kan vinden, die is dat, tenminste mijns inziens, er niet alleen in het geheel geen ruimte zou zijn, maar dat zelfs die waarheden die men eeuwig noemt zoals ^Lhet geheel is groter dan zijn deel,^L enz. geen waarheden zouden zijn als God ze niet zo had vastgesteld, wat ik u geloof ik al eerder eens heb ⁷⁵geschreven.

3. Wat betreft de andere vraag, met betrekking tot de snaar van een kruisboog ben ik het eens met de heer de Roberval, behalve dan slechts dat ik, in plaats van te zeggen dat de beweging van de snaar zich zonder uitzondering steeds verhoogt wanneer die van D tot A ontspant, wat in een rechte lijn EAF is, het erop houdt dat dit alleen helemaal waar is wanneer die geen pijl vooruit stuwt. Want wanneer de snaar een pijl aanduwt, is de weerstand van de pijl oorzaak ervan dat de snelheid begint af te nemen, hoe weinig ook, voordat de

73. Gilles de Roberval en Étienne Pascal, verloren gegane verdediging van Fermat, *De maximis et minimis ...* door Mersenne op 8 februari aan Descartes toegestuurd. Descartes reageerde hierop met een 'Responce à l'écrit des amis de Monsieur de Fermat' = [Appendice bij Descartes aan Claude Mydorge, 1 maart 1638 waard 7, nr. 653, pp. 64-73].

74. Pierre de Fermat, 'De maximis et minimis'.

75. Descartes aan Mersenne, 15 april 1630 (Waard ... 155), 6 mei 1630 (Waard ... 158), 3 juni 1630 (Waard 160).

snaar in het punt A is aangekomen. Ook is het waar dat naarmate de boog groter is er meer kracht is, ook als die niet strakker is gespannen. En het is waar dat er een zekere afmeting bestaat, zowel voor de boog als voor het kanon, waarboven het zinloos of zelfs schadelijk is te gaan. Maar het heeft niet dezelfde oorzaak bij de boog als bij het kanon, want bij het kanon hangt het af van de hoeveelheden vuur, ijzer en kruit, en bij de boog van hout en lucht.

4. Ik heb nog geen zekerheid betreffende het experiment of een haakbus meer kracht heeft van dichtbij of van veraf, en ik geloof dat het effect varieert met de aard van het object waartegen men schiet, in die zin dat het uitmaakt of men de proef doet tegen een harnas of tegen een plank vurenhout, maar dat de kogel sneller gaat wanneer die de loop verlaat dan daarna.

5. Het zwaartepunt van de parabolische conoïde van de heer de Fermat kan gemakkelijk worden gevonden, op dezelfde manier als waarmee Archimedes die van de parabool heeft gevonden, zonder dat het ook maar enigszins nodig is daarvoor zijn [Fermats] methode te gebruiken. En als niet de tijd mij ontbreekt om de berekening ervan te maken en omdat u mij in uw laatste brieven al met voldoende andere dingen hebt opgehadeld, zou ik u die hebben gezonden. Maar ik laat het achterwege als zijnde eenvoudig, en ik zeg u slechts dat ik nog helemaal niet heb gezien dat hij enig voorbeeld van zijn methode heeft gegeven dat men niet gemakkelijk zonder die kan vinden, hetgeen mij doet geloven dat hij er zelf niet helemaal achter staat. En uit dat hij zegt dat ik een zo lange manier heb gekozen en dat ik een zo ingewikkelde weg volg om de raaklijnen in mijn *Géometrie* te vinden, maak ik op dat hij die [manier] niet goed heeft begrepen. Want die [manier] is veel korter dan de zijne, die slechts tot iets leidt voor zover die zijn grondslag ontleent aan de mijne, zoals u kunt zien aan de ⁷⁶brief die ik veertien dagen geleden heb geschreven.

En wat betreft dat hij vervolgens zegt te hebben gevonden met zijn methodes, merk ik niets op waarover hij zoveel rumoer zou moeten maken. Maar het komt mij voor dat hij veel belooft en weinig geeft, want hij poneert algemene stellingen zoals ‘Te vinden zoveel gebogen lijnen,’ enz. hetgeen een oneindig aantal gevallen inhoudt waarbij noch hij noch iemand anders nooit aan het einde kan komen. In dit opzicht doet hij hetzelfde als wanneer hij, omdat hij een kamer op en neer kan wandelen, zou pochen dat hij te voet naar China zou kunnen gaan. Want hoewel er zijns inziens geen andere methode nodig is om de vragen te beantwoorden dat de zijne, kan hij toch in een oneindige hoeveelheid verwarring terecht komen die hij nooit kan uitwerken.

6. U vraagt of ik denk dat een bol die over een vlak rolt een lijn beschrijft die gelijk is aan zijn omtrek, waarop ik eenvoudigweg ja antwoord, vanwege een van de axioma's die ik heb geschreven, namelijk dat alle dingen die ons helder en duidelijk voorkomen waar zijn. Want ik kan mij gemakkelijk voorstellen dat eenzelfde lijn dan weer recht en dan weer gebogen is, zoals een snaar, maar ik zou mij niet kunnen voorstellen wat met verstaat onder de punten van een bol, wanneer men die scheidt van zijn delen, noch zou ik deze filosofische haarkloverij kunnen begrijpen.

Ik ga nu over op uw tweede brief, waarin u over het ⁷⁷geschrift van de heer [Gilles] de Roberval spreekt, dat mij werkelijk heeft doen lachen. En ik denk dat hij mij met plezier uitscheldt en toepreekt, omdat hij niets goeds heeft om te antwoorden. Want u denkt toch niet dat ik het met iets wat hij schrijft eens ben? Dat zijn grote impertinenties, en het verbaast mij zeer dat hij de heer [Claude] Mydorge met zoiets heeft kunnen overtuigen. Maar ik geloof dat ik een apart ⁷⁸antwoord zal schrijven dat u hem kunt laten zien, als u het ermee eens bent.

U vraagt [mij] of ik vind dat wat ik over de breking heb geschreven bewijs is. En ik geloof van wel, tenminste voor zover het mogelijk is dat te geven in deze materie, zonder eerst de beginselen van de fysica en de metafysica te hebben aangetoond (wat ik eens hoop te doen, maar wat tot nu toe niet is gebeurd) en voorzover enig ander probleem in de mechanica, de optica, de astronomie of enig ander gebied ooit is bewezen. Maar om van mij meetkundige bewijzen te verlangen op een gebied dat van de fysica afhangt, dat

76. Descartes aan Mersenne, 3 mei 1638 (Waard 7, nr. 668, pp. 189-202).

77. Gilles de Roberval, ‘Escrit de quelques manis de Monsieur de Fermat,’ begin april 1638 (Waard 7, nr. 664, pp. 158-168).

78. Deel van de brief van Descartes aan Mersenne, 3 juni 1638 (Waard 7, nr. 676, pp. 253-271).

is het onmogelijke vragen. En als men alleen de bewijzen van de meetkundigen bewijzen wil noemen, dan is men gedwongen te zeggen dat Archimedes nooit iets heeft bewezen in de mechanica, noch [Erasmus] Witelo in de optica, noch Ptolomæus in de astronomie, enz., wat men toch niet zo beweert. Want men stelt zich ermee tevreden op die gebieden dat de auteurs, na bepaalde zaken te hebben voorondersteld die niet manifest tegen de ervaring ingaan, verder consequent redeneren en geen drogredenen volgen, hoewel zelfs hun onderstellingen niet geheel waar waren. Zoals ik zou kunnen aantonen dat zelfs de definitie van het zwaartepunt die door Archimedes is gegeven fout is en dat er in het geheel geen zodanig punt bestaat. En de andere zaken die hij elders veronderstelt zijn niet meer precies waar. Wat betreft Ptolomæus en Witelo: zij bezigen nog veel minder zekere veronderstellingen, en toch hoeft men de bewijzen die zij eruit hebben afgeleid niet te verwerpen. Welnu, wat ik pretendeer te hebben bewezen aangaande de breking hangt niet af van de waarheid van de aard van het licht, noch van of het al of niet in één ogenblik gebeurt, maar alleen van mijn veronderstelling dat het een actie is, of een eigenschap die dezelfde wetten volgt als de ruimtelijke verplaatsing, omdat het zodanig is, dat het zich verplaatst van één plaats naar een andere, en welke [verplaatsing] mogelijk is door de tussenkomst van een zeer fijne vloeistof die aanwezig is in de poriën van doorzichtige voorwerpen. En wat betreft het probleem dat u ziet in dat de overbrenging plaatsvindt in één ogenblik: er is een dubbelzinnigheid in het woord *ogenblik*. Want het lijkt dat u het ziet alsof elke vorm van voorafgaan wordt ontkend, in die zin dat het licht van de zon hier kan worden opgewekt, zonder eerst de hele ruimte te doorkruisen die zich tussen de zon en ons bevindt, in plaats van [te aanvaarden] dat het woord ‘ogenblik’ niet het primaat van de tijd uitsluit, en niet verhindert dat elk van de verdere deeltjes van een straal afhangt van alle dichterbij gelegen deeltjes, op dezelfde manier waarop het einde van een opvolgende beweging afhangt van alle eerdere delen.

En u moet weten dat er maar twee manieren zijn om te bestrijden wat ik heb geschreven, waarvan de eerste is te bewijzen door bepaalde experimenten of redeneringen dat de zaken die ik hier veronderstel onjuist zijn, en de andere dat wat ik eruit afleid niet eruit kan worden afgeleid. Hetgeen de heer de Fermat heel goed heeft begrepen. Want hij heeft inderdaad wat ik heb geschreven over de breking willen weerleggen door te proberen te bewijzen dat er een drogreden was gevolgd. Maar wat betreft degenen die ermee genoegen nemen te zeggen dat ze niet geloven wat ik heb geschreven, omdat ik het heb afgeleid uit bepaalde vooronderstellingen die ik niet heb bewezen: zij weten niet wat ze vragen, noch wat ze moeten vragen.

Mijn man uit Limousin is nog niet hier. Maar ik hoor dat hij in Zeeland is, en dat hij zich bij zijn vertrek uit Frankrijk heeft laten aannemen door een kapitein uit dat land, om veiliger aan te komen, met de belofte dat hij mocht gaan zodra hij hier was aangekomen, maar dat deze kapitein nu weigert hem te laten gaan totdat hij een bericht van mij heeft om zeker te weten dat hij in mijn dienst is. Daarom zal ik niet zo gauw hebben ⁷⁹ wat hij voor mij meebrengt. Want ik weet nog niet eens de plaats waar deze kapitein zich bevindt om hem erover te laten schrijven.

Wat betreft de heer [Pierre] Petit: ik kan het in het geheel niet eens zijn met zijn ⁸⁰ geschrift en ik ben van mening dat hij er een potje van heeft willen maken en tegenwerpen heeft willen maken zonder iets te hebben om ertegenin te werpen. Want hij heeft zich slechts willen werpen in enige slechte gemeenplaatsen, voor het grootste ontleend aan de atheïsten, die hij zonder onderscheid opeenstapelt, zich voornamelijk beperkend tot wat ik heb geschreven over God en de ziel, waarvan hij geen enkel woord heeft begrepen. En wat mij ertoe brengt u te vragen zijn tegenwerpen tegen mijn *Dioptrique* uit hem te trekken, is dat omdat ik geloof dat hij die niet heeft en dat hij niet in staat is te formuleren met enige nuance, noch zonder duidelijk zijn onvermogen te tonen. Maar dat hij u heeft beloofd ze te maken, is omdat hij bang is dat men hem zou vragen waarom hij zich niet over deze materie heeft uitgesproken, waar hij zegt tien of elf jaar mee bezig te zijn geweest, eerder dan over verhandelingen over de moraal of de metafysica, die helemaal zijn vak niet zijn, en waarover, terwijl de waarheid [daarvan] maar door heel weinig personen kan worden begrepen, de meest onwetenden in staat zijn veel zaken te zeggen, die voor waarschijnlijk doorgaan bij hen die die niet van dichtbij bezien, terwijl hij in de *Dioptrique* zelfs niet een heel klein beetje zou kunnen doordringen of men zou heel duidelijk zijn [on]vermogen herkennen, zoals hij mijzelf al te vaak heeft getoond door alleen

79. Pierre de Fermat, “Propositio geostatica”?

80. Pierre Petit, geschrift tegen Descartes’ godsbewijs ...

dat al dat hij heeft willen volhouden dat de sferische lenzen even goed zouden zijn als de hyperbolische, boven op dat hij zich heeft willen indekken dat het niet nodig is dat ze meer dan anderhalve duim diameter zouden hebben.

Ik denk heel anders over de heer [Jean-Baptiste] Morin, jegens wie ik meen verplicht te zijn voor zijn tegenwerpingen, zoals ik dat in het algemeen zal menen te zijn jegens allen die mij tegenwerpingen zullen voorleggen met de bedoeling om de waarheid bloot te leggen. Ik zal het hen zelfs geenszins kwalijk nemen dat zij mij zo scherp aanpakken als zij maar kunnen, en ik zal proberen om hen te antwoorden met betrekking tot alle tegenwerpingen, op zo'n manier dat zij geen reden zullen hebben zich op te winden.

Wat ik u schreef over [Jean] Gillot had geenszins de bedoeling dat u zich in enige bochten wringt om een positie voor hem te zoeken. Want ik heb hem nog niet eens gevraagd of hij zou willen besluiten om naar Frankrijk te gaan, noch heb ik hem gezien sinds meer dan zes maanden. En door in Leiden of Den Haag te blijven kan hij gemakkelijk 400 of 500 écus per jaar verdienen. In Engeland heeft hij ook genoeg kunnen verdienen. Maar zijn ⁸¹ouders hebben hem daar tegen zijn wil van teruggehaald, toen hij daar een kennissenkring ging opbouwen, omdat zij vreesden dat hij losbandig zou gaan leven zo ver van hen vandaan, zoals zij zonder twijfel vrezen dat men hem katholiek zou maken als hij in Frankrijk zou zijn. Want zij zijn overtuigde hugenoten. Maar hij is heel volgzzaam, en voor zijn betrouwbaarheid zou ik willen instaan als voor mijn broer. Zodat ik, als de ⁸²heer van Sainte-Croix of iemand anders hem een positie aanbiedt die naar uw mening voor hem voordelig is, niet zal nalaten hem te sturen, evenwel op voorwaarde dat [André] Rivet niet op de hoogte wordt gesteld. Want hij heeft zoveel zeggenschap over zijn ouders dat hij hen ervan zal afhouden ermee in te stemmen, onder het voorwendsel van de godsdienst, hoewel het enige gevolg is dat zijn loopbaan wordt geremd; want zo is hij nu eenmaal.

Wat betreft de ⁸³geostaticus: zijn handelwijze is belachelijk, en als de ⁸⁴boekhandelaar mijn raad opvolgt, zal hij hem een sergeant op zijn dak ⁸⁵sturen zonder hem te sparen.

U zult met deze post of met de volgende het ⁸⁶geschrift ontvangen dat ik u heb beloofd voor het begrip van mijn *Géométrie*, want het is bijna af, en het is een ⁸⁷heer van goede stand van hier die het schrijft.

U kunt de heren Fermat en Roberval en de anderen ervan verzekeren dat ik geenszins gepikeerd ben door wat er tegen mij wordt geschreven en dat, als ik, wanneer men mij een beetje ruw aanvalt, soms een beetje in dezelfde stijl antwoord, dat alleen maar is om ze niet te laten denken dat de angst mij bescheidener zou laten spreken; maar dat, net als zij die het spel bespreken nadat de partij voorbij is, ik mij er niets meer van herinner en er daarom snel toe over kan gaan om mij hun dienaar te noemen.

Ik dank u voor het ⁸⁸geschrift van pater [Guillaume] Gibieuf. Ik vind hem geheel achter mij, zoals u zegt, en ik ben hem ervoor verplicht. Maar ik hoed mij ervoor het te laten drukken, noch enig ander geschrift van de heer Fermat of anderen, die dat niet zullen wensen; dat ligt te ver af van mijn aard. En dat ik u heb geschreven dat ik wenste dat men mij alleen geschriften zou toesturen die ik zou kunnen laten drukken, was alleen maar daarom om degenen, die mij iets zouden willen sturen, te verplichten dat beter te maken en mij zoveel mogelijk vrij te stellen van het lezen van onzin. Maar wat betreft degenen, die niettegenstaande dat niet hebben nagelaten mij onzin te sturen, welke toestemming dan ook zij mij hebben gegeven om het te publiceren, wil nog niet zeggen dat ik het ook doe. En als ik enige tegenwerpingen die men mij zal hebben gemaakt laat drukken, zullen dat alleen die zijn die van enig nut zullen kunnen zijn en enige kracht hebben, en die mij hierna ook nog door anderen gemaakt zouden kunnen worden, zonder mij verder te bekommeren over de rest - ik bedoel het geschrift waarvan u de moeite hebt genomen om een vel over te schrijven om het

81. Jean Gillot sr. en zijn vrouw, hugenoten, afkomstig uit Sedan en woonachtig te Leiden. Jean Gillot jr. is in Leiden geboren ca. 1613, 1630 en 1636 student, rond 1630 enige tijd leerling en assistent van Descartes.

82. André Jumeau, prior van Sainte-Croix.

83. Jean de Beaugrand.

84. Johannes Maire.

85. Beaugrand had een exemplaar van Descartes' *Discours* gekocht zonder te betalen.

86. Godfried van Haestrecht, "Introduction à la Géométrie" of "Calcul de Monsieur Descartes," handschrift, vooral ten behoeve van Girard Desargues. Publicatie onvolledig exemplaar Hannover in Descartes 10 (1908), pp. 659-680, aanvulling Adam&Milhaud 3 1941 pp. 323-352 en Waard 7, App. 5, pp. 453-462.

87. Godfried van Haestrecht.

88. Guillaume Gibieuf, *La vie et les grandeurs de la Très sainte Vierge Marie, mère de Dieu* (Parijs 1637)?

mij te sturen, en dergelijke meer - die werp ik vloeken toe die een papegaai die aan een venster is gehangen terwijl ik door straat loop mij zal voorzeggen. En ik vraag u mij dit geschrift helemaal niet toe te sturen, noch enig ander van gelijke makelij; niet omdat ik me zou opwinden bij het lezen, want zij geven mij juist vreugde en ijdelheid, temeer omdat ik weet dat dergelijke lieden de gewoonte hebben op de zaken aan te vallen die zij het meest verheven vinden; maar ik heb zo weinig achting voor ze, dat ik niet de moeite wil nemen ze te lezen, en ik wil u nog minder vragen er tijd mee te verliezen. Maar als u ze al hebt gelezen en als u erin iets bent tegengekomen dat ik naar uw mening zou moeten beantwoorden, dan zult u mij verplichten het mij mee te delen.

De methode van de heer Fermat om twee getallen te vinden zodanig dat de som van de delers van het ene is gelijk aan het andere en andersom is in wezen gelijk aan de mijne en levert niets meer of minder op. Maar de methode die hij gebruikt om de getallen te vinden waarvan de som der delers gelijk is aan het dubbele [van het andere getal] kan niet leiden dan tot de vondst van slechts het paar 120 en 672, wat doet denken dat hij deze getallen niet door de methode heeft gevonden, maar dat hij de methode aan de getallen heeft aangepast na ze door *trial and error* te hebben gevonden. Ik neem niet de moeite om hun meetkundige problemen op te lossen, want ik geloof dat wat ik heb laten drukken voldoende is als proeve van deze wetenschap, die ik u beken niet verder te willen bestuderen. En om vrijuit onder ons te spreken: zoals sommigen weigeren te strijden in een duel met diegenen die niet van hun niveau zijn, zo denk ik ook enig recht te hebben mij niet bezig te houden met een antwoord aan hen.

Wat betreft wat de heer Roberval zegt dat er niets bij Archimedes valt te vinden dat helpt, met betrekking tot denkbeeldige lijnen als nabootsing van de parabool en de spiralen, de eigenschappen te bewijzen, die verband houden met die welke hij heeft aangetoond met betrekking tot deze lijnen: er is evenveel waarschijnlijk daarin als in wat hij zegt dat de raaklijn niet kan worden beschouwd als de grootste. Maar ik zou de mond niet kunnen sluiten van hen die zonder rede willen spreken, en naarmate ik minder tijd zou gebruiken om hen te bestrijden, zou ik minder tijd verliezen.

Er bestaat een algemene regel om getallen te vinden die in een willekeurige verhouding tot de som van hun [wederzijdse] delers staan. Als Gillot naar Parijs gaat, zal ik hem die leren alvorens hem daarheen te sturen. Maar ik vraag u mij te berichten of u denkt dat de positie bij de heer van Sainte-Croix goed voor hem is. Hij is betrouwbaar, verstandig en vriendelijk. Hij is enigszins vertrouwd met het Latijn, Engels, Frans en Nederlands. Hij is goed thuis in de rekenkunde en kent voldoende van mijn methode om zichzelf alles te leren wat hem nog ontbreekt in de andere deelgebieden van de wiskunde. Maar als men van hem onderwerping verwacht als van een knecht, dan is hij daartoe geenszins genegen, omdat hij altijd is opgegroeid met personen die boven hem stonden en met wie hij als vriend is omgegaan; daarbij komt nog dat hij de manieren van Parijs niet beter kent dan een vreemdeling. En ik ben bang dat hij, wanneer men hem teveel met de cijfers laat werken, zich gaat vervelen. Want het is inderdaad een onvruchtbaar werk, waarvoor meer geduld nodig is dan zijn levendige geest kan opbrengen.

Ik heb uw ⁸⁹brief aan de heer [Joan Albert] Ban gegeven, die niet alleen katholiek is, maar daarbij priester; hij heeft, geloof ik, een of andere prebende in Haarlem. Hij is zeer kundig op het gebied van de praktijk van de muziek; wat betreft de theorie laat ik het oordeel aan u over. Maar als u hem nog niet uw Latijnse ⁹⁰boek hebt gestuurd, is het niet nodig dat u dat alsnog doet, want ik geloof dat hij het al heeft, evenals het ⁹¹Franse, dat hij mij deze winter heeft uitgeleend en waarin ik verschillende belangwekkende opmerkingen vind.

Ik heb opdracht gegeven om in Leiden [Daniël] Heinsius' commentaar op het nieuwe testament te kopen, maar ik weet niet hoe ik het u moet zenden, want de heer [Constantijn Huygens, heer] van Zuilichem, is in het leger; ik moet een andere gelegenheid afwachten.

De heer [Isaac] Beckman is dood, al meer dan een jaar; ik dacht dat ik u dat had meegedeeld.

89. Mersenne aan Ban, 10 mei 1638 (verloren). De datum blijkt uit het gegeven dat Descartes hier Mersennes brief van die datum aan het beantwoorden is.

90. Marin Mersenne, *Harmonicorum libri XII* (Parijs: Sébastien de Cramoisy, 1636).

91. Marin Mersenne, *Harmonie universelle* (Parijs: Harmonie universelle, 1636).

Na deze brief te hebben afgesloten, ontving ik uw brief van 10 mei. Naar aanleiding daarvan heb ik aan de heer Huygens geschreven met betrekking tot de zaak van de heer [Claude] Hardy; het antwoord stuur ik u zodra ik het heb.

Ik dank u opnieuw dat u mij niet het geschrift hebt gestuurd waarvan u mij eerder een blad hebt gezonden. Want ik weet genoeg door dit beetje dat de rest niets waard moet zijn, en ik ben niet van zins om stil te blijven staan bij alle dwazen die de neiging hebben mij scheldwoorden toe te voegen.

Wat betreft wat de heer Desargues u heeft gezegd namens de heer [Guillaume] Bautru heb ik niets om daarop te antwoorden behalve dan dat ik hun nederige dienaar ben. Maar ik geloof niet dat de gedachten van mijnheer de ⁹²kardinaal moeten afdalen naar een persoon van mijn slag.

Overigens is er onder ons gezegd niets dat meer tegen mijn bedoelingen zou zijn dan de lucht van Parijs, vanwege een oneindige hoeveelheid afleidingen die daar onvermijdelijk zijn. En zolang het mij toegestaan is te leven op mijn manier, zal ik altijd op het platteland wonen, in een of ander land waar ik niet lastig gevallen kan worden door bezoeken van mijn burens, zoals ik nu doe in een hoekje van Noord-Holland; want het is de enige reden die me dit land doet prefereren boven mijn eigen land, en ik ben er nu zo gewend dat ik helemaal geen zin heb het te veranderen.

Ik zend u een deel van het geschrift dat ik u heb beloofd voor het begrip van mijn *Géométrie*; de rest kon nog niet worden overgeschreven waarom ik dat zal bewaren voor een andere keer. Het is in de eerste plaats gemaakt voor de heer [Girard] Desargues, maar ik heb er niets op tegen als anderen die er gebruik van willen maken er afschriften van te ontvangen, tenminste diegenen die zich er niet op beroemen een beter methode te bezitten dan de mijne; want dezen hoeven het maar te doen. En ik ben met opzet hier en daar wat onduidelijk geweest zodat die mensen zich er niet op kunnen beroemen zonder mij de dingen te hebben geweten die ik heb geschreven.

Ik dacht de heer Morin te antwoorden met deze postzending, maar ik heb teveel te doen; het zal voor een andere keer zijn. Ook heb ik mij er nog niet toe kunnen zetten om zo snel enkele tegenwerpingen te laten drukken; want ik wacht nog op enkele [tegenwerpingen] die men mij heeft beloofd. Als u hem in de tussentijd ziet, wil u hem dan alstublieft mijn groeten doen?

Ik ben,

[enz.]

92. Kardinaal Richelieu.

CONSTANTIJN HUYGENS (BERGEN-OP-ZOOM)
AAN JOHAN ALBERT BAN [HAARLEM]
30 JUNI 1638
1866

Samenvatting: Huygens stuurt Ban een brief door van Mersenne, die hij al enige tijd in bezit had, maar die door de drukte was blijven liggen.

Bijlage: Mersenne aan Ban, 23 mei 1638 (verloren).

Over een antwoord door Ban is niets bekend.

Primaire bronnen: Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLIV, nr. 263, fol. 323r: klad (autograaf).

— Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLV, nr. 263, fol. 90v: later afschrift naar klad (Constantijn [V] Huygens).

Vroegere uitgaven: Worp 2, nr. 1866, p. 372: samenvatting.

— Waard 7, nr. 672, p. 321: onvolledig (<In causâ sunt ... hominem occupatum.>).

Namen: Joost van der Graft; Marin Mersenne.

Plaats: Noordgeest.

Titels: *De brevitae vitæ* (Seneca); *Bellum civile* (Lucanus).

Glossarium: musica (muziek).

Transcriptie

Bannio.

¹Ultimo Junii 1638, Noordgeest.

In causâ sunt, vir amplissime, tot rerum avocamenta quibus me obrui in hoc pistrino. Nosti, quod Patri Mersennii, Antharmonistæ tui, epistola, quam vides, aliquot septimanis inter schedas meas latuit, neglecta vel dilata. Neutrum enim diffiteor, humanitate tuâ securè fretus. Excusa igitur, ut soles, ²hominem occupatum, à quo (ut apud veteres legitur) inter omnes convenit nullam rem bene exerceri posse; quando districtus animus nihil altius ³repetit, sed omnia velut inculcata respuit.⁴ Seneca sic, ni fallor, pronunciavit: nam libris hic non sumus instructi. Vale, mi Banni, et quam brevi publico impertire statueris quæ ad rem musicam commentatus es, ubi commodum erit, ⁵indicato

studiosissimo tui
C. H.

In Castris ad Bergam-op-Zomium, pridie Calendas Quintiles MDCXXXIIX.

De ⁶Vandergraltio cum stupore dolui; ⁷hoc, pars vilissima rerum, amissæ potuistis opes!

¹. <Ultimo Junii 1638> ontbreekt in KA XLV.

². Naar Seneca, *De brevitae vitæ*, VII, 3: 'Denique *inter omnes convenit nullam rem bene exerceri posse ab homine occupato*, non eloquentiam, non liberales disciplinas, *quando districtus animus nihil altius recipit, sed omnia velut inculcata respuit.*' (De erop volgende zin luidt: 'Nihil minus est hominis occupati quam vivere; nullius rei difficilior scientia est.')

³. Het woord <repetit> is het enige verschil met Seneca's tekst.

⁴. In de marge: 'Seneca, *De brevitae vitæ.*'

⁵. In KA XLV lijkt te staan: <iudicato>.

⁶. KA XLV: <Vandergrulsio>.

⁷. Lucanus, *Bellum civile*, III, 119-121: '... pereunt discrimine nullo, | *Amisssæ leges et, pars vilissima rerum,* | Certamen movistis, opes. ...'

Vertaling

Aan Ban.

30 juni 1638, Noordgeest.

De schuld, waarde heer, ligt in de afleidingen door de vele zaken, waarmee ik mezelf in deze tredmolen heb overladen. Weet dat de voor u bestemde ⁸brief van uw muzikale tegenpool Pater [Marin] Mersenne, die u voor zich heeft, gedurende enkele weken tussen mijn boeken schuilging, verwaarloosd of vertraagd. Ik ontken echter geen van beide, vast vertrouwend op uw welwillendheid. Verontschuldigd dus, zoals u pleegt te doen, ‘de drukbezette man, *door wie* (zoals gelezen wordt bij de klassieken), ⁹*wat door iedereen beaamd wordt, geen enkele zaak tot een goed einde kan worden gebracht, omdat een afgeleide geest niets verhevens naar voren kan halen, maar alles als verachtelijk weer verwerpt.*’ Seneca heeft het, als ik me niet vergis, zo verwoord: maar wij hebben de boeken hier niet bij de hand. Gegroet, mijn Ban, en zodra u hebt besloten de dingen die u met betrekking tot de muziek hebt overdacht in de openbaarheid te brengen, stuur dan wanneer het u schikt een bericht aan

de u toegenegen
Constantijn Huygens.

In het kamp bij Bergen-op-Zoom, 30 juni 1638.

Geschokt heb ik kennis genomen van het treurige bericht over [Joost] van der Graft. ¹⁰Dit hebt gij, verloren rijkdommen, het nietswaardigste deel van alle dingen, veroorzaakt!

⁸. Het zou heel goed kunnen gaan om de brief van Mersenne die meegestuurd was met de zending voor Huygens, die Mersenne voegde bij zijn schrijven aan Rivet van 23 mei 1638 (Waard 7, nr. 672, pp. 210-211).

⁹. Seneca, *De brevitae vitae*, VII, 3: ‘Tenslotte wordt door iedereen beaamd dat een bezet man geen enkele vaardigheid tot een goed einde kan brengen, noch de welsprekendheid, noch een van de vrije kunsten, omdat een afgeleide geest geen enkele verheven idee goed naar voren kan halen, maar alles als verachtelijk weer verwerpt.’ (De volgende zin luidt: ‘De bezette mens kan slechts leven; niets is moeilijker dan dat goed te doen.’)

¹⁰. Lucanus, *Bellum civile*, III, 119-121: ‘... wetten *verdwijnen* en gaan teloor zonder onderscheid, *gij, rijkdommen, het nietswaardigste van alle dingen, veroorzaakte strijd.*’

MAARTEN SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG (LONDEN)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS [IN HET LEGER | NOORDGEEST]

8 JULI 1638

1881

Antwoord op een verloren gegane brief van Huygens (voorjaar 1638).

Samenvatting: Naar aanleiding van Huygens' vraag of het mogelijk zou zijn enkele viola da gamba's te kopen, heeft Snouckaert zich tot de Engelse hofmusicus Nicholas Lanier gewend.

Door Van Teilingen aan Huygens bezorgd. Over een antwoord van Huygens is niets bekend. Snouckaert schreef opnieuw op 24 augustus 1638 (1929).

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl, Cod. Hug. 37: brief (dubbelvel, 20x28cm, a|-; autograaf).

Vroegere uitgave: Worp 2, nr. 1881, p. 377: samenvatting.

Namen: Robert Honeywood; Nicholas Lanier; Willem van Nassau; Jan van Teylingen.

Plaatsen: Antwerpen; Den Haag; Italië; Land van Waas.

Glossarium: instrument (muziekinstrument); musique (muziekensemble).

Transcriptie

Monsieur mon cousin,

Je n'eusse pas dilayé si longtemps de satisfaire à vostre désir, si l'occasion se fust présentée plustost pour vous faire tenir seurement les six paires de gands faictes exprès selon vostre direction, qui vous seront rendues avec la présente par le Chevalier Robert Honeywood, lequel ayant estre icy quelque temps, est prest de s'en retourner par delà.

Quant aux instruments d'eslite, dont il vous a pleu m'escire, je me suis adressé à un des premiers de la musique de Leurs Majestez, qui, estant fort homme de bien, m'a promis de s'en enquêter soigneusement, espérant de trouver quelque part vostre faict.

Ayants esté advertis par lettres des particuliers de l'heureuse descente et progrez que le Comte Guillaume de Nassau avoit fait au Pays de Waes, nous fusmes bien estonnez d'entendre si tost après la desfaite, ou plustost fuite honteuse de ses troupes, dont on parle icy diversement selon les humeurs et inclinations des discoureurs. Les victorieux mesmes, à ce qu'on dit, n'attribuants ceste victoire tant inopinée à leur propre valeur ny adresse, y croyent et revèrent quelque fatalité; d'autant plus que de tant de diverses entreprises, directes et indirectes, sur la ville et chasteau d'Anvers pas une n'est succédée.

Je fais estat de venir moy-mesme par delà dans trois mois, s'il plaist à Dieu, et vous asseurer en personne, que ne sçauriez estre adressée à aucun qui sera plus désireux et prompt à vous rendre service sans compliment que,

Monsieur mon cousin,

vostre bien-humble et affectionné cousin et serviteur
M. Snouckaert de Schauburg.

De Londres, ce 8me de Juillet 1638.

Le Chevalier Honeywood, dont j'ay fait mention en ma lettre, n'ayant encore sa despesche comme il avait espéré, j'ay recommandé l'adresse de ce paquet desja fermé et cacheté à mon cousin van Teilingen, qui estant venu icy d'Italie il y a quelque temps, s'en va maintenant tout droit à La Haye.

Vertaling

Waarde neef,

Ik zou niet zo lang hebben gewacht met het vervullen van uw wens, als zich eerder de gelegenheid had voorgedaan om u in het verzekerde bezit te stellen van de zes paar handschoenen, die speciaal volgens uw aanwijzingen zijn vervaardigd, en die u nu met deze brief overhandigd zullen worden door de heer Robert Honeywood, die, na enige tijd hier te zijn geweest, gereed staat om naar de Republiek terug te keren.

Wat betreft de speciale ¹instrumenten waarover u mij hebt geschreven, heb ik mij gewend tot ²één van de meest vooraanstaande hofmusici, een betrouwbare man, die mij heeft beloofd er naarstig naar te zoeken, in de hoop te vinden wat u wenst.

Nadat er in brieven bijzonderheden waren gemeld over de geslaagde landing en het voorspoedig oprukken van graaf Willem van Nassau in het Land van Waes, verbaasde het ons zeer zo kort daarop te horen van de nederlaag, beter gezegd, de smadelijke aftocht van zijn troepen, waarover men hier zeer verschillend spreekt, al naar gelang de opvattingen en de voorkeuren van de sprekers. De overwinnaars zelf, zo zegt men, die deze onverwachte triomf noch aan hun eigen waarde, noch aan hun bekwaamheid toeschrijven, geloven in, en vereren een onbekend lot, temeer daar van zoveel dergelijke aanvallen, direct of indirect, op de stad en op het kasteel van Antwerpen, er geen enkele [ooit] is geslaagd.

Ik ben van plan over drie maanden zelf naar Holland te gaan, als het God behaagt, en u persoonlijk te verzekeren dat u zich tot niemand zou kunnen richten die u liever, sneller en oprechter een dienst zal willen bewijzen dan tot,

waarde neef,

uw nederige en toegewijde neef en dienaar
Maarten Snouckaert van Schauburg.

Londen, 8 juli 1638.

Aangezien ridder [Robert] Honeywood, die ik in mijn brief heb genoemd, nog niet het bericht [om te kunnen vertrekken] heeft gehad, waarop hij had gehoopt, heb ik de bezorging van het reeds gesloten en verzegelde pakket opgedragen aan mijn neef [Jan?] van Teylingen, die na hier enige tijd geleden te zijn gekomen uit Italië, nu rechtstreeks naar Den Haag gaat.

¹ Viola da gamba's, zoals blijkt uit de volgende brieven van Snouckaert aan Huygens, die van 24 augustus 1638 (1929) en 29 januari 1639 (2035). De instrumenten waren bestemd voor de gambalessen van Huygens' zoons en voor het gezamenlijk musiceren in huize Huygens. Zie ook *Huygens herdacht* 1987, par. 124, p. 127. De drie brieven van Snouckaert aan Huygens lijken de complete correspondentie van zijn kant te vormen. Huygens' brieven aan Snouckaert over deze zaak zijn verloren gegaan.

² Nicholas Lanier.

MAARTEN SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG (BRUGGE)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS (IN HET LEGER | TUSSEN RIJNBERG EN XANTEN)
24 AUGUSTUS 1638
1929

Vervolg op Snouckaerts brief van 8 juli 1638 (**1881**).

Samenvatting: Met enige vertraging is Snouckaert in Brugge gearriveerd. Hij bericht Huygens dat Lanier een uitstekende set van gamba's heeft gevonden, die hij voor Huygens zal proberen te reserveren. Snouckaert wil graag van Huygens weten hoever hij mag gaan met bieden.

Door Huygens ontvangen tussen Rijnberg en Xanten op 5 september 1638. Over een antwoord door Huygens is niets bekend. Snouckaert schreef opnieuw op 29 januari 1639 (**2035**).

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl, Cod. Hug. 37: brief (dubbelvel, 20x31cm, a | d; autograaf).

Vroegere uitgave: Worp 2, nr. 1929, p. 367: samenvatting.

Namen: Henriëtte-Marie van Bourbon (koningin van Engeland); Frederik Hendrik; Albert Joachimi; Karel I; Nicholas Lanier.

Plaatsen: Engeland; Londen.

Glossarium: accord (set van muziekinstrumenten); musique (muziekensemble); viole (viola da gamba).

Transcriptie

À Monsieur

Monsieur Huygens, Chevalier, Seigneur de Zulichem, Conseiller et Secrétaire de Son Altesse le Prince d'Aurange,

au Camp.

Cito. Cito.

¹Monsieur mon cousin,

L'invasion que les François d'un costé et les troupes du Prince d'Aurange de l'autre avoient fait en ceste province, ayant retardé quelque temps le voyage que j'y devoiy faire nécessairement, j'y suis arrivé à la fin, après que leur retraite eust rendu le passage plus libre et hors d'appréhension d'encombre. Je vous ay escrit devant mon départ d'Angleterre (en vous envoyant les gands parfumez selon vostre direction) qu'un des premiers de la musique de Leurs Majestez, à qui je m'estois adressé à ceste fin, avoit prins en charge et recommandation singulière la recherche des instruments d'eslite que désiriez avoir, lequel a recontré depuis, à ce qu'on m'en escrit, un accord de six violes vieilles, mais des plus excellentes que l'on puisse trouver, dont il taschera d'empescher ou retarder la vente, qu'on en veut faire, jusques à mon retour par delà, qui sera, s'il plaist à Dieu, dans quinze jours. Mais d'autant qu'on en demande un prix extraordinaire, à mon opinion, à sçavoir trente livres *sterling*, il sera nécessaire que je sçache le plus tost que faire se pourra combien vous voulez que j'offre au dernier mot. Partant, je vous supplie d'adresser vostre response promptement à Londres chez mon beau-père, afin que je l'y puisse trouver, ou recevoir au moins bientost après mon arrivée, et de m'asseurer quand et quand par la continuation de l'honneur que me faites en m'employant à vostre service que vous me tenez tousjours pour,

Monsieur mon cousin,

¹. Ontvangstnotitie door Huygens: 'Reçu 5 Septembre, entre Rhynderck et Santen.'

vostre plus-humble et affectioné cousin et serviteur
M. Snouckaert van Schauburg.

De Bruges, ce 24me d’Aougst 1638.

Vertaling

Aan de heer Huygens, ridder, heer van Zuilichem, raad en secretaris van Zijne Hoogheid de prins van Oranje,

in het leger.

Snel.

Waarde neef,

Nadat de invasie, die de Franse troepen van de ene, en die van de ²prins van Oranje van de andere kant in dit gebied waren begonnen, de reis die ik er noodzakelijk moest maken enige tijd had vertraagd, ben ik uiteindelijk toch aangekomen, doordat hun terugtocht het reizen gemakkelijker had gemaakt en de vrees voor moeilijkheden had weggenomen. Ik heb u voor mijn vertrek uit Engeland ³geschreven (waarbij ik u de volgens uw aanwijzingen geparfumeerde handschoenen zond) dat ⁴één van de meest vooraanstaande musici van het hof van Hunne ⁵Hoogheden, tot wie ik mij hiervoor had gewend, met buitengewone toewijding het zoeken naar de instrumenten van eerste kwaliteit die u wilde hebben, op zich had genomen. Hij heeft nu, zoals men mij heeft geschreven, een set van zes viola da gamba's gevonden, weliswaar oude, maar de beste die men kan vinden. Hij zal proberen de voorgenomen verkoop ervan tegen te houden, of in ieder geval te vertragen, totdat ik daar ben ⁶teruggekeerd, en dat zal zijn, als God het behaagt, over twee weken. Maar, omdat men er een in mijn ogen buitensporig hoge prijs voor vraagt, namelijk ⁷dertig pond *sterling*, is het nodig dat ik zo snel mogelijk weet wat te doen en tot hoever ik met bieden kan gaan. Daartoe verzoek ik u uw antwoord direct naar mijn ⁸schoonvader te Londen te sturen, zodat ik het er kan vinden, of het in ieder geval spoedig na mijn aankomst zal ontvangen, en ik mij ervan kan verzekeren dat u mij, steeds wanneer u mij de eer aandoet van mijn diensten gebruik te maken, altijd zult beschouwen als,

waarde neef,

uw nederige en toegewijde dienaar en neef
Maarten Snouckaert van Schauburg.

Brugge, 24 augustus 1638.

² Prins Frederik Hendrik.

³ Snouckaert aan Huygens, 8 juli 1638 (*1881*).

⁴ Nicholas Lanier.

⁵ Karel I en Henriëtte-Marie van Bourbon, koning en koningin van Engeland.

⁶ Snouckaert zou pas op 12 december 1638 vanuit Den Briel de Republiek op weg naar Engeland verlaten. Op 15 december kwam hij in Harwich aan.

⁷ £ 30 = f 300.

⁸ Albert Joachimi, de Nederlandse gezant in Londen.

JOAN ALBERT BAN (HAARLEM)
AAN MARIN MERSENNE (PARIJS)
20 SEPTEMBER 1638
1958A

Antwoord op drie brieven van Mersenne, vermoedelijk van 1, 15 en 23 mei 1638, alle verloren gegaan.

Samenvatting: Ban dankt Mersenne voor diens drie brieven, met de ‘Table des propositions’ uit de *Harmonie universelle* en verschillende composities. Hij vertelt Mersenne hoe zijn muziekstudies zijn verlopen, met aanvankelijk zeer weinig middelen, aangezien er nauwelijks boeken beschikbaar waren. Hij belooft Mersenne bij een volgende gelegenheid uit te leggen wat hem niet bevalt in de door hem gezonden composities.

Mersenne’s antwoord, waarbij hij vermoedelijke Doni’s *Compendio del trattato* (1635) ter lening meestuurde, is verloren gegaan. Ban schreef opnieuw op 31 oktober 1638 (**1992A**), maar deze brief is pas veel later verzonden. Bans brief van 12 april 1639 (**2079A**) is dan de eerstvolgende, en het vermoedelijke antwoord op Mersenne’s verloren gegane antwoord op de onderhavige brief.

Primaire bron: Parijs, Bibl. Nat., Ms. Fr. Nouv. Acq. 6206, fol. 59 (pp. 107-108): brief (enkelvel, 19x30cm, ab | b; autograaf).

Vroegere uitgave: Waard 8, nr. 698, pp. 81-83: volledig.

Namen: Aristoxenus; Boëthius; Vincenzo Galilei; Johannes Meursius; Ptolemæus; Philippus Rovenius; Gioseffo Zarlino.

Plaatsen: Haarlem; Parijs.

Titels: ‘Table des propositions’ (Mersenne 1636); ‘Disquisitiones musicæ’ (Ban, in bewerking); ‘Institutiones musicæ’ (Ban, in bewerking); *Quæstiones in Genesim* (Mersenne 1623); *Harmonie universelle* (Mersenne 1636); *Harmonicorum libri XII* (Mersenne 1636); *Tutte l’opere* (Zarlino 1588-1589); *Dialogo* (Galilei 1581); *Auctores musices antiquissimi* (Meursius 1616); *De institutione musicâ* (Boethius/Glareanus 1570); *Dissertatio epistolica* (Ban 1637); *Harmonicorum libri III & Harmonicorum seu de musica libri III* (Aristoxenus&Ptolemæus/Gogavino 1562).

Glossarium: cantare (zingen); cantio (lied); concentus (samenklank); $\square\Delta$: $\cong < 46 \bar{H}$ (harmonisch); intervallum (interval); μουσικότητα (muzikaal begaafd); musica (muziek); musicus (muzikaal); numerus musicalis (ritme); tempus musicale (maat); vox (melodie).

Transcriptie

Reverende Patri ac eruditissimo viro

Patre Marino Mersenne,

in Conventu Minimorum,
Parisiis.

Reverendo et eruditissimo viro Patre Marino Mersenne Joannes Albertus Bannius salutem plurimam dicit.

Ternas, reverende Pater, literas, unâ cum primâ parte *Harmonicorum* tuorum ac quibusdam cantionibus recepi, quibus affectum in te meum amplissimè ostendisti, meque tibi satis devinxisti. Hactenus verò respondere nihil potui, tum ob gravissimas occupationes, quibus ab Archiepiscopo meo, vicario Apostolico in hisce partibus, implicabar; tum ob morbi injuriam, qui præter opinionem meam acrius me tetigit, et diutius detinuit. Non est ergo quod ulterius aut amplius me apud te excusum.

Gaudeo autem quod mihi tecum amica notitia obtigerit, quæ nos ἀρμονικός in concordiam animorum et musicos recessus induxit. Vidi ea in re tuos præstantissimos labores, ac varia opera, in Genesim, item

Gallicum et Latinum volumina, quæ omnia non solum jam hîc mihi satis magno pretio (unicum enim Gallici libri exemplar 25 florenis æstimatum erat) comparavi. Verum etiam hinc inde perlustravi; atque inveni in eis quæ profundam musicæ et viri μουσικότητος doctrinam sapiunt.

Conatus autem mei in re musicâ, cujus singulari desiderio teneor, propemodum sine libris fuere; quippe qui solum Boethium ac Zarinum Italo idiomate solum habui. Ante annum Galilæi *Dialogum Italicè*, Aristoxenum cum coeteris ex editione Meursii, ante mensem Ptolemæi *Musicam* Latinè demum accepi. Itaque amore sciendi flagrans speculari coactus sum penes me; speculationes praxi applicui, et rem musicam aliâ planè ratione principiorum ac elementorum constitutam esse inveni, quam Veteres tradiderunt. Scripsi anno elapso *Dissertationem epistollicam de origine, progressu et naturâ musicæ*, quæ brevi ad te veniet cum nonnullis aliis; quinque libri 'Disquisitionum musicarum' jam ferè absoluti sunt, quibus 'Institutiones Musicæ' succedent.

Unicus meus scopus est Musicam Sanctæ Catholicæ, Apostolicæ et Romanæ Ecclesiæ instituere, vel restituere, eo modo ut vox legenti quam cantanti vicinior apparens (quod olim Sancti Patres volebant) et in concentum multipliciter veniens, justâ verborum ac syllabarum pronuntiatione, per necessaria intervalla, non casu assumpta, eaque numero ac tempore musicali, accentui oratorio aptatis, distincta, aures sensibiliter et animum intelligibiliter afficiat. Quod hactenus ubique desideravi. Nil tale est in cantionibus ad me missa; ita ut in iis, vis pronuntiationis ac eloquentiæ naturalis omnino desit. | b |

Sed de his sequenti vice dicam. Nunc breviter animum meum explico et de amici benevolentia mihi gratulor, eo profectò nomine quod religio una ac status ecclesiasticus non magis ad veri numinis cultum et cælestem musicam provocet. Quam dum hic simul frequentamus, in beatam æternitatem collineantes possidere speramus. Ita voveo et me ad ¹servitium offero. Vale. Harlemi, XII Kalendas Octobres 1638, MDCXXXVIII.

Reverendo Patri Tuo servus
Joannes Albertus Bannius.

Inscriptio ad me:

à Monsieur Jean Albert Ban, Docteur ès Droicts,

à la Rue de Saint Jean,
Haerlem.

vel Belgicè:

Aan Mijn Heere Joan Albert Ban, Doctor in de Beijde Rechten,

in Sint Jannstraet,
tot Haerlem.

Vertaling

Aan de eerwaarde pater Marin Mersenne,

in het klooster van de Miniemen
te Parijs.

1. <servitio>.

Joan Albert Ban groet de edele heer pater Marin Mersenne.

Drie brieven, eerwaarde pater, waarvan één met het ²eerste deel van uw *Harmonie [universelle]* en verschillende gezangen, heb ik ontvangen, waarmee u uw waardering voor mij duidelijk hebt laten zien, en waarmee u mij geheel aan u hebt verplicht. Tot nu toe heb ik niet kunnen antwoorden, deels vanwege de belangrijke bezigheden die mijn ³aartsbisschop, die in deze landen apostolisch vicaris is, mij heeft opgedragen, deels vanwege een ziekte die mij ernstiger dan ik verwachtte aangreep en ook langer belemmerde te werken. Ik hoef mij dus niet langer en breder bij u te verontschuldigen.

Ik verheug mij dus dat ik bij u als goede vriend sta aangeschreven, wat ons ⁴op harmonische wijze[↓] heeft geleid naar een overeenstemming van geest en naar de geheimen der muziek. Ik heb in dit opzicht uw voortreffelijke arbeid gezien en uw verschillende werken, zoals uw ⁴*Observationes in Genesim* en de ⁵Franse en ⁶Latijnse boekdelen, die ik niet alleen voor een vrij hoge prijs (de Franse uitgave kostte mij *f* 25) heb aangeschaft, maar ook van voren naar achteren heb doorgenomen; en ik heb erin gevonden wat smaakt naar een diepzinnige kennis van de muziek en van een [↓]zeer muzikaal[↓] mens.

Mijn inspanningen met betrekking tot de muziek, waartoe ik bijzonder word aangetrokken, zijn bijna zonder de hulp van boeken geweest; ik had immers alleen ⁷Boëthius en [Giuseffo] ⁸Zarlino in het Italiaans tot mijn beschikking. Een jaar geleden heb ik de ⁹*Dialogo* van [Vincenzo] Galilei (in het Italiaans) en Aristoxenus en anderen in de ¹⁰editie van Meursius in handen gekregen, een maand geleden Ptolemæus in de ¹¹Latijnse editie. Daarom ben ik, brandend van verlangen naar kennis, gedwongen om alles alleen te onderzoeken; ik heb deze onderzoekingen in de praktijk gebracht, en ik heb gevonden dat de muziek gebaseerd is op een volledige andere grondslag van principes en elementen dan de Ouden hebben overgeleverd. Vorig jaar heb ik een ¹²*Dissertatio epistolica de musicæ naturâ* geschreven, die u binnenkort met nog enkele andere afschriften zal worden toegestuurd. De vijf boeken van de ‘*Disquisitiones musicæ*’ zijn al bijna voltooid, de ‘*Institutiones musicæ*’ zullen daarop volgen.

Mijn enige doel is de muziek van de heilige, katholieke, apostolische en Roomse kerk tot stand te brengen, ofwel opnieuw tot stand te brengen, op zo’n manier dat de melodie, die eerder die van een lezer dan van een zanger lijkt (zoals eertijds de kerkvaders dat wilden) en in samenklanken in veelvoud komt, met de juiste uitspraak van woorden en lettergrepen, met de noodzakelijke intervallen, niet uit toeval ontstaat, maar onderscheiden door de muzikale maat en het muzikaal ritme, aangepast aan de accenten van de tekst, de oren gevoelig en de geest begrijpelijk treft. Hetgeen ik tot nu toe overal heb gemist. In de gezangen die u hebt gestuurd ontbreekt zoiets geheel, zoals daarin ook de kracht van de uitspraak en van de natuurlijke voordracht geheel afwezig is.

Maar hierover zal ik u de volgende keer meer zeggen. Nu geef ik kort mijn mening weer en wens mijzelf geluk met de welgezindheid van een vriend, uit dien hoofde zeker dat de gemeenschappelijke godsdienst en de gemeenschappelijke kerkelijke positie ons meer tot de dienst van de ware godheid en tot de hemelse

2. De ‘Table des propositions’ uit Marin Mersennes *Harmonie universelle* (Parijs: Sebastien Cramoisy, 1636).

3. Philippus Rovenius, tevens aartsbisschop van het Turkse Philippi, ‘in partibus infidelium.’

4. Marin Mersenne, *Quæstiones in Genesim* (Parijs 1623).

5. Marin Mersenne, *Harmonie universelle* (Parijs: Sébastien de Cramoisy, 1636).

6. Marin Mersenne, *Harmonicorum libri XII* (Parijs: Sébastien de Cramoisy, 1636).

7. Boëthius, *Opera quæ extant omnia*, Henrichus Loritus Glareanus restituit (Basel: Henricus Petrus, 1570), pp. 1371-1481: ‘Boëthii de musicâ.’

8. Giuseffo Zarlino, *De tutte l’opere [...]* (Venetië: Francesco de’ Franceschi, 1588-1589).

9. Vincenzo Galileo, *Dialogo [...] della musica antica, et della moderna* (Florence: Giorgio Marescotti, 1581).

10. Aristoxenus, Nicomachus, Alypsius, *Auctores musicæ antiquissimi, hactenus non editi*. Joannes Meursius ... vulgavit (Leiden: Louis Elzevier 1616).

11. Aristoxenus, *Harmonicorum libri III*, Ptolemæus, *Harmonicorum seu de musicâ libri III*. Edita ab Antonio Gogavino (Venetië: Vincenzo Valgrisi, 1562).

12. Verschenen als Joan Albert Ban, *Dissertatio epistolica de musicæ naturâ* (Leiden: Isaac Commelijnn, 1637). De *Dissertatio* was als laatste deel toegevoegd aan *Hugonis Grotii et aliorum de omni genere studiorum rectè instituendo dissertationes* (Leiden: Isaac Commelijnn, 1637).

muziek aanzetten. Wanneer wij ons daarvoor samen inzetten, mogen wij hopen tezamen ons te richten op de zalige eeuwigheid. Zo wens ik het en zo bied ik u mijn diensten aan. Gegroet. Haarlem, 20 september 1638.

Uw dienaar
Joan Albert Ban.

Mijn adres is:

Joan Albert Ban, doctor in de beide rechten,

Sint-Janstraat,
Haarlem.

GIULIANO CALANDRINI (PARIJS)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)
25 SEPTEMBER 1638
1964

Samenvatting: Calandrini zal binnenkort naar Engeland gaan en verheugt zich op de muzikale activiteiten in huize Duarte. Deze familie bereidt hem een genoeg op dit gebied, dat daarvóór enkel Monteverdi in Venetië hem kon bieden.

Door Jean Appelman naar Huygens gebracht. Over een antwoord door Huygens is niets bekend

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (dubbelvel, 21x31cm, a | d; autograaf).

Vroegere uitgave: Worp 2, nr. 1964, p. 409: samenvatting.

Namen: Jean Appelman; Gaspar Duarte; Constantia Huygens; Geertruida Huygens; Maurits Huygens; Claudio Monteverdi.

Plaatsen: Antwerpen; Engeland; Venetië.

Glossarium: musica (muziek).

Transcriptie

Al Illustrissimo Signor, mio Signor osservatissimo

Il Signor Cavaliere Hughens, Secretario di Sua Altezza il Principe D'Orenges,

à La Haye.

Illustrissimo signor, mio signor osservatissimo,

Non ho potuto scusare di accompagnare il nostro antico amico, il Signor Appelman, della presente, et insieme offerirLi quella mia devota servitù che di tutto tempo Li ho dedicata, se ne prevagli nelle sue occorrenze, che mi sarà di favor singolare poterlo dimostrare per li effetti. Nel resto mi rimetto al lattore che Li darà particolar conto de m[i]ei andamenti. Son d'ha 6 anni che sono fuera d'Ingilterra et hora sto in procinto di tornarsi presto, dove me Li esebisco in tutto quello posso.

Godo in parte che ci troverò da rinovar la musica con la casa di Eminenza Duartes d'Anversa che ne ripiena, non havendola gustato che à Venezia in compagnia del Monteverde, veramente sugietto molto degno et meritevole in ogni qualità. Non sì mi stenderò in altri particolari, che sarebbe darLi troppo incomodo.

Solo La suplico di conservarmi in grazia Sua et favorir il lattore in quello Li potesse occorrere, che nellLi havrò obligho in eterno. Godo de riscontri fatto il Signor suo fratello et Signorine sorelle, alle quali con affetto bacio le mane. Per me, resto libero et sciolto al servitio de tutti con che Li faccio humil riverenza, et resto

di Vostra Signoria Illustrissima
humilissimo et devotissimo servidore
Giul. Calandrini.

25 Settembre 1638, Parigi.

Vertaling

Aan de edele heer Huygens, ridder, secretaris van Zijne Hoogheid de prins van Oranje,

te Den Haag.

Edele heer,

Ik heb niet kunnen nalaten deze brief aan onze oude vriend, de heer [Jean] Appelman, mee te geven en u tegelijk mijn dienstbaarheid aan te bieden, die ik u altijd heb toegewijd, indien ik die in voorkomende situaties jegens u kan doen gelden, hetgeen voor mij een bijzondere gunst zal zijn u dat met daden te kunnen tonen. Verder laat ik het aan ¹brenger dezès over om verslag te doen van mijn wederwaardigheden. Ik ben nu reeds zes jaar buiten Engeland en sta op het punt daar weer vlug naar terug te keren, waar ik u weer in alle opzichten van dienst zal zijn.

Ik verheug mij reeds over wat ik er zal vinden om het musiceren in het huis van de edele heer [Gaspar] Duarte te Antwerpen, dat daarvan vol is, te doen herleven, omdat ik dat slechts zo heb meegemaakt in Venetië in gezelschap van [Claudio] Monteverdi, een in alle opzichten waardig en verdienstelijk man. Ik zal mij niet in verdere details begeven, omdat het u te onwelgevallig zou zijn.

Ik vraag u slechts mij in uw genade te bewaren en de bringer dezès te begunstigen wanneer u dat maar kunt, waarvoor ik u eeuwig verplicht zal zijn. Ik verheug mij op een ontmoeting met uw ²broer en uw ³zusters, die ik nederig de hand kus. Wat mij betreft, ik sta u ten dienste voor alles waarmee ik mijn nederige verering kan bewijzen en blijf

uw nederige en toegewijde dienaar
Giuliano Calandrini.

Parijs, 25 september 1638.

¹ Jean Appelman.

² Maurits Huygens.

³ Constantia en Geertruida Huygens.

DAVID DE WILHEM (DEN HAAG)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS
[IN HET LEGER | BIJ GRAVE]
8 OKTOBER 1638
1979

Vervolg op De Wilhems brief van 1 oktober 1638 (Worp 2, nr. 1973, p. 412).

Samenvatting: De Wilhem bedankt voor een octrooi en paspoort. Hij bericht over de verkoop van huisraad van Charnacé. Huygens' kinderen zingen [scanderen] zijn (Huygens') [Latijnse] verzen. Tenslotte geeft De Wilhem zijn mening over het vertrek uit de Republiek van Maria de Medicis.

Omdat Huygens op 14 oktober 1638 weer in Den Haag terug was, was er geen aanleiding voor verdere correspondentie.

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (enkelvel, 21x31cm, a | -; autograaf).

Vroegere uitgave: Worp 2, nr. 1979, p. 414: samenvatting.

Namen: Frederik Hendrik; Hercule Girard (baron van Charnacé); Christiaan Huygens; Constantijn Huygens jr.; Geertruida Huygens; Johan de Knuyt; Maria de Medicis.

Glossarium: chanter (zingen).

Transcriptie

Monsieur mon frère,

Je vous remercie de la peine qu'il vous a pleu prendre pour l'octroy et le pasport. Et attendant vostre venue, je n'entreray en ces discours. Dieu doint que je puisse aussi promptement avoir l'octroy, comme je vous pareray volontiers là. J'ayme mieux espérer de la bienveillance de nostre maistre que ses faveurs ne m'y convient. Donnez cette liberté à l'affection que j'ay de servir mes amis.

Je vous ay piéça adverti que la tapisserie de Monsieur Charnassé avoit été vendue, de sorte que ma femme s'est reposé la-dessus, sçachant de surplus qu'elle est en très-bonne main. Mais pour la meublement de la chambre des enfans elle a voulu contribuer ce qu'elle pouvoit et jugeoit estre expédient, mais la controlleuse n'a trouvé bon son advis. Vous y mettez l'ordre lorsque vous serez ici. Car elle ne sçauroit gagner ce point sur ceste acariastre.

Vos enfans se portent bien. Tous sont fort jolis, et estudient avec une affection grande. Pour s'acquérir de l'honneur il feront trop grande diligence à mon advis. Ils ne chantent et ne songent que des vers; les vostres il les ont aprins par cœur. Et chacun tient ses lettres et tout son cas apart. La jalousie et il envie y est et servent pour s'opiniastres à estudier extraordinairement à fin de surmonter l'un l'autre et à montre leur réputation.

Le reste à nostre entre-vous. Car pour la partence de la Roynne, Monsieur, vous l'entendrez du meilleur endroit, et cognoissez la liberté de nos gens en ces occasions. Tout le monde est bien estonné de ce qu'elle s'est si opinément arraché de ce pays où elle trouvoit tout plein de contentement à son dire d'elle. Son but sans doubt est de chercher sa seureté, puisqu'elle n'a attendu l'issue de la négociation de Monsieur de Knuyt, et Dieu veuille qu'elle se puisse trouver bien de ceste retraite, *quod vix fieri posse estimo quamdiu cum aliis magis quam secum ipsâ contendere studium eat, hostemque magis in aliorum adumbratâ malitiâ quam in sensu carnis suæ quæret. Ignosce meæ libertati et me amare perge.*

Tuus in usum veterem
D. de Willhem.

8 Octobris 1638, Hagæ.

Vertaling

Mijnheer mijn zwager,

Ik dank u voor de moeite die u heeft willen nemen voor het octrooi en het paspoort. In afwachting van uw komst zal ik niet verder op deze zaken ingaan. God geve dat ik het octrooi even snel kan verkrijgen, aangezien ik u graag daaromtrent zal willen sparen. Ik verwacht graag meer van de welwillendheid van onze ¹meester dan waartoe zijn gunsten mij aanleiding geven. Schrijf deze vrijpostigheid toe aan de behoefte die ik heb om mijn vrienden te dienen.

Ik heb u al gemeld dat de tapijten van de ²heer van Charnacé zijn verkocht, zodat mijn ³vrouw erin heeft berust, daarbij wetende dat zij in goede handen zijn. Maar wat betreft de meubels van de kinderkamer heeft zij willen bijdragen wat zij kon en bruikbaar vond, maar de controleuse [***] heeft niet met haar voorstel ingestemd. U zult dit wel rechtzetten wanneer u hier bent. Want ⁴zij zal dit punt niet kunnen winnen van deze knorrepot.

Het gaat goed met uw ⁵kinderen. Ze zijn allemaal vrolijk en studeren met grote toewijding. Om zich eer te verwerven zijn ze naar mijn idee *te ijverig*. Zij zingen en dromen slechts verzen; de uwe hebben ze uit het hoofd geleerd.⁶ En iedereen houdt zijn brieven en zijn hele zaak apart. Er is jaloezie en afgunst en deze zorgen ervoor dat ze volharden in hun overijverige studie ten einde elkaar te overtreffen en te laten zien wat ze waard zijn.

De rest [is] voor wanneer wij elkaar ontmoeten. Want wat betreft het vertrek van de ⁷koningin bevindt u zich op een betere plek om daar wat over te horen, en u kent de vrijpostigheid van onze mensen bij deze gelegenheden. Iedereen is heel verbaasd dat ze zich zo overhaast heeft losgerukt van dit land waar ze zich naar haar zeggen toch heel goed thuis voelde. Haar bedoeling is zonder twijfel het zekere voor het onzekere te nemen, aangezien zij de uitkomst van de onderhandeling van de heer [Johan] de Knuyt niet heeft willen afwachten, en God moge willen dat zij zich wel bevindt bij deze aftocht, ¹wat ik nauwelijks voor mogelijk houd zolang het haar streven is eerder met anderen dan met zichzelf te strijden en haar vijand eerder in de schijnbare slechtheid van anderen te zoeken dan in termen van zichzelf. Vergeef mij mijn vrijpostigheid en blijf aan mij denken.

Als vanouds de uwe,
David de Wilhem.

Den Haag, 8 oktober 1638.¹

1. Prins Frederik Hendrik.

2. Hercule Girard, baron van Charnacé.

3. Geertruida Huygens.

4. Geertruida.

5. Constantijn jr. en Christiaan Huygens.

6. Hier wordt vermoedelijke verwezen naar het scanderen van Latijnse verzen; zie Huygens herdacht par. 112, p. 124. Huygens maakte een eigen compendium in verzen van vier blaadjes.

7. Maria de Médicis, koningin-moeder van Frankrijk.

JOAN ALBERT BAN (HAARLEM)
AAN MARIN MERSENNE [PARIJS]
31 OKTOBER 1638
1992A

Vervolg op Bans brief van 20 september 1638 (1958A).

Samenvatting: Ban zet voor Mersenne zijn ideeën over muziek uiteen. De basis van het componeren is voor hem de melodie. Het ontstaan hiervan wordt vooral bepaald door de verschillende karakteristieken van de intervallen die Ban uitgebreid beschrijft. Aan het eind geeft Ban nog vier regels die de fundamenteën van zijn compositie-theorie vormen.

Deze brief is vermoedelijk nooit door Ban rechtstreeks aan Mersenne opgestuurd. Het is in principe mogelijk dat de brief meegestuurd is met Bans brief aan Mersenne van 17 april 1639 (2080A), omdat hij als een van de bijlagen wordt vermeld. Maar in dat geval moet Ban dat later hebben vergeten, want op het afschrift dat hij met zijn brief aan Huygens van 3 maart 1641 (2660A) meestuurt, noteerde hij: ‘Numquam transmisi.’ In diezelfde brief kondigt hij aan het alsnog op korte termijn naar Frankrijk te zenden. Dit is vermoedelijk toch niet gebeurd, want het exemplaar dat bij Mersennes papieren bewaard is gebleven is in de hand van Constantijn Huygens jr. en is daarom vermoedelijk door Huygens zelf opgestuurd. Bij welke gelegenheid dat is gebeurd is niet bekend. Ban schreef opnieuw op 12 april 1639 (2079A).

Primaire bronnen: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: later afschrift door Ban, voor Huygens (dubbelvel, 21x32cm, abcd; apograaf 1641).

— Parijs, Bibl. Nat., Ms. Fr. Nouv. Acq. 6206, fols. 60r-63v (pp. 109-116): later afschrift voor Mersenne in opdracht van Huygens (Constantijn Huygens jr.).

Vroegere uitgave: Waard 8, nr. 705, pp. 163-170: volledig.

Glossarium: æquisonus (prime); cantus (lied); circulus (toonsoort); comma (comma); concentus (samenklank); consonans (consonant adj.); consonantia (consonant subst.); consonantia derivativa (samengestelde consonant); consonantia primitiva (enkelvoudige consonant); consonantia replicata (samengestelde consonant); decima (decime); diësis harmonica (kleinste halve toon); dissonantia (dissonant); dissonus (dissonant); ditonus (grote tert); intervallum (interval); modulamentum (melodie); modus (toonsoort); motus (beweging); musica (muziek); numerus (ritme); octava (oktaaf); pars (partij); quarta (kwart); quinta (kwint); semiditonus (kleine tert); semitonium majus (grote halve toon); semitonium minus (kleine halve toon); septima (septiem); septima major (grote septiem); septima minor (kleine septiem); sexta (sext); sexta major (grote sext); sexta minor (kleine sext); sonitus (geluid, toon); tempus (maatsoort); tertia major (grote tert); tertia minor (kleine tert); tonus major (grote hele toon); tonus minor (kleine hele toon); unisonus (unisono); vox (stem); vox acuta (sopraanpartij).

Transcriptie

¹J. A. Bannius M. Mersenno salutem plurimam dicit.

Transumptum ex literis ad Mar. Mersennum, datis Pridie Kalendas Novembris MDCXXXVIII, quas nunquam transmisi, in quâ agitur de virtute singulorum intervallorum, et consonantiarum et dissonantiarum, et de quatuor regulis musurgiæ.

²Reverende Pater,

Quantum ex literis tuis licet colligere etc.

1. Leiden: <Joannes Albertus Bannius ... colligere, etc.> autograaf.

2. Parijs: <Reverende Pater> ontbreekt.

Musica practica à nemine hactenus, quod sciam, demonstrata est, nec rite explicata. Cui rei theoricæ principia ac practica elementa serviunt. Ex principiis theoricis singulorum intervallorum natura et potestas demonstranda est. Primò quidem quantitas eorum, deinde potestas ex quantitate definienda. Insuper et consonantiarum natura ex principiis demonstranda est; quantitate, inquam, et qualitas seu potestas. Nam duo sonitus primum considerandi prout faciunt intervallum vocis solitariæ, deinde ut duarum vocum concordantem concentum exhibent, cognoscendi sunt. Et sicuti finis theoriæ est elementa artis statuere, sic artis finis est cantum primò, deinde concentum formare, ad docendum, delectandum et movendum.

In his primò vocis solitariæ cantus est, non arbitrarius, sed ex certissimis principiis artis elementis, quasi demonstrativus, diciturque modulamentum quod anima musicæ est. Concentus deinde veluti corpus animam complectitur. | 60v | Quemadmodum ergo corpus nullam virtutem exercet sine anima, ita nec concentus virtutes habet sine modulamento. Itaque si modulamentum iners fuerit, impotens et concentus erit. Modulamentum autem constat intervallis, eorumque motu, tempero, numero, accentu ac ³pronunciatione, quæ duo postrema præcipue spectant orationis enunciationem. Et multum interest in quâ voce modulamentum primò constituatur, imo in acutori necessario statuendum esse ratio docet, ⁴quia aures prior subit. Apud omnes autem promiscuè proprietas seu potestas intervallorum ignota est, quæ tamen uti dixi est, demonstrabilis. Breviter tibi hic de singulis aliquid recensebo.

⁵**Intervallorum potestas.** Semitonium minus blandissimus est, ⁶utpote minori quantitate constans, adeoque mollissimè aures feriat necesse est. De dièsi harmonia 128 ad 125, quia ordinario modulamini hactenus inusitata, jam nil dico. Semito[nium] majus deinde blandum, sed vehementius | b | est minori. Eòdem modò tonus minor, deinde major, sese etiam habet pro suâ quantitate; solumque comma alterat eorum naturam variatque effectum. Quamvis in his non sit tanta diversitas, sicut nec differentia proportionum, differentia tamen sensibiliter auditur. In his intervallis minoribus differentia majorum est, ut alias dixi. Imo horum quodlibet gradus est vocis, | 61r | et majorum intervallorum quantitas per hosce gradus ⁷continuatur. Unde perspicuum est majorum intervallorum qualitatem seu potestatem ex horum graduum conjunctione determinari ac determinatam cognosci. Audi.

Tertia minor blanditur ob junctum tono semitonium. Ditonus ob binos tonos incitativus est. Vehementior quarta est. Quinta excellentissima tribus tonis unicò semitoniò junctis constans. Sexta minor blanda, sexta major vehemens est, utraque semiditono et ditono respondens, eoque solo differens quod intervalla hæc majora sunt, unde sensum animumque magis afficiunt quam utraque tertia, quia saltus vocis ab horum extremis major est. Porro semitoniorum varietas et tonorum varia constitutio cum locali diversitate singulas intervallorum species alterat. Hinc et specifica ac individua singulorum proprietas observanda est. Septima aliquid extremum suò intervallò exprimit eaque major et minor quoque diversa est, sicut et diversa earum species ac quantitates.

Hæc omnia solitariæ voci destinata, extra concentum, tam efficacia sunt, ut modorum quoque (circulos ego indigito) proprietates ex horum intervallorum rationibus constituendæ sint et distinguendæ. Vide ideam propriam in hoc passu musico:⁸ | 61v |

⁹**Consonantiarum vis.** Inter consonantias hic ordo est, ad delectandum et movendum. Semiditonus blandus, ditonus incitatus est. Quarta tetraca, quia harmonicè in duo intervalla harmonica dividi nequit, quod tuis animadversionibus in responsionem meam ad tuas quæstiones, ante annum propositas, primis literis tuis ad me datis, non satis appositè, quasi à vero alienum censuisti. Sed clarius istud perspicies ex libro meo.

3. Parijs: <pronuntiatione>.

4. Leiden: <quia aures ... subit> autograaf.

5. Leiden: <Intervallorum potestas> autograaf.

6. Leiden: <upote>.

7. Sic; waarschijnlijk bedoeld: continetur?

8. In het afschrift te Parijs zijn voor alle muziekvoorbeelden wel notenbalken getrokken, maar zijn geen noten ingevuld.

9. Leiden: <Consonantiarum vis> autograaf.

Novit istud etiam auris dijudicare, dum tactâ quartâ gravi et quintâ acutâ, dissonum quid advertit ob quintæ perfectionem utramque tertiam complectentem, ad quas auris naturaliter inclinatur. Ut vides in hoc diagrammata: | c |

Accedit quod quinta major consonantia sit, tam extremorum habitudine, quam harmonicâ divisione, unde perfectior quinta rectius graviore loco ponitur, velut fundamentum quartæ. Quinta heroica ac martialis est. Sexta minor blandiens. Sexta major severa et molem rerum exprimens. Octava nihil præter delectationem habet, cum | 62r | cuique intervallo æquisona sit.

¹⁰**Dissonantiarum effectus.** Dissonantiarum omnimoda quoque varietas est. Maxima dissonantia est in semitoniis, quia intervallum singulorum minimum est, majorque collisio extremorum. Minor dissonantia in tonis est, minima in septimis, quia hæc intervalla majora sunt, adeoque minor est extremorum collisio. Et terminus gravior nec tam vehementer ferit auditum, nec tam facile alterat.

Credo quod hæc omnia παράδοξα erunt, ut olim mihi primum singula indaganti, quæ nusquam legi, à nemine audivi, et solus penes me scrutari ac censere coactus sum, ob communionis cum Philomusis defectum, heu minus diuturnum!

Acumen aut gravitas non variat intervallorum vel consonantiarum naturam, sed alterat horum ¹¹pronunciationem auscultationemque. Nam acutiora magis feriunt et penetrant auditum utpote intensiora, non item graviora, quia remissiora.

¹²**De compositione musicâ.** Quoad compositionem alia planè mihi principia sunt quam passim et vulgo usurpata. ¹³Quatuor regulis axiomatisque illius rationem absolvo, quæ ex intervallorum proportionibus petuntur, et ex ¹⁴primitivarum consonantiarum proprietatibus determinantur. Audi. ¹⁵Primitivæ consonantiæ sunt utraque tertia, quarta, quinta et utraque sexta. Cæteræ sunt ¹⁶derivativæ et replicatæ priorum singulis æquisonæ in octava etc., quæ proportione multiplici constant. Consonantiæ ¹⁷primitivæ simplices sunt omnes ac primogeniæ, quia intra octavam sunt, ¹⁸ex cujus divisione nascuntur, in quorum usu tota musicæ modulationis ac concentus varietas est. Varietas, inquam, ex inæqualitate et dissimilitudine vocum concordantium oriunda. Et (linguam paulisper mutabo) *per tal* ¹⁹*variar natura è bella*. Iterum dico varietas illa perfectissima est, quæ Trinitate primogeniarum vocum concordantium | d | distincta concentuque (κατ' ἰσοχίην) conclusa. Practicè in his notulis agnoscenda *ut-mi-sol, re-fa-la*, etc., ut semper tantum trinæ voces sint in summâ concentus varietate. Harum octavæ omnes et singulæ æquisonæ, ideoque nil variant præter multitudinem, acumen et gravitatem. Ecce diagramma:

Optima harmonia est, quæ in his proportionibus vocum concinentium continetur et pronunciat. | 63r | Hinc leges musurgiæ statuuntur, quibus consonantiæ simplices, scilicet tertiæ, quintæ et sextæ, et earum replicatæ, etc. in concentum referuntur.

10. Leiden: <Dissonantiarum effectus> autograaf.
 11. Parijs: <pronuntiationem>.
 12. Leiden: <De compositione musica> autograaf.
 13. Leiden: <quatuor> autograaf.
 14. Leiden: <primitivarum> autograaf.
 15. Leiden: <primitivæ> autograaf.
 16. Leiden: <derivativæ> autograaf.
 17. Leiden: <primitivæ> autograaf.
 18. Leiden: <ex ... nascuntur> autograaf.
 19. Parijs: in plaats van <variar> open ruimte.

²⁰**Regula 1.** Duæ extremæ concentus cujusvis voces in primis concordandæ sunt. Quæ si tertiam consonantiam modulentur, seu decimam (nam sola acuminis diversitas; hic est, ut supra monui), tertia vox necessariò quintam edit. Et contrariò, si quintam aut sextam extremæ partes concinant, vox media tertiam necessariò exprimet. Si plures sint voces, primarum trium vocum octavas dicent harmonico tamen ritu dispositas.

²¹**Regula 2.** Identitas consonantiarum unisonarum et æquisonarum necessariò solum vitanda, quia nimis facilis ac vulgaris est, officitque varietati, unde delectatio nascitur. Ad decorem solummodo vitandæ duæ quintæ, quia, cum maximæ sint inter simplices consonantias, ad similitudinem æquisonarum magis vicinæ sunt. Sed longè aliâ ratione auscultantur quam octavæ, ²²quia non tam facile concipimus tres partes ad duo, quam 2 ad 1. Adeoque permissæ sicut cæteræ consonantiæ quamvis non passim usurpandæ. | 63v |

²³**Regula 3.** Dissonantiarum perpetua lex est, ut ordinariè dimidium consonantiæ durent. Alias dissonantiæ ad verborum exigentiam usurpandæ sunt. At saltus vocum dissonantes vitandi sunt.

²⁴**Regula 4.** Continuatio concentus debet esse varia et fieri variis speciebus alternatim usurpandis. Processus verò de unâ consonantiâ ad aliam in quâvis voce ordinariè debet fieri cum viciniori, hoc est: ut sequens consonantia sit præcedenti vicinior, vicinitate quidem motus semper, at non semper vicinitate intervalli. Hæc regula præcipuè servanda in cadentiis ordinandis.

²⁵**Cautela.** Præcedentes leges sequuntur naturam modulamenti. Hoc enim naturâ suâ primum est, deinde vero concentus naturâ suâ posterior. Unde hæc leges seu regulæ potius transgrediundæ, quam constitutio modulamenti rite aptati alteranda sit. Hoc enim fini musices contrariatur. Hæc omnia ex principiis musicis demonstrabilia sunt. ²⁶Etc. Harlemi, Pridie Kalendas Novembres MDCXXXVIII.

Vertaling

Joan Albert Ban groet [pater] Marin Mersenne.

Getrokken uit een brief aan [pater] Marin Mersenne van 31 oktober 1638, die ik nooit heb verstuurd, waarin wordt gehandeld over de uitwerking van de afzonderlijke intervallen, zowel de consonante als de dissonante, en over de vier regels van de muziekleer.

Eerwaarde pater,

Voor zover ik uit uw brief kan opmaken, enz.

De praktische muziek is, voor zover ik weet, tot nu toe door niemand volgens de regels uitgelegd en verklaard. Hiertoe dienen theoretische principes en praktische elementen. Uit de theoretische principes wordt de natuur en de werking van de afzonderlijke intervallen uitgelegd. Eerst moet namelijk de grootte worden gedefinieerd, en vervolgens uit de grootte de werking. Bovendien moet vanuit die principes de natuur van de consonanten worden uitgelegd, de grootte, zoals ik al zei, en de kwaliteit of werking. Want twee geluiden moeten eerst bekeken worden voor zover ze een interval in een enkele stem vormen, en moeten vervolgens begrepen worden al naar gelang de vorm van de samenklinkende consonant van twee stemmen die ze laten zien. En zoals het doel van de theorie is de elementen van de kunst vast te stellen, zo is het doel van de kunst om eerst de melodie te vormen, vervolgens de meerstemmige zetting, teneinde te kunnen onderwijzen, behagen en roeren.

20. Leiden: <Regula 1> autograaf.

21. Leiden: <Regula 2> autograaf.

22. Leiden: <quia ... ad 1> autograaf.

23. Leiden: <Regula 3> autograaf.

24. Leiden: <Regula 4> autograaf.

25. Leiden: <Cautela> autograaf.

26. Leiden: <Etc. ... MDCXXXVIII> autograaf.

In dit opzicht is er eerst de zang van het eenstemmige gezang, niet toevallig, maar afgeleid uit de zekerste principes en de elementen van de kunst, als het ware aangewezen; deze wordt ‘melodie’ genoemd, hetgeen de ziel van de muziek is. De samenklank omarmt deze als het lichaam de ziel. En zoals een lichaam niets goed kan doen zonder ziel, zo kan de meerstemmige zetting niets uitrichten zonder melodie. Als derhalve de melodie krachteloos is, is ook de zetting onmachtig. De melodie bestaat immers uit intervallen, en uit de beweging, de maatsoort, het ritme, het accent en de voordracht daarvan, welke laatste twee vooral het uitspreken van een rede betreffen. En het is van groot belang in welke stem de melodie is; de rede leert dat deze noodzakelijkerwijs in de hoogste stem moet worden geplaatst, omdat die de oren eerder bereikt. Toch is bij iedereen wijd en zijd de eigenschap of werking van de intervallen onbekend, die echter, zoals ik zei, bewijsbaar is. Ik zal u iets over de afzonderlijke [intervallen] vertellen.

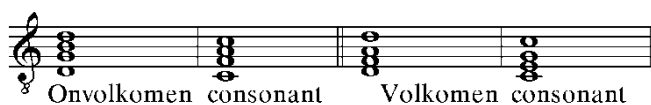
De werking van de intervallen. De kleine halve toon is noodzakelijkerwijs het meest lieflijk, omdat deze het geringst in grootte is, en daarom het oor zeer zacht treft. Over de harmonische diëze (125:128) zeg ik nu niets, omdat deze in de gewone compositie niet voorkomt. De grote halve toon is ook lieflijk, maar heftiger dan de kleine. Op dezelfde wijze hebben de kleine en de grote hele toon elk hun kwaliteit, alleen een comma verandert hun natuur en varieert het effect. Al is het onderscheid niet groot, noch het verschil in de verhouding, het verschil is toch duidelijk merkbaar. Deze kleine intervallen vormen de verschillen tussen grotere, zoals ik elders heb gezegd. Ja, hieruit worden de stappen gevormd, en de grotere intervallen worden opgebouwd uit deze kleine. Vandaaruit zal het duidelijk zijn dat de kwaliteit of de macht van de intervallen uit de stappen die erin zijn opgenomen bepaald kan worden en, eenmaal bepaald, herkend. Luister!

De kleine tert wordt lieflijk gemaakt door de erin voorkomende halve toon. De grote tert is opwekkend vanwege de twee hele tonen. De kwart is nog heftiger. De kwint is het meest uitbundig, bestaande uit drie hele tonen en één halve toon. De kleine sext is lieflijk, de grote sext heftig; ze komen overeen met de grote en kleine tert, maar het verschil is dat de grotere intervallen zijn. Vandaar dat ze de zintuigen en de geest harder treffen dan de twee soorten tertsen, omdat de sprong van de stem tussen de uiterste noten groter is. Verder verandert de verscheidenheid van de halve tonen en de verschillende samenstelling wat betreft hele tonen, die steeds weer anders is, de afzonderlijke ‘species’ van de intervallen. Hiertoe moet de specifieke en individuele eigenschap van de afzonderlijke intervallen in beschouwing worden genomen. De septiem drukt als interval iets extreems uit, en wordt onderscheiden in een grote en een kleine, terwijl deze ook kunnen verschillen wat betreft species en grootte.

Deze zaken zijn, indien toegepast op een enkele stem, zonder samenklank, zó werkzaam dat de eigenschappen van de modi (die ik cirkels noem) bepaald en onderscheiden worden door de verhoudingen van deze intervallen. Zie de eigenlijke gedachte in deze muzikale passage: [MV1 ITR.MVB]

De kracht van de consonanten. Bij de consonanten is de volgorde, wat betreft het behagen en roeren, als volgt. De kleine tert is vleiend, de grote opwekkend. De kwart is ruw, omdat die niet harmonisch in twee harmonische intervallen verdeeld kan worden, wat u in uw opmerkingen op mijn antwoord op uw vragen, een jaar geleden voorgesteld, in uw eerste brief aan mij gezonden, niet voldoende toepasselijk, als het ware vreemd aan de waarheid oordeelde. Maar u zult dat duidelijker ervaren uit mijn boek. Het oor weet immers dit onderscheid te maken wanneer het iets dissonants opmerkt, wanneer een kwart onder en een kwint bovenligt, vanwege de volmaaktheid van de kwint die beide tertsen omvat waar het oor op natuurlijke wijze toe neigt, zoals u ziet in dit voorbeeld:

Daarbij komt nog dat de kwint een belangrijke consonant is, zowel door de verhouding tussen de tonen als door de harmonische verdeling, waardoor de kwint beter op de laagste plaats kan worden gezet, als een

fundament voor de kwart. De kwint is heldhaftig en strijdlustig. De kleine sext is lieflijk, de grote sext streng en deze drukt moeite uit. Het octaaf heeft niets dan behagen, omdat het met welk interval dan ook een eenklank vormt.

Het effect van dissonanten. Bij de dissonantie is er ook allerlei variatie. De grootste dissonantie is in de halve tonen, omdat de verhouding van de tonen de kleinste is en de botsing het felste. Minder dissonantie is er in de hele toon, en het allerminste in de septiemen, omdat dit grote intervallen zijn, waardoor de botsing tussen de tonen minder is. En de laagste toon treft het oor minder krachtig en heeft minder gevolgen.

Ik geloof dat dit allemaal paradoxen zullen zijn, zoals dat ook voor mij gold toen ik als eerste al die dingen naspeurde die ik nergens had gelezen en van niemand had gehoord, en helemaal zelf moest uitzoeken en beoordelen, vanwege het gebrek aan contact met andere kunstminnaars, tot nog niet zo lang geleden!

De hoogte of laagte varieert niet de natuur van de intervallen of consonanten, maar verandert de uitspraak en het beluisteren ervan. Want de hogere treffen het gehoor harder en dringen het beste door, intenser zijnde; zo niet de lagere, omdat ze zachter zijn.

Over de muzikale compositie. Wat betreft de compositie zijn mijn principes duidelijk andere dan overal en gewoonlijk in gebruik. Ik vat de idee ervan samen in vier regels en axioma's, die uit de verhoudingen van de intervallen worden afgeleid en uit de eigenschappen van de enkelvoudige consonanten worden bepaald. Luister. Enkelvoudige consonanten zijn de twee tertsen, de kwart, kwint en de twee sexten. De overige zijn afgeleid of verdubbeld, en vormen een octaaf met de enkelvoudige, terwijl hun verhouding een veelvoud is. De enkelvoudige consonanten zijn alle elementaire consonanten binnen het octaaf, uit de verdeling waarvan ze ontstaan, in het gebruik waarvan alle afwisseling van de muzikale compositie en zetting is gelegen. Afwisseling, zeg ik, die uit de ongelijkheid en ongelijksoortigheid van de consonerende stemmen moet ontstaan. En (ik verander enigszins van taal) 'per tal variat natura è bella' (door die afwisseling is de natuur schoon). Ik zeg ook dat die afwisseling perfect is die onderscheiden is in een drie-eenheid van zelfstandige consonerende stemmen, in een samenklank (bij uitstek) opgenomen. In de praktijk kan men dit aan deze noten herkennen: C-E-G, D-F-A, enz., zodat er slechts drie stemmen zijn in de allerbeste afwisseling van zetting. De octaafverdubbelingen en de unisono's brengen geen nieuwe afwisseling, behalve die van de veelheid, hoogte en laagte. Ziehier een voorbeeld:

De optimale harmonie is die welke in deze verhoudingen van samenklankende stemmen is vervat en wordt uitgedrukt. De volgende compositieregels geven aan hoe de enkelvoudige consonanten, namelijk de tertsen, de kwint en de sexten en hun octaafverdubbelingen in een zetting worden gebruikt.

Regel 1. De twee uiterste stemmen van een of andere samenklank moeten in eerste instantie consonerend zijn. Als dat interval een terts, of een deciem (die alleen maar afwisseling in de hoogte brengt, zoals gezegd) veroorzaakt de derde stem noodzakelijkerwijs een kwint. Andersom, als de uiterste stemmen een kwint of een sext vormen, is de middelste stem noodzakelijkerwijs een terts. Als er meer stemmen zijn, zijn dat de octaven voor de drie primaire stemmen, echter volgens de regels van de harmonie geplaatst.

Regel 2. De gelijkheid van de unisono-consonant en de octaven moet vermeden worden, omdat het te gemakkelijk en gewoon is, en het in strijd is met de afwisseling, waaruit het behagen voortkomt. Vanwege de sier moeten ook twee kwinten [achtereen] worden vermeden, omdat zij als de eenvoudigste consonanten de gelijkheid van de unisono het meest nabij komen. Maar het klinkt heel anders dan [opeenvolgende] octaven, omdat wij niet zo gemakkelijk drie tegen twee waarnemen als twee tegen één, enz. Daarom zijn [opeenvolgingen van] de andere consonanten wel toegestaan, al wordt dat niet overal zo toegepast.

Regel 3. De eeuwige wet van de dissonanten is dat ze gewoonlijk de helft van de tijd van de consonanten innemen. Verder moeten dissonanten worden gebruikt als de woorden dat vereisen. Maar sprongen van dissonanten moeten worden vermeden.

Regel 4. De voortgang van een zetting moet afwisselend zijn en plaatsvinden met verschillende soorten intervallen in afwisseling. De voortgang van een consonant naar een andere gebeurt in elke stem gewoonlijk

met de nabijgelegen toon, dat wil zeggen dat de volgende consonant nabij de vorige ligt. De beweging is altijd naar nabijgelegen tonen, maar niet altijd naar een nabijgelegen interval. Deze regel moet vooral nageleefd worden bij het construeren van cadenzen.

Waarschuwing. De voorgaande wetten volgen de natuur van de melodie. Omdat deze volgens zijn natuur het eerste komt, komt de zetting volgens zijn natuur op de tweede plaats. Vandaar dat men aan de wetten en regels daarvan gemakkelijker kan voorbijgaan dan dat de grondslag van de melodie, volgens de regels opgesteld, wordt veranderd. Dat laatste zou immers tegen het doel van de muziek zijn. Deze zaken zijn allemaal uit muzikale principes aantoonbaar. Enz. Haarlem, 30 oktober 1638.
